

**MAHMUT SETTAR'IN ÖZBEK ÖRF VE
ÂDETLERİ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)**

İbrahim SİFİL

**Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
2025
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

İbrahim SİFİL
ORCID ID: 0009-0004-4481-2622

MAHMUT SETTAR'IN *ÖZBEK ÖRF VE ÂDETLERİ* ADLI ESERİ
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

ERZURUM – 2025

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof.Dr. Hüseyin BAYDEMİR danışmanlığında İbrahim SİFİL tarafından hazırlanan “**Mahmut Settar'ın Özbek Örf ve Âdetleri Adlı Eseri (İnceleme - Metin)**” başlıklı çalışma 26/11/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları - Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Doç.Dr. Caner SOLAK <i>ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi (Danışman):	Prof.Dr. Hüseyin BAYDEMİR <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi:	Dr. Öğr. Üyesi Reyhan KARKINLI <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylanm.

08/12/2025
Prof.Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Enstitü Müdürü
e-imza

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"MAHMUT SETTAR'IN ÖZBEK ÖRF VE ÂDETLERİ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

26.11.2025

Aslı ıslak imzalıdır

İbrahim SİFİL

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ.....	V
ŞEKİLLER DİZİNİ	VI

GİRİŞ

I. AMAÇ VE KAPSAM.....	1
II. ÖNEM VE YÖNTEM.....	1
III. MAHMUT SETTAR'IN HAYATI, SANATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

O'ZBEK UDUMLARI ADLI ESERDE YER ALAN HALK UNSURLARI VE ERZURUM FOLKLORU İLE KARŞILAŞTIRMASI

1.1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ	5
1.1.1. Doğum.....	5
1.1.2. Sünnet.....	7
1.1.3. Evlilik ve Düğün	9
1.1.5. Ölüm ve Yas.....	13
1.2. BAYRAM, TÖREN VE KUTLAMALAR.....	14
1.2.1. Dini Bayramlar	14
1.2.2. Mevsimlik Bayramlar.....	16
1.3. İNANÇ.....	18
1.3.1. Halk İnanışları	19
1.3.2. Batıl İnançlar	20
1.3.3. Beddualar/Kargışlar	21
1.3.4. İyi Niyet/Alkışlar.....	22
1.4. OYUN VE EĞLENCE.....	25
1.4.1. Çocuk Oyunları	25
1.4.1.1. Hamampış Oyunu.....	25

1.4.1.2. Cambazlık Oyunu	26
1.4.1.3. Çillak Oyunu	26
1.4.1.4. Lapar Oyunu	27
1.4.1.5. Dandarak Oyunu.....	27
1.4.2. Yetişkin Oyunları	28
1.4.2.1. Çavgan Oyunu	28
1.4.2.2. Köpkeri (Ulak) Oyunu.....	28
1.4.2.3. Güreş Oyunu.....	30
1.4.2.4. Kar Poster	31
1.4.2.5. Gösteri (Kuş ve Hayvan Dövüştürme) Oyunu	31
1.5. MİSAFİR AĞIRLAMA.....	32
1.6. GİYİM-KUŞAM VE EL SANATLARI	33

İKİNCİ BÖLÜM

ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI	37
SONUÇ.....	198
KAYNAKÇA	200
ÖZGEÇMİŞ.....	203

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MAHMUT SETTAR'IN ÖZBEK ÖRF VE ÂDETLERİ ADLI ESERİ
(İNCELEME-METİN)
İbrahim SİFİL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2025, Sayfa: 203+VI

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan KARKINLI

Türkistan coğrafyasının kadim Türk boylarından biri olan Özbek Türkleri, atalarından miras olarak aldıkları gelenek ve göreneklerin bir kısmını günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Türk kültürünün yanı sıra, tarihsel süreç ve yaşanan coğrafya Özbek kültürünün esasını oluşturan geleneklerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Doğumdan ölüme kadar insan ömrünün gelişim sürecinde yer alan örf-adet, merasim ve gelenekler hayatın önemli bir parçasıdır. Özbek Türklerinin kültürel yapısını ortaya koyan ata mirası gelenekleri, Özbek Türklerinin kimliğini ortaya koymaktadır. Özbek geleneklerinin yer aldığı, Mahmut Settar'ın Türkiye Türkçesine aktardığımız *O'zbek Udumları* adlı eserin önemi bu noktada çok büyüktür.

Bu çalışma, Mahmut Settar'ın *Özbek Örf ve Âdetleri* adlı eserini Türkiye Türkçesine aktarmayı, bu eserden hareketle Özbek kültürüne ait gelenek ve göreneklerin (düğün, doğum, ölüm, bayramlar vd.) Erzurum yöresindeki benzer pratiklerle karşılaştırılması yoluyla, iki geleneğin paylaştığı ortak kültürel kodları ve ritüelleri tespit etmeyi ve bu kültürel unsurları ilgililerin istifadesine sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmud SATTOR, *O'zbek Udumları*, Özbek gelenekleri, Erzurum yöresi, Karşılaştırma.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****MAHMUT SETTAR'S WORK TITLED UZBEK CUSTOMS AND
TRADITIONS (REVIEW-TEXT)****İbrahim SİFİL****Advisor: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR****2025, Pages: 203+VI****Jury: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR****Assist. Prof. Dr. Caner SOLAK****Assist. Prof. Dr. Reyhan KARKINLI**

Uzbek Turks, one of the ancient Turkic tribes of Turkestan geography, have managed to keep their traditions and customs they inherited from their ancestors alive until today. In addition to Turkish culture, the historical process and the geography in which they live have been effective in shaping the traditions that form the basis of Uzbek culture. Traditions, customs, ceremonies and traditions that take place in the development process of human life from birth to death are an important part of life. Ancestral heritage traditions, which reveal the cultural structure of Uzbek Turks, reveal the identity of Uzbek Turks. At this point, the importance of Mahmut Settar's work *O'zbek Udumlari*, which we have translated into Turkey Turkish, which includes Uzbek traditions, is very important.

This study aims to transfer Mahmut Settar's work titled *Uzbek Customs and Traditions* into Turkey Turkish, to identify the common cultural codes and rituals shared by the two traditions by comparing the customs and traditions of Uzbek culture (weddings, birth, death, holidays, etc.) with similar practices in Erzurum region, and to present these cultural elements to the benefit of those concerned.

Keywords: Mahmud SATTOR, *O'zbek Udumlari*, Uzbek traditions, Erzurum regions, Comparison.

ÖN SÖZ

Özbek Türkleri Türkistan coğrafyasında uzun yıllar yaşamış, büyük devletler kurmuş, atalarından miras olarak aldıkları gelenek ve görenekleriyle yaşamaya gayret etmiş kadim Türk boylarından biridir. Özbek Türklerinin tarihi, binlerce yıl eskilere dayanan kültürü, dini ve gündelik hayattaki örf ve adetleri, merasimleri, bayramları ve gelenekleri bulunmaktadır. Bir milleti millet yapan en önemli unsurlar dili, gelenek, görenek, örf ve adetleridir. Bunlar kültürlenme yoluyla nesilden nesile aktarılarak o milletin kimliğini kalıcı hale getirmektedir. Özbek Türklerinin kültürel yapısını ortaya koyan ata mirası gelenekleri de Özbek Türklerinin kimliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda ele aldığımız Mahmut Settar'ın “*Özbek Örf ve Âdetleri*” adlı eserinde, Özbek Türklerinin gelenekleri anlatılmaktadır. Özbek geleneklerini diğer uluslardan farklı kılan, özünde yatan misafirperverlik, hoşgörü, mütevazilik, dostluk, saygı ve alçak gönüllülüktür.

Bu çalışmada lisans ve lisansüstü eğitimim sürecinde üzerimde büyük emeği olan ve yardıma ihtiyacım olduğunda değerli vaktini ayırarak yardımını benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR'e teşekkürü borç bilirim.

Beni büyütüp bugünlere getiren, hayatım boyunca maddi ve manevi her türlü desteklerini benden esirgemeyen aileme şükranlarımı sunuyorum.

Erzurum-2025

İbrahim SİFİL

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Özbeklere Ait Bir Beşik.....	6
Şekil 2. Özbek Sünnet Çocukları	8
Şekil 3. Erzuruma Ait Bir Nişan Bohçası.	11
Şekil 4. "Fatiha-toyi" (Fatihe Düğünü) - Eski Bir Nişan Geleneği.....	12
Şekil 5. 21 Mart: Nevruz Bayramı	17
Şekil 6. Kökpar Oyunundan Bir Kare.....	29
Şekil 7. Kökpar Oyunundan Bir Kare.....	30
Şekil 8. Özbekistan Yöresel Kıyafetleri.....	35
Şekil 9. Erzurum'un Yöresel Dış Kıyafeti: Erham	35
Şekil 10. Erzurum Yöresel Kıyafetleri.....	36

GİRİŞ

I. AMAÇ VE KAPSAM

Bu çalışmada Mahmut Settar'ın *Özbek Örf ve Âdetleri* adlı eserinin Türkiye Türkçesine aktarılması ve eserde yer alan geleneklerin Erzurum yöresiyle karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışma, Türk kültürünün geniş coğrafyalardaki ortaklıklarını ve farklılıklarını anlamaya yönelik kapsamlı bir çalışmadır. Bu çalışmada sadece dilsel bir aktarım değil, aynı zamanda kültürel antropoloji, halk bilimi, sosyoloji ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarına önemli katkılar sunan bir inceleme yapılmıştır.

Mahmut Settar'ın eserinin Türkiye Türkçesine aktararak hem Özbek Türkçesindeki edebi ve kültürel birikimin geniş kesimlere ulaşmasını sağlaması hem de edebiyat ve halk bilimi araştırmacıları için değerli bir kaynak oluşturması açısından önemlidir.

Bu çalışma, Mahmut Settar'ın *Özbek Örf ve Âdetleri* adlı eserini Türkiye Türkçesine aktarmayı, bu eserden hareketle Özbek kültürüne ait gelenek ve göreneklerin (düğün, doğum, ölüm, bayramlar vd.) Erzurum yöresindeki benzer pratiklerle karşılaştırılması yoluyla, iki geleneğin paylaştığı ortak kültürel kodları ve ritüelleri tespit etmeyi ve bu kültürel unsurları ilgililerin istifadesine sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çok yönlü çalışma, hem akademik dünyaya hem de genel okuyucuya Türk kültürünün zenginliğini, çeşitliliğini ve çok eskiye dayanan bağlarını sunarak, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda farkındalık oluşturmayı hedeflenmektedir.

II. ÖNEM VE YÖNTEM

Türkistan'da Türk kültürünün mirasçısı olarak bugün de varlığını sürdürmekte olan Özbekistan, bulunduğu konum itibarıyla zengin bir kültüre sahiptir. Özbekistan ve Türkiye arasındaki kültürel ve sosyal bağları ortaya çıkarması ve Türk dünyasındaki kültürel ortaklıkları ve birliktelikleri geliştirmeye katkı sağlaması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Mahmut Settar'ın *Özbek Örf ve Âdetleri* adlı esri Türkiye Türkçesine aktarılacak ve incelemesi yapılacaktır. Çalışma iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Mahmut Settar'ın *Özbek Örf ve Âdetleri* adlı eserinin hem Özbek hem de Erzurum gelenekleri, ortak temalar altında (doğum, ölüm, düğün, bayramlar vd.) sınıflandırılarak detaylı incelemesi yapılacaktır. İkinci bölümde ise ilgili eserin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılacaktır. Çalışmada, Mahmut Settar'ın eserindeki tasnif dikkate alınmıştır.

Bu çalışma, Mahmut Settar'ın değerli eserinin Türkiye Türkçesine kazandırılmasının yanı sıra, Türk dünyasının kültürel zenginliğini Erzurum örneği üzerinden derinlemesine anlamaya olanak tanıyacaktır.

III. MAHMUT SETTAR'IN HAYATI, SANATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Mahmut Settar, 1948 yılında Özbekistan'ın Kaşkaderya vilayetinin Kitap ilçesinde dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatını Taşkent Devlet Üniversitesi (günümüzde Özbekistan Millî Üniversitesi) Filoloji Fakültesi'nde tamamlamış ve 1971 yılında mezun olmuştur. Bu akademik altyapı, dilbilimsel derinliğini ve edebi duyarlılığını pekiştirerek sanatsal ifadesine sağlam bir temel sunmuştur.

Mezuniyetinin ardından çeşitli kurumlarda görev yapmıştır. 1971-1974 yılları arasında ortaokulda öğretmenlik yaparak pedagojik deneyim kazanmıştır. Bu dönem, genç nesillerle etkileşim kurmasını ve toplumsal gözlemlerini geliştirmesini sağlamıştır. Ardından, 1974-1986 yılları arasında önemli bir yayınevi olan "O'qituvchi"de çalışmıştır. Yayınevi deneyimi, edebi eserlerin üretim süreçlerini, yayıncılık dinamiklerini ve okuyucu profillerini yakından tanımasına olanak tanıyarak yazarlık kariyerine büyük fayda sağlamıştır. 1986-2002 yılları arasında ise A. Kadiri adına Taşkent Devlet Kültür Enstitüsü'nde görev yapmıştır. Enstitüdeki görevi, onu kültür ve sanatın merkezi bir noktasında konumlandırarak edebi üretimlerini besleyen entelektüel bir ortam sağlamıştır (Sattor, 2007).

Mahmut Settar, özellikle şiir alanındaki derinlikli ve çok yönlü çalışmalarıyla belirginleşir. Eserlerinde Özbekistan'ın zengin kültürel ve toplumsal dokusunu yansıtan temalara sıkça yer vermiştir. O, şiirinde insani duyguların evrensel boyutunu, doğa

sevgisini, vatan toprağına duyulan bağılılığı ve toplumsal meselelere duyarlılığı işler. Dil kullanımını sade, akıcı ve yalın olmakla birlikte, şiirlerinde derinlikli anlam katmanları ve sembolik zenginlik mevcuttur.

Settar'ın şiirlerinde geleneksel Özbek şiir formlarının ve nazım geleneğinin izleri açıkça görülmekle birlikte, modern anlatım tekniklerini de ustalıkla harmanlamıştır. Bu durum, onun hem geçmişin edebi mirasına saygı duyan hem de çağdaş edebi akımlara açık, yenilikçi bir yazar olduğunu gösterir. Eserleri, okuyucuyu hem estetik bir zevke ulaştırır hem de üzerinde düşünmeye sevk eden bir yapıya sahiptir. Lirik ve epik öğeleri ustaca birleştirme yeteneğı, onun şiirlerine özgün bir karakter ve derinlik kazandırmıştır.

Mahmut Settar'ın edebi mirası, yayımlanmış şiir kitapları ve diğer edebi çalışmaları ile şekillenmiştir. Ne yazık ki, kamuya açık kaynaklarda eserlerinin tam listesine veya spesifik eser adlarına dair kapsamlı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Özbek edebiyat çevrelerindeki genel kabul, onun şiirlerinin ulusal kimlik, doğa ve insanlık temalarını güçlü bir şekilde işlediğı yönündedir. Yayınevi ve kültür enstitüsü gibi kurumlardaki geçmişi, onun aynı zamanda çeşitli edebi projelerde ve yayınlarda rol almış olabileceğini düşündürmektedir.

Genel olarak, Mahmut Settar, Özbek edebiyatına şiirleriyle ve edebi duruşuyla önemli katkılar sağlamış, ülkesinin kültürel zenginliğini edebi eserlerine başarıyla yansıtmış, saygın bir şair ve yazar olarak kabul edilmektedir. Eserleri, Özbekistan'ın modern edebi mirasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Özbek edebiyatının modern dönemdeki gelişimine ışık tutan, halkının duygu ve düşüncelerini yansıtan önemli metinler olarak kabul edilir. Onun şiirleri, hem sanatsal değerleriyle hem de kültürel içerikleriyle Özbekistan'ın edebi mirasının değerli bir parçasıdır.

"*Mirkarim Osim*", "*Uzak Yıldızların Parıltısı*", "*Altın Yıldızın Işıltısı*", "*Kalplerde Yaşayan Yıldızlar*" gibi kitapları yayımlanmıştır (Sattor, 2007). Kendisi, Özbek edebiyatı ve kitaplarının ilginç eserlerine sahiptir.

"*Özbek Örf ve Âdetleri*", Mahmut Settar'ın eserleri arasında özellikle etnografik ve kültürel bir değere sahiptir. Eser, Özbekistan'da nesilden nesile aktarılan çeşitli gelenek ve görenekleri, ritüelleri ve kutlamaları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Mahmut Settar, bu eserinde sadece betimleyici olmakla kalmayıp bu geleneklerin kökenlerini ve

toplumsal işlevlerini de irdellemektedir. Eserde sade ve akıcı bir üslup kullanılarak okuyucuların Özbek geleneklerini daha iyi anlaması ve içselleştirmesi hedeflenmiştir.

Mahmut Settar'ın bu çalışması, Özbekistan'ın genç nesillerine ve dünyaya kendi kültürel zenginliklerini tanıtmaya amacı taşımaktadır. Bu eser, Mahmut Settar'ın sadece bir şair olarak değil, aynı zamanda kültür ve geleneklerin önemli bir araştırmacısı ve aktarıcısı olarak da konumlandırılmasına olanak tanır. "*Özbek Örf ve Âdetleri*", Özbekistan'ın kültürel çeşitliliğini ve derinliğini anlamak isteyenler için değerli bir kaynak olma potansiyeli taşımaktadır

BİRİNCİ BÖLÜM

O'ZBEK UDUMLARI ADLI ESERDE YER ALAN HALK UNSURLARI VE ERZURUM FOLKLORU İLE KARŞILAŞTIRMASI

1.1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ

1.1.1. Doğum

İnsan hayatında yer alan geçiş dönemlerinin ilki ve en önemlisi olan doğum, hayatın başlangıcıdır. Tüm toplumlarda olduğu gibi Özbeklerde de önemli bir geçiş sürecidir. Doğum her zaman ve her yerde insanlara neşe veren bir olaydır. Dünyaya yeni gelen her bebek sadece enne ve babasına değil, akrabalarına, komşularına da sevinç sebebi olur (MORAD, 2021, s. 347). Doğum hem Özbekistan'da hem de Erzurum yöresinde kutsal ve toplumsal bir olay olarak görülür. Mahmut Settar'ın *Özbek Udumları* adlı eserinde doğum, yalnızca biyolojik değil, toplumsal ve kültürel yönleriyle de ele alınmaktadır. Benzer şekilde Erzurum'da da doğum, ailenin ve hatta mahallenin ortak sevincidir; bu olaya dair birçok geleneksel uygulama nesiller boyunca yaşatılmıştır.

Özbeklerde doğum öncesinde annenin sağlığına ve moraline dikkat edilir. Hamile kadının kötü haberlerden uzak tutulması, yalnız bırakılmaması ve bol bol dua edilmesi gibi uygulamalar yaygındır. Erzurum'da da gebe kadına zarar gelmemesi için halk arasında “nazardan korunma, kurşun dökme, çörek otu taşıma” gibi koruyucu uygulamalar benimsenmiştir. Gebe kadına Erzurum'da “gümanlı”, “iki canlı”, “ağır ayak”, “yükü”, “uşaklı” gibi isimler verilmektedir (Sezen, 2007, s. 61).

Dünyaya gelen bebeğin kulağına ezan okuma ve ad koyma geleneği hem Özbeklerde hem de Erzurum'da yaygındır. Çocuk doğar doğmaz ilk yapılması gereken işlerden biri ona ad verilmesidir. Ad, dede-nine veya ailede saygın bir kişi tarafından verilir. Ad seçilirken din ulularının, soy aile büyüklerinin adları hatırlanarak gözden geçirilip tercih edilir (Sezen, 2007, s. 67).

Özbekler kötü şans getireceğine inandıkları için bebek dünyaya gelmeden beşik almaz, bebek kırk günlük olduktan sonra “beshik to'yi” (beşik töreni) yaparlar. Bu törende bebek ilk kez beşiğe yatırılır, akrabalar hediyeler getirir ve çeşitli dualar okunur

(Yüce & Khamrabaeva, 2020, s. 324). Erzurum’da da bebek ailenin ilk çocuğu ise annenin ailesinden bebeğe “beşik takımı” gönderilir. Takımda bir tam altın, karyola (beşik) yatak ve bebek için kıyafetler bulunur. Bunların yanında anne için hazırlanmış yiyecekler de getirilir, buna da “yoklama” denir (Teymur, 1986, s. 113). Her iki yörede de bu törenler, bebeğin sağlıklı büyümesi ve uğurlu bir yaşam sürmesi için düzenlenmektedir.

Şekil 1. Özbeklere Ait Bir Beşik (Yüce & Khamrabaeva, 2020)

Özbeklerde doğumdan hemen sonra Çilla geleneği uygulanmaktadır. Çilla; küçük çilla 20, büyük çilla 40 gün olmak üzere, bu süre içerisinde eve yabancı kimsenin alınmamasıdır. Yani kırkı çıkana kadar bebeğin olduğu odaya aileden olmayan kişiler giremez (Yüce & Khamrabaeva, 2020, s. 325). Erzurum’da da doğumdan yirmi gün sonra çocuğun ve annenin yarı kırkı dökülür. Anne ve çocuk temiz bir yerde dua okunarak su ile yıkanılır. Bu su ayak basılmayan bir yere dökülür. Kırk gün sonra da tam kırkı dökülür, anne ve bebek banyo yapar (Tüfekçi, 1978, s. 147). Buna “kırklanma- kırk dökme” adı verilir. Banyo yapılan su normal su değildir. Bu suyun farkı, suyun içine kırk tane İhlas suresi okunmuş bir taşın koyulmasıdır (YİĞİT, 2000, s. 59). Banyo yapıldıktan sonra bu su gelişigüzel bir yere dökülmez, genellikle bir ağaç altına dökülür. Bu uygulamanın sebebi ise dünyaya yeni gelen bebeği nazardan, kötü ruhlardan ve hijyen açısından korumaktır.

Bebeklerin saç kesimi, her iki bölgede de önemli bir merasimdir. Özbeklerde “soch olish” (ilk saç kesimi) töreni yapılır, Erzurum’da ise bu gelenek daha çok “ilk tıraş” adıyla anılır ve genellikle çocuk bir yaşına geldiğinde dedeler veya aile büyükleri tarafından berbere götürülerek saç kesilir. Her iki toplumda da bu uygulama, çocuğun büyüme aşamasındaki bir geçiş dönemi olarak kabul edilir.

Süt verme, bebek bakımı, anneye destek olma gibi konularda da ortak yönler dikkat çeker. Özbeklerde komşular ve akrabalar yeni doğum yapan kadına yemek taşır, ona belirli süre iş yaptırmazlar. Erzurum’da ise bu süreç “lohusa ziyareti” ile geçer; anneye hem psikolojik hem de fiziksel destek sağlanır (Sezen, 2007, s. 69).

Doğum ve çocukla ilgili gelenekler Özbekistan ve Erzurum’da sadece bireysel bir olay değil, sosyal dayanışmanın, koruyucu halk inançlarının ve dini-manevi değerlerin harmanlandığı kültürel bütünlüklerdir. Her iki kültürde de doğumla ilgili uygulamalar, çocuğun hem fiziken hem de ruhen sağlıklı birey olarak yetişmesi arzusunun birer göstergesidir.

1.1.2. Sünnet

Özbeklerde sünnet “elini helal etmek” olarak adlandırılmaktadır. Sünnet, erkek çocuktaki erkeklik uzvunun ucundaki derinin çepeçevre kesilip alınmasıdır (Sezen, 2007, s. 76). Özbek geleneklerinde erkek çocuğun yedi yaşına kadar sünnet edilmesi peygamber sünneti olarak kabul edilmektedir. Sünnet genellikle çocuk 1,3,5,7 yaşlarına gelince yapılmaktadır. Sünnet için ailede büyük hazırlıklar yapılmaktadır. Sünnet düğünü genellikle halk arasında çocuğun “elini helal etmek”, “sünnet düğünü” olarak adlandırılmaktadır. “Çukiburran” terimi bu geleneğin asıl içeriğini anlatsa da, “doğum günü”, “imenina”, “okula başlama düğünü”, “ana okul mezuniyet düğünü” gibi sünnet etmek ismini gizleyen, maske isimler uzun yıllar kullanılmıştır (Sattor M. , 2007).

İncelenmekte olan eserde Mahmud SETTAR, eski dönem Özbek geleneklerinde çocukların sünnet edilmeden önce düğün yapıldığını, köpkeri koşturulduğunu ve güreş tutulduğunu ifade etmektedir. Sünnet etmek, özel usta-berber tarafından yapılmaktadır. Usta-berber çocuğun cinsel organının derisini kalın veya ince, açık veya kapalı şekline göre kesim işini gerçekleştirmektedir. Doğal olarak, çocuğun Çukiburran edilmesi esnasında canı yanacaktır. Bu nedenle anneler bu esnada, uzak bir odada serçe parmağını

bir kase una bandırırlar. Baba ise erkek evladın yanında durması, biraz sert baba ise çocuğun elini tutması, yoksa heyecanını bastırmak için elini soğuk su konulan kaba koyması gerekmektedir. Çocuğun dikkatini dağıtmak ve acı anında çocuğa hakim olabilmek için ise çocuğun tam ekmek ısırması istenmektedir. O anda kesilmiş olan organdan bir parça alınıp, kesilen organın ucuna mahsus hazırlanmış, yakılmış pamuk yapıştırılmaktadır. Yakılmış pamuk, kanama olmasına engel olacaktır. Kesilmiş deri, evin avlusunun kuytu bir yerine gömülmektedir. Bu ritüel sonrasında kadife döşeğe yatırılmış olan çocuk üzerine, hafif nevresim örtülür. (Sattor M. , 2007).

Şekil 2. Özbek Sünnet Çocukları (Yüce & Khamrabaeva, 2020)

Eli helal edilmiş, Müslüman olan, bebeklik döneminden çocukluk, ergenlik dönemine girmiş olan çocuğu akrabalar tebrik etmektedirler. Ona çeşitli değerli hediyeler, demir veya kağıt para vermektedirler. Bu paralar bereket ve sermayeyi temsil etmekte, aynı zamanda çocuğun artık ailenin erkeği olduğunu bildirmektedir (Yüce & Khamrabaeva, 2020, s. 329). Sünnet edilmiş olan çocuk en fazla bir haftada iyileşerek, ayağa kalkmaktadır. Yarası iyileşmezse, genellikle, kendi idrarıyla da tedavi edilmektedir. Bu çocuklara genelde dokuma kumaştan beyaz gömlek ve geniş bir şalvar dikilmektedir. Düğün merasimi bundan sonra yapılmaktadır (Sattor M. , 2007).

Baba için üç şey Müslümanlıkta borç sayılmaktadır. Bunlardan biri çocuğun elini helal ederek – sünnet edilmesidir. İkincisi, çocuğa eğitim vererek, meslek sahibi yapmak, dünyayı tanıtmaktır. Üçüncüsü evlendirip, ev sahibi olmasını sağlamak ve bağımsız bir hayat sunmaktır. bunların hepsi çocuğun kâmil insan olarak büyümesinde önemli etkenlerdendir (Sattor M. , 2007).

Erzurum’da da adetlere göre her erkek çocuğunun yedi yaşından önce sünnet olması gerekmektedir. Genellikle kırkı çıkan erkek çocuğunun yarası daha çabuk iyileştiği için kırkı çıkar çıkmaz sünnet edilir (Tüfekçi, 1978, s. 150).

Çocuğunu sünnet ettirmeye karar veren anne-baba bu kararını uygun bir zamanda büyüklerine ve dostlarına açıklar. Bundan maksat “kirve” bulmaktır. Kirvelik, dostluk ve mahremiyet gerektiren bir hizmettir. Kirveliğe ailenin dengi olan yakınlardan veya komşulardan birinin talip olması beklenir. Çocuğun bütün masrafları kirve tarafından karşılanır. Sünnet çocuğuna kirvesi sünnet kıyafeti alır, yıkar, temizler, saç tarşı yaptırır ve sünnete hazırlar (Tüfekçi, 1978, s. 150). Kirvenin görevi sünnet sırasında çocuğu tutmaktır (Sezen, 2007, s. 76-78). Çocuk sünnet olduktan sonra eş, dost ve akrabalar ziyarete gider ve çocuğa hediyeler götürür. Çocuk iyileştikten sonra ise hediyeler alarak kirvesini ziyarete gider. Buna “kirve yoklaması, kirve görme” adı verilmektedir (Güngör, 1978, s. 25).

Kirve uygulamasına Özbeklerde rastlanmamakla birlikte; sünnet esnasında akrabaların çocuğun başında toplanması ve çocuğa hediyeler verilmesi açısından benzerlik arz etmektedir.

Erkek çocuğun ergenlik çağına gelmeden sünnet edilmesi hem Özbeklerde hem de Erzurum’da anne-babanın üç borcundan biridir.

1.1.3. Evlilik ve Düğün

Özbek geleneklerinde, dünyaya gelen kız çocuğunun çillası çıktıktan sonra, beşiğe bağlama merasimi esnasında beşik düğünü yapılmaktadır. Eş, dost ve akrabalar dünyaya yeni gelmiş bebeğe hayırlı olsun demek için aileyi ziyarete gideler. Bu esnada erkek evladı olan tanıdıklardan biri niyet ederek, oğluna bebek kızı istemektedir. Eğer aile büyüklerinin rızası varsa “kulak ısırma” geleneği gerçekleştirilmektedir. Erkek çocuk beşikteki kızın kulağını ısırır. Bu hareketle kızın “koruyucusu, yoldaşı” sayılmaktadır.

Bir hoca devate edilerek bu durum köyün aksakallıları şahitliğinde “resmileştirilmektedir” (Sattor M. , 2007). Bu gelenek Özbeklerde “Beşikketdi” veya bir diğer adıyla “kulak ısırma” geleneği olarak adlandırılmaktadır. Beşikketdi, kız çocuğun beşikteyken görücü ve elçiler olmadan, kendine uygun birine “satılması” anlamına gelmektedir. Büyüme çağında olan kız çocuğu “kulağını ısırması” olan delikanlıya, delikanlı ise gelecek geline gizlice sevgi, saygı ile büyürler. Bunun dışında, ahlak, çalışkanlık, eğitim düzeyi, meslek bakımından da gençler birbirlerine uygun olmaya, birbirlerinin adına leke çalmamaya, gururunu korumaya çalışmaktadırlar. Genç yaştan kayınvalide, kayınpeder, kayınbiraderlere karşı saygılı olması öğretilmektedir. Manen, fiziken ve ruhen gençler birbirleri için hazırlanıp, “Bir elmanın iki yarısı” olarak büyümektedirler.

Tabii ki bu çeşit sınavlı, uzun bir süreci temiz bir şekilde geçen erkek ve kız evlatlar halkın da saygı ve sevgisini, güvenini kazanarak, sağlam evlilik temellerini atmış bulunmaktadır (Sattor M. , 2007).

Bu gelenek günümüzde her ne kadar kaybolsada Erzurum’da “beşikertme” adıyla bilinmektedir (Sezen, 2007, s. 96). Her iki geleneğe de ebeveynler tarafından beşikteki kız ve erkek bebeklerin büyüyünce evlenmesine karar verilir. İncelemekte olduğumuz eserde Mahmut SETTAR bu geleneğin özellikle Surhanderya vilayetinin bazı bölge ve köylerinde daha çok korunduğunu ifade etmektedir.

Bu gelenek dışında Özbeklerde evlilik süreci genellikle “qız ko‘rish” (kız görme) aşamasıyla başlar. Görücü en az iki, üç veya dört kişiden oluşur. Bu kişiler genellikle halk arasında bilinen, tanınan, hali vakti yerinde, akıllı ve erdemli kişiler arasından seçilmektedir. Görücünün konuşması mantıklı, güven verici ve ikna edici olmalıdır.

Görücüler erkek tarafının adına kız tarafının evine giderek kızın rızasını istemektedirler. Bu durum birkaç defa tekrar edilmektedir. Görücülükten dönen kişilere “kurt mu, tilki mi” sorusu yöneltilir, eğer görücü müjdeli haberle dönmüşse “kurt” cevabını vermektedir. İş olumsuzlukla sonuçlanmışsa “tilki” cevabını vermektedir.

Aile büyükleri uygun bir eş adayı belirledikten sonra kız isteme merasimi gerçekleştirilir. Erzurum’da da benzer şekilde önce kız bakma süreci işler, ardından erkek tarafı uygun bir günde kız istemeye gider (Sezen, 2007, s. 83).

Özbek geleneklerinde nişan süreci “so‘yunchi” adı verilen hediye verme geleneğiyle pekiştirilir. Erkek tarafı kız evine hediyeler götürerek bağlılığını gösterir. Erzurum’da da nişan sonrası “nişan bohçası” hazırlanır ve aileler arasında hediyeler değiş tokuş edilir (Sezen, 2007, s. 84). Her iki gelenekte de bu süreç, ailelerin birbirine uyum sağladığı ve toplumsal saygının gözetildiği bir dönemdir.

Şekil 3. Erzuruma Ait Bir Nişan Bohçası (dugundernek.org).

Düğün törenleri ise hem Özbekistan’da hem de Erzurum’da çok aşamalı ve gösterişlidir. Özbeklerde düğün öncesi “toy” (düğün şöleni) yapılır, burada büyük yemekler verilir, müzikli eğlenceler düzenlenir. Erzurum’da da “kına gecesi”, “gelin alma” ve “düğün yemeği” gibi aşamalar görülür (Sezen, 2007, s. 86-93). Gelin at ya da araba ile götürülürken Erzurum’da “duvak açma”, Özbeklerde ise “kelin salom” (gelin selamı) gibi gelinin aile büyüklerine saygısını gösterdiği ritüeller uygulanır.

Düğün geleneği hem Özbekistan’da hem de Erzurum yöresinde toplumsal yapının temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkar. Mahmut Settar’ın *O‘zbek Udumları* adlı eserinde yer alan düğün uygulamaları, halk arasında sosyal bağların güçlendiği,

geleneksel değerlerin canlı tutulduğu bir süreç olarak anlatılır. Benzer biçimde Erzurum yöresinde de düğünler yalnızca iki insanın evlenmesi değil, iki ailenin ve hatta iki köyün bir araya gelmesi anlamına gelir.

Her iki yörede de düğünlerde müzik ve halk oyunları önemli yer tutar. Özbekistan’da “doira” (tef) eşliğinde oynanan geleneksel danslar, Erzurum’da ise bar oyunları bu kültürel ritüelin bir parçasıdır. Düğün sonrası gelinin evine ilk gelişi hem Özbek hem Erzurum halkı için özel anlam taşır. Buna Erzurum yöresinde “ayak dönme” adı verilmektedir. Gelin ile damat, düğünden yaklaşık kırk gün sonra gelinin baba evini ziyarete gider. Bu ziyaretten sonra erkek tarafının akrabaları yeni gelini evine davet ederek ikramlarda bulunur (Baydemir, 1994, s. 17).

Şekil 4. "Fatiha-toyi" (Fatihe Düğünü) - Eski Bir Nişan Geleneği (Uzbekistan.travel)

Hem Özbekistan’da hem de Erzurum’da düğün gelenekleri; toplumsal dayanışmayı, örf ve adetlerin nesiller arası aktarımını ve aile bağlarının kutsallığını

yansıtan zengin uygulamalardır. Ortak benzerlikler, bu iki Türk kültürünün ortak tarihsel kökenlerini ve sosyal değer anlayışını göstermektedir.

1.1.5. Ölüm ve Yas

Ölüm, her iki toplumda da hem dünyevi bir son hem de uhrevi bir başlangıç olarak kabul edilir. Mahmut Settar'ın *Özbek Udumları* adlı eserinde bu geçiş dönemine dair birçok ayrıntılı uygulama yer alırken, Erzurum yöresinde de benzer şekilde ölüm ve yas süreci hem dinî hem de kültürel öğelerle şekillenmiştir.

Özbek kültüründe bir kişinin ölüm haberi duyulduğunda, ilk olarak yakın akrabalar ve komşular toplanır. “Yig‘i” (ağıt) yakılır ve evde sessiz, saygılı bir ortam oluşturulur. Erzurum’da da ölüm haberi yayıldığında komşular ve tanıdıklar cenaze evine gelir, ölü yakınlarını avutmaya çalışırlar (Sezen, 2007, s. 107).

Her iki kültürde de cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi İslami usullere göre yapılır. Özbeklerde bu görev genellikle yaşlı ve deneyimli kadınlar ya da erkekler tarafından üstlenilir. Erzurum’da da aynı şekilde cenaze yıkama işlemi tecrübeli kişilerce gerçekleştirilir. Kadınların yıkanması bu işi meslek edinmiş ehil kadın, erkeklerin yıkanması ise mahalle ve köy imamı tarafından yapılır (Sezen, 2007, s. 108). Cenazenin defni öncesi dua okunur ve cemaat namazı kılınır. Özbeklerde bu tören “janoza”, Erzurum’da ise “cenaze namazı” olarak adlandırılır. Namaz sonrası tabut, cemaat tarafından omuzlanarak mezarlığa götürülür (Sezen, 2007, s. 109). Her iki gelenekte de kadınlar mezarlığa gitmemektedir. Ölen kişinin kıyafetleri hayır amacıyla dağıtılmaktadır.

Defin sonrası her iki kültürde de “yemek verme” geleneği önemlidir. Özbekler buna “sadaqa” der ve genellikle pilav gibi topluca yenebilecek yemekler hazırlanır. Em Özbek geleneklerinde hem de Erzurum’da cenaze evinde yemek pişirilmez, bu görevi komşular üstlenir (Sezen, 2007, s. 111-112). Bu uygulama hem hayır kazanmak hem de cenaze sahibine destek olmak amacıyla yapılır.

Yas süreci de oldukça benzerlik göstermektedir. Özbeklerde yedi, kırk ve yıl dönümlerinde mevlit okutulur, Kur’an okunur ve hayır dağıtılır. Ölünün yirminci ve kırkıncı günlerinde törenler düzenlenir (Baydemir, 2009, s. 662-683). Erzurum’da da “yedisini okutma”, “kırkını yapma” gibi gelenekler bulunur (Sezen, 2007, s. 113-114).

Bu günlerde cenaze sahibinin yalnız olmadığı, toplumun birlikte yas tuttuğu görülür. Her iki kültürde de matem tutanların belirli bir süre boyunca eğlenceye katılmaması, koyu renkler giymesi gibi sosyal sınırlamalar bulunmaktadır.

Ölüm sonrası yapılan hayırlar, Özbeklerde “duo qilish” (dua etme) ve “ehson tarqatish” (hayır dağıtma) gibi adlarla anılır. Erzurum’da da ölü adına sadakalar, yemekler, Kur’an okutmalar yapılır. Bunun amacı, merhumun ruhuna hayır kazandırmaktır. Hem Özbek hem de Erzurum geleneklerine göre, ölen kişiden geriye kalan bir borç varsa, bunların ödenmesi büyük evlat (oğul) üzerindeki bir görevdir.

Özbekistan ve Erzurum yöresindeki ölüm ve yas gelenekleri, toplumsal dayanışma, dini inançlar ve kültürel kodların bir araya geldiği önemli ritüellerdir. Ölüm, her iki kültürde de bir son değil, toplumsal bir geçiş anıdır ve bu geçişin huzurla yaşanabilmesi için toplumsal destek ve gelenekler büyük rol oynar.

1.2. BAYRAM, TÖREN VE KUTLAMALAR

Dini bayramlar ve mevsimsel kutlamalar, toplumların ortak aidiyet duygusunu pekiştiren, dini ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli zaman dilimleridir. Özbekistan’da ve Erzurum yöresinde bu tür kutlamalar hem manevi coşkunun hem de toplumsal dayanışmanın güçlü örnekleriyle doludur. Mahmut Settar’ın *Özbek Udumları* adlı eserinde bu bayramlara dair detaylı tasvirler yer almakta; benzer temaların Erzurum’da da halk arasında yaşatıldığı görülmektedir.

1.2.1. Dini Bayramlar

Özbekistan’da Ramazan Bayramı “Ro‘za Hayiti” ve Kurban Bayramı “Qurbon Hayiti” olarak kutlanır. Bayram sabahı insanlar camilere gider, ardından büyükler ziyaret edilir (Sattor M. , 2007). Erzurum’da da Ramazan ve Kurban Bayramı, sabah namazı ile başlar, bayramlaşmalar ve “el öpme” gelenekleriyle devam eder. Her iki kültürde de büyüklerin evinde toplanmak, bayramın ilk günü yapılan bir gelenektir.

Özbeklerde Kurban Bayramı “Büyük Bayram” olarak da adlandırılmakta ve bayramdan iki gün önce kutlamalara başlanmaktadır. Bayramdan iki gün öncesi arife günleri kutlanır. İlk gün yalan arife, ikinci gün gerçek arife, üçüncü gün de bayramdır. Yalan ve gerçek arifelerde her evde koku çıkarılarak çalpak, pişi, talkan ve pilav pişirilir.

Komşular birbirlerinin bayramını tebrik eder, evlerine yemek götürürler. Çocuklar ve gençler koşarak çevredeki evleri, akrabaları ziyaret ederler (Sattor M. , 2007, s. 94). Erzurum gelenklerinde de Kurban Bayramı bayram namzı ile başlar. Namazdan sonraa hiçkimse camiden ayrılmaz, cami içinde büyüktan küçüğe doğru bir sıra oluşturulur ve herkes sırayla birbiriyle bayramlaşır. Bu gelenek küs ve dargın olanların barışmasına da vesiledir. Bayramlaşma sonrası bütün cemaat, imamın öncülüğünde kabristanları ziyaret eder. Kabristan dönüşü ilk iş kurban kesmektir. Kurban kesildikten sonra hemen bir parça et alınır ve pişirilir, bu et ile kahvaltı yapılır (Baydemir, 1994, s. 23-24). Kurban tamamen soyulup temizlendikten sonra ihtiyaç sahiplerine, kurban kesmeyen akrabalara kurban payı gönderilir.

Özbeklerde Ramazan Bayramı ise “Küçük Bayram” olarak adlandırılmakta ve oruç ayının sonunda kutlanmaktadır. Bayramın ilk günü sabah saatlerinde büyük ve küçük herkes camiye giderek bayram namazı kılar. İhtiyaç sahiplerine ve dullara, yetimlere yardımda bulunurlar. Çocuklara bayram harçlığı ve hediyeler verirler. Mezarlıklar ziyaret edilir ve ölenlerin ruhlarına dua edilir. Yas tutanlar üç gün boyunca kaftan giyer, kuşak bağlar, doppı takarlar. Mahallelerde, köylerde, şehir merkezlerinde yeni gelin ziyareti yapılır. Buna “gelin gördü” merasimi adı verilir. Ramazan ayında meşale yakan çocuklar gruplar halinde, yatsı namazı esnasında her bir evin kapısını çalarak, ramazan şiirleri okumaktadır. Ramazan şiirleri aileye iyilik, rızık, oğul ve kız çocuklar, bereket, ikbal dilemeye, bu ayın kutsal, özel, mutluluk getiren bir ay olduğu gerçeğini övmeye yöneliktir. Ev sahipleri Ramazan şiirlerinden memnun bir şekilde, kapıyı açar, çocuklara hediyeler verirler (Sattor M. , 2007). Erzurum yöresinde de Ramazan Bayramı gelenekleri benzerdir. Bayram, bayram namazı ile başlar. Camide bütün cemaat bayramlaşır, küs ve dargınlar barışır. Bütün cemaat camiden sonra kabristan ziyareti yapar ve evlerine giderler. Bayram sabahı için özenle kahvaltı hazırlanır, bütün aile hep birlikte kahvaltı yaptıktan sonra bayramlaşma yapılır, çocuklara harçlık verilir. Mahalle/köydeki aksakallı ihtiyarlar ziyaret edilerek hayır duaları alınır.

Bayram sofraları da benzer nitelikler taşır. Özbeklerde “somsa”, “palov”, “chak-chak” gibi geleneksel yiyecekler hazırlanır. Erzurum’da ise “su böreği”, “kadayıf dolması”, “tandır ekmeği” gibi özel lezzetler sofralarda yerini alır. Bu sofralar sadece yemek yeme alanı değil, kuşaklar arası iletişimin, sohbetin ve duaların da gerçekleştiği kutsal mekânlara dönüşür.

Çocuklara bayram harçlığı verme geleneği hem Özbek hem Erzurum kültüründe yer almaktadır. Özbeklerde bu uygulama “hayitlik” olarak bilinirken, Erzurum’da ise çocuklar bayram sabahı kapı kapı gezerek şeker veya harçlık toplar. Bu gelenekler, çocuklara hem dini bayram bilinci kazandırır hem de toplumla bağ kurmalarını sağlar.

Hem Kurban Bayramı hem de Ramazan Bayramı insanlar arasında sevgiyi, yardımlaşmayı ve paylaşmayı güçlendirmektedir.

1.2.2. Mevsimlik Bayramlar

Mahmut Settar *Özbek Udumları* adlı eserinde mevsimsel kutlamalar için ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış mevsiminde törenler yapıldığını bizlere aktarmakta; İlkbahar şenliklerinde kızların hem şenliklere renk kattığını hem de sepet örme gibi el işlerini öğrendiklerini, yaz mevsimi ile birlikte çiçek bayramlarının başladığını ve özellikle “gül bayramı”nın hala uygulanmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Sonbaharda ise hasıl-harman yapma mevsiminin başladığını ve “Hasıl şenliği” yapmak için büyük küçük herkesin bahçe ve tarlalara çıktığını aktarmaktadır. Kış mevsiminde ise, kış şenlikleri-kar mektup, kar kız, kar dede gibi oyunların oynanarak eğlenceler düzenlendiğini ifade etmektedir (Sattor M. , 2007).

Mevsimsel kutlamalar arasında en dikkat çeken ortak gelenek ise Nevruz’dur. Özbekistan’da Nevruz, baharın gelişiyi birlikte doğanın yeniden doğuşunu simgeler. Nevruz, sadece belli bir tarihi kutlamak için yapılan bir kutlama değildir. Doğanın kendisinden kaynaklanan, gece ile gündüzün ekinoksundan sonra, artık günlerin uzaması ve sürekli çalışmanın arifesindeki bayramdır. Ateş yakılır, halk oyunları oynanır, geleneksel yemekler pişirilir (Sattor M. , 2007). Erzurum’da da Nevruz, özellikle eski dönemlerde köylüler arasında çeşitli etkinliklerle kutlanmaktaydı. Ateşten atlama, temsili kışa veda ve bahara hoş geldin ritüelleri iki kültürde de ortak semboller taşımaktadır. “Nevruz günü, Erzurum yöresinde eskiden “Yumurta yeme günü” olarak kullanılırdı. Kızlara çıkılıp topluca yemekler yenir, eğlenceler düzenlenir. Sofrada mutlaka taze yumurta bulundurulurdu” (Sezen, 2007, s. 172).

Özbeklerde Nevruz günü herkes erkenden uyanır, yeni elbiseler giyer. Gençler hikâye ve şiir sohbetleri için hazırlanırlar. Genç kızlar birbirlerine çiçek demetleri hediye ederler. Küslükler unutulur ve küsler barışır, hastalar ziyaret edilir, ihtiyaç sahiplerine

yardım edilir, yetim, dul ve öksüzler için büyük kazanlar hazırlanır, kurban etinden yemekler pişirilir. Nevruz bayramının en önemli yönlerinden biri de ihtiyaçlara saygı ve onların halini hatırlarını sormaktır. Vefat edenler için mezarlıklar ziyaret edilir ve mescit, medrese, ev, mahalle ve türbelerde Kur'an okunur, kurbanlar kesilir, büyükler dualarla anılır. Ev ve sokaklar temizlenir. Nevruzun ilk günü oğlak oyunu, at yarışları ve güreş yapılır. Nevruza özel tatlı yemekler hazırlanır. Bu yemeklerin en önemlisi "Sumalak"tır. Buğday filiziyle yapılan bu tatlı, bereketin ve sabrın simgesi olarak görülür. Sumalak'ın hazırlanışında kendine has törenler gerçekleştirilir (Ashirov & Hatunoğlu, 2015, s. 125-126). Erzurum'da ise baharın gelişinde "herse" gibi dayanışma yemeği örnekleri dikkat çeker. Her iki toplumda da bu tarz kutlamalar, bireyleri bir araya getirerek sosyal bütünlüğü güçlendirir.

Şekil 5. 21 Mart: Nevruz Bayramı (Uzbekistan.travel)

Dini bayramlar ve mevsimsel kutlamalar hem Özbekistan'da hem Erzurum yöresinde inanç sistemleriyle kültürel pratiklerin iç içe geçtiği önemli zamanlardır. Bu bayramlar, sadece dini vecibelerin yerine getirildiği günler değil, aynı zamanda toplumsal aidiyetin, birlik ve beraberliğin en güçlü şekilde hissedildiği günlerdir.

Mahmud Settar *Özbek U'dumları* adlı eserinde mevsimlik bayram olarak "baharı karşılama (ilkbahar), olgunlaşmış meyveleri toplama, gül bayramı (yaz), hasıl harman şenliği (sonbahar) ve çiftigül (yaz-sonbahar)" kutlamalarını da ismen zikretmektedir.

1.3. İNANÇ

Mahmud Settar *O'zbek Udumları* adlı eserinde Yemin(Ant), Vasiyet, Hüdayı, Ziyaret ve Hayır/Sadaka gibi inanç ve gelenekleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bibi Salı, Müşköl Küşat gibi geleneklerin de Özbek halkının yaşamında uzun dönemlerden beri yaşamını sürdürmekte olduğunu ifade etmektedir. "Bibi Fatima, peygamberimiz Muhammed'in (S.A.V) kızıdır. Bibi Müşköl Küşat ve Bibi Salı ise Müslüman kadınların düşüncesinde insanların düştüğü zorlukları kolaylaştıran, evliya kadınlar sayılmaktadırlar. Başına zor bir olay gelen kadın (ailede herhangi bir felaket, hastalık varsa) mahallenin Kur'an okuyan kadınına iki tane sıcak ekmek, iki avuç kuru üzüm, iki fitil (pamuk) mum, bir tane demir para getirir ve bu ailenin kurtuluşu için Bibi Müşköl Küşat'tan yardım isteyerek, Kur'an okunmaktadır. Bu merasim her Çarşamba günleri yapılmaktadır. Bibi Salı ise aile mutluluğunun koruyucusu sayılmaktadır. Bibi Salı merasimi de kadınların dini örf- adetlerinden biridir. Salı günleri yapılmaktadır. Kur'an'ın belirli sureleri ezberlenir, iyiliğe davet edici konuşmalar yapılır, dini kaideler, hadisler okunarak hatırlatılmaktadır. Bibi Salı'da genellikle Müşköl Küşat'a göre katılımcı kadınlar daha fazla sayıdadırlar. Bibi Salı merasiminde Peygamberimizin kızları Bibi Fatima hayatından çeşitli hikayeler, anlatılar, örnek olaylar anlatılmaktadır. Bibi Müşköl Küşat, Bibi Salı gelenekleri kadınların dini bir töreni olarak hayır, sadaka, Hüdayı geleneklerine yakın olup, İslam'ın dini adetleri şeklinde yaşatılmaya devam edilmektedir. Bunlara benzer bir diğer gelenek ise, Mevlittir. Mevlit doğum anlamına gelen, Peygamberimiz Muhammed'in (S.A.V.) doğum günü olarak da kutlanmaktadır. Mevlit törenleri çok sayıda kişinin katıldığı, kalabalık, Hüdayı şeklinde olur. Merasimde Peygamberin hayatını anlatan Mevlit kitabı okunmaktadır. Daha sonraki yıllarda bu gelenek kadınların Bibi Müşköl Küşat, Bibi Salı adetleri gibi kadınların ev ritüeli haline gelmiş, Kur'an okumasını bilen, dindar kadınların dini şenlik, iyilikler yapmaya davet edici konuşmalar, Kur'an'dan ayetler okunması gibi merasime dönüşmektedir. Mevlit hâlâ kadınların dini toplantıları şeklinde gerçekleştirilmektedir. Mevlit, konumu ve popülerliği bakımından Bibi Müşköl Küşat ve Bibi Salı törenlerinden daha büyük ve önemlidir" (Sattor M. , 2007).

Yemin, daha çok Allah, Kur'an, namus, bayrak, vicdan, silah gibi vb. kavramlar üzerine yapılmaktadır. Erzurumda da "kur'an çarpsın, ölüm çıhsın, yurdum yuvam sönsün dilim lâl olsun" şeklinde yeminler görülmektedir (Sezen, 2007, s. 424).

Erzurumda Mevlid gelebeği de oldukça yaygındır. Vefat eden kişi için, dünyaya yeni gelmiş bebek için, yeni alınan ev veya araba için, Allah rızası için mevlid geleneğinin devam ettiğini görmekteyiz.

Hayır, sadaka bir Müslümanın, Allah yolunda bir şeyi vermesi, bağışlaması, ihsan, hediye, sadaka etmesi anlaşılmaktadır. Bu konuda Mahmut Settar sadaka vermek, hayır, ihsan yapmak Özbek halkının geleneklerinde çok uzun zamandan beri var olduğunu ifade etmektedir. “Sadaka, bela, kazayı uzaklaştırır” şeklindeki inancı takip eden Özbekler, her yıl mahsul ekiminde ve hasattan önce, büyük hayır, sadakalar verir, kurbanlar keserler. Bu merasimleri, özellikle dervişlerin geldiği süreçlerde, Bayramlarda, Ramazan aylarında fitre şeklinde, mezarlıklara, ziyaret yerlerine, aziz evliyaların türbe ziyaretlerinde gönülden imanla giderek yerine getirilmektedirler.. Hayır, sadaka, nazr-niyaz halk arasında Kurban Bayramı, Ramazan ayı, namaz günleri özellikle toplu bir şekilde yapılmaktadır. Âlimler, bilge ihtiyarlar, yumuşak kalpli, kimsesiz kadınlar, Kur'an okumasını bilen kadın ve erkeklere fitre, oruç, zekat, sadaka, nazr verilmektedir. Özbeklerde “Güzel rüyaya da sadaka, kötü rüyaya da sadaka” şeklinde bir atasözü de yer almaktadır (Sattor, 2007). Osmanlı medeniyetinin en zarif sosyal yardımlaşma örneklerinden biri olan sadaka taşı geleneği, Erzurum'da cami avlularında yer almış ve günümüzde de modernize edilerek yaşatılmaktadır. Sadaka taşı, tarihi camilerin kuytu köşelerine yerleştirilen, üst kısmında oyuk bulunan taşlardır. Varlıklı kimseler buraya gizlice para bırakır, ihtiyaç sahipleri ise rencide olmadan, sadece ihtiyacı kadarını alır. Bu uygulama, “alan elin veren eli görmediği” İslam ahlakının bir tezahürüdür. Erzurum Lisesi gibi kurumlarda bu gelenek, koridora konulan "Yardımlaşma Kutusu" ile sürdürülmektedir. Öğretmenler ve öğrenciler buraya para bırakır; ihtiyaç sahibi öğrenciler, kimseye görünmeden ve kimseye sormadan parayı alır ve daha sonra geri koyabilir veya daha fazlasını bırakabilir (AYDIN, 2018).

1.3.1. Halk İnanışları

Mahmud Settar incelemekte olduğumuz eserinde “ateş”, “alev”, “od”, “köz” gibi tabirlerle insanın içini ısıtan unsurları, aynı zamanda korku, bela, felaket ve afetin simgesi olarak da yorumlanmaktadır. Özellikle, Özbek halkı arasında “Od belası, su belası, haksız töhmetten sen koru”, diye göğe, Tanrıya yakarma ifadesinin, duaların sonunda hala Özbek geleneklerinde yaşatıldığını aktarmaktadır (Sattor, 2007). Özbeklerde ateşle ilgili

pek çok örf adet, gelenek, günlük yaşamda mevcut olan ritüeller bulunmaktadır. İnsanlar hastalandıklarında, ateş yakar ve vücutlarına giren kötü ruh ve cinleri kovarlar; çocuk doğduğunda ateş üzerinden geçirilir; evlilikte gelin attan indirilir, damat tarafından kaldırılır ve ateş etrafında üç kez dolandırılır. Ateşle ilgili eski geleneklerden biri de tança sandal yapma ve kullanma âdetidir. Çocuklar kara evlerde, özel olarak inşa edilmiş tançalarda ateş yakar, hazırlık yaparlardı. Tança'nın yeri için dört köşeli şekilde kuyu kazılmaktadır. Kuyunun ortasına, köz bırakmak için yuvarlak bir şekil daha kazılır, sonra toprak kayarak rahatsız etmemesi için saman ekli çamur ile sıvanır. Tança yerinin tam yukarısında, tavanda aynen bu şekil ve genişlikte delik açılmaktadır. Yakılan ateşin dumanının bu delikten çıkması amaçlanmaktadır. Genellikle sandal, evin girişinde sağ köşeye kurulmaktadır. Sandalın üzerine battaniye serilir, yerdeki minderlere degecek şekilde döşenmektedir. İhtiyarlar yukarı kısımda, orta yaşlılar iki kenarda, çocuklar aşağı, kapı önüne yakın yerde oturmaktadır. Sandal üzerine sofra açılır, çeşitli hikaye ve anlatılar anlatılır. Dolayısıyla sandal sadece ısınmak, soğuktan korunmak için değil, aynı zamanda bir eğitim yeri olarak da görülüyordu. (Sattor, 2007).

Erzurumda da benzer uygulama “tandırevi” adıyla geçmektedir. Tandirevi, kış aylarının zorlu iklim koşulları altında sadece bir işlevsel alan olmaktan öte, sosyal ve kültürel hayatın merkezi rolünü üstlenmiştir. Tandır, ekmek pişirme işlevi ile birlikte, yanan ateş ve kor yardımıyla su ısıtma ve yemek pişirme gibi günlük gereksinimleri de karşılayan çok işlevli bir birimdir. (Şimşek, Numan, & Topçubaşı, 2024).

1.3.2. Batıl İnançlar

Mahmud Settar *Özbek Örf ve Adleri* adlı eserinde batıl inanç teriminin halk arasında “irim-sirim”, “irim-çirim” olarak adlandırıldığını ve bu inançları insanların kendilerini ve ailelerini korumak için uyguladıklarını ifade etmektedir. Başka insanlara, onların huyu, ilişkilerine göre iyilik dilemek, aksine zarar vermek amacıyla belirli uygulamalar yapılmaktadır. Eve, beşiğe, arabaya muska, diken asmak, üzerlik yakmak, kuru diken, at nalı asmak, testi gömmek, geyik boynuzu, kurt tırnağı, koyun kellesi asmak da batıl inanca bağlı uygulamalardır (Sattor, 2007).

Özbekler yolculuğa çıkacaksa, önce avluyu süpürüp, temizlendikten sonra çıkarlar. İnsanın ardından ev süpürülmez. Düğün ile ölüm bir arada olmasın diye aynı gün içinde

el, ayak tırnağı kesilmez. İşlerin ters gitmemesi için bir kişi önüne kara kedi çıkarsa yolunu değiştirmelidir. Çarşamba ve cumartesi günleri yolculuğa çıkılmaz. Geceleri saç ve tırnak kesilmez. Sol gözünüz seyiriyorsa endişeleniyorsunuz, sağ gözünüz seyiriyorsa sevineceksinizdir (Sattor, 2007). Benzer uygulamaların Erzurum yöresinde de olduğunu görmekteyiz. Mesela, Cuma günü ev süpürülmez, çamaşır yıkanmaz, ekmek pişirilmez. Çarşamba günü tırnak kesilmez, komşuluk yapılmaz. Pazartesi başlanan iş çabuk biter. Salı gecesi tırnak kesilmez, tıraş olunmaz, yola çıkılmaz. İki bayram arasında düğün yapılmaz. Ağaç altına sıcak su dökmek uğursuzluk getirir. Merdiven altından geçmek iyi değildir (Baydemir, 1994, s. 38-39).

1.3.3. Beddualar/Kargışlar

Beddualar/kargışlar sözlü kültürün önemli parçalarıdır. Beddualar/kargışlar her toplumda bulunmaktadır. Mahmut Settar *O'zbek Udumları* adlı eserinde beddua üreticilerinin genelde kadınlar olduğunu, onların beddua etmeden duramadıklarını ve çocuklarına, eşlerine, yabancılara, dost veya düşmanlarına eğlence olsun diye bile beddua ettiklerini aktarmaktadır. Özbekçe bedduların çokluğunu, hatta bunların alfabetik olarak sıralanması durumunda birkaç kitabı doldurabileceğini ifade eden Mahmud Settar, ilgili eserinde şu beddua/kargışlara yer vermektedir: “Genç ölsün”, “Ağzından kan gelsin”, “Evi yansın”, Kısa yaşasın”, Saçı tahtada taransın”, “Ayak izleri yansın”, “Adı silinsin”, “Gözüne toprak dolsun”, “Yüzü ters olsun”, “Allah cezasını versin”, “Biri iki olmasın”, “Kâsesi beyaz görmesin”, “Yesin, içsin yaramasın”, “Allah’tan bulsun”, “Oğul, kızının huzurunu görmesin”, “Soyu tükensin” (Sattor, 2007).

Benzer beddua/kargışları Erzurum yöresinde de görmekteyiz. Bir haksızlık karşısında çaresiz kalan kişinin hissettiği üzüntü, öfke ve çaresizlikten kurtulmak için başvurduğu, kötü dilekleri içeren bu kalıp ifadelerin bazılarını şöyle sırlayabiliriz: “Boyun devrilsün”, “Geberesen/Ölesen”, “Gidişin ola gelişin olmaya”, “Gorbagor olasan”, “Toprah başan”, “Teneşire uzanasan”, “Gurda Guşa yem olasan”, “Topun gaha”, “Rahat yüzi görmiyese”, “Darda galasan”, “Namerde muhtaç olasan”, “Ayağın daşlı gözün yaşlı ola”, “Sürüm sürüm sürünesen”, “Ocağın bata/Ocağın söne”, “Bemirat olasan”, “Gan gusasan”, “Elin kolun kırıla”, “Davun vura”, “Kor olasan”, “Lal olasan”, “Allahından bulasan”, “İmansız geberesen”, “Cennet yüzü görmiyese” (Baydemir,

1994, s. 91-93). Bu beddua/kargış örnekleri, zengin sözlü kültürün ve güçlü ifade biçimlerinin önemli bir örneğidir.

1.3.4. İyi Niyet/Alkışlar

İyi niyet ve alkışlara hem Özbek kültüründe hem de Erzurum yöresinde çokça yer almaktadır. Özbeklerde dünyaya yeni gelmiş bebek için “hayırlı olsun”, “ömrü, rızkı, anne, babası, dede ve nenesiyle büyüsün” denmektedir. Bu kısa dileğin içeriğinde büyük anlamlar gizlidir (Sattor, 2007). Bu gelenek Erzurumda da aynı şekliyle uygulanmaktadır.

Oğul veya kız evlendirilirken de yeni aile tebrik edilir, Özbekler bu iki genç için “İnşallah iki gencin bahtı, ikbali olsun; kavuştuğuyla birlikte yaşlansın; kendilerinden çoğalsın; aldığı toprak altın olsun” gibi iyi niyetler dilemektedirler. Bununla, eşinin bulduğu mutluluğa ersin, ölene kadar birbirlerine sadık olsunlar, aynı yastıkta kocasınlar, çocukları çok ve terbiyeli olsun, kazandıkları kendilerine nasip olsun, soylarına uygun devamcıları olsunlar gibi hayati, samimi dilekler ifade etmektedirler (Sattor, 2007). Bu gelenek Erzurumda da aynı şekliyle uygulanmakta, yeni evlenen çiftler için hem maddi hem de manevi destekler verilmektedir.

Özbek halkı geziye, yolculuğa veya iş için yola çıkacak insanlara, “Yolculuğunuz tehlikesiz olsun, sağ salim tekrar görüşelim, Allah yar, pirlere yardımcınız olsun” şeklindeki dilekler dilemektedirler. İhtiyarlar, ebeveynler çocuklarına “Ay gidip, sağ dön” diye avuç içlerini yüzlerine değdirerek, dua etmektedirler. “Şans eşlik etsin, al ama aldırma, dört uzvun sağ olsun, Allah korusun, dört büyük yardımcın olsun” dilekler de bu durumda kullanılmaktadır (Sattor, 2007). Erzurumda da “ayağın taşa değmesin; yolun açık, aydınlık olsun; su gibi gidip su gibi dön; işin rast gele” şeklinde dua ve dileklerde bulunmaktadır (Baydemir, 1994, s. 86-89).

Özbeklerde ölmüş biri için dua okunurken, “Allah kabul etsin, mekânı cennet olsun, mezarında huzurla yatsın, ruhu şad olsun, Allah rahmet eylesin” gibi dilekler ve bunlara benzer alternatifler kullanılmaktadır. Ev sahibine, “Allah sabır versin, merhumun geri kalan ömrü size, çocuklarınıza versin, Allah’ın takdiri buymuş, Allah bir, ölüm haklı” şeklindeki sakinleştirici sözler söylenmektedir (Sattor, 2007). Erzurum yöresinde de benzer şekilde “Allah sabır versin, Allah yattığı yerde utandırmasın, mekânı cennet olsun” şeklinde dua ve dileklerde bulunmaktadır (Baydemir, 1994, s. 86-89).

Özbek halkı hasta birini ziyarete gittiğinde, öncelikle geç vakitlerde gidilmez, Perşembe günleri hasta ziyaret edilmez, “iyileştiniz mi, çok şükür, renginiz gayet iyi” denilmektedir. Dönerken, vedalaşırken “Allah şifa versin” diye dua edilmektedir, “Derdini veren Allah, şifasını da verir, sabırlı olun, çoğu bitti azı kaldı, eskisi gibi olacaksınız” denilmesi gerekmektedir (Sattor, 2007). Bu dilek ve dualar Erzurum yöresinde de aynı şekliyle kullanılmaktadır.

İyi niyet, dilekle ilgili pek çok Özbek halk atasözlerine Mahmud Settar O'zbek Udumları adlı eserinde de yer vermiştir. Bunlar:

“İyi söz – canın gıdası, kötü söz – baş belası.
İyi aşını yer, kötü başını.
İyiden – vefa, kötüden – cefa.
İyilik masa başına götürür, kötülük mezara.
İyiliğe iyilik – her kişinin işi, kötülüğe iyilik – er kişinin işi.
İyi söz de, kötü söz de bir ağızdan çıkar.
İyi söz ile yılan ininden çıkar. Kötü söz ile bıçak kınından çıkar.
İyi anla özünden, kötü anla gözünden.
İyi görüp şükür et, kötü görüp fikir et.
İyilik edersen gizli, iyilik görürsen – herkese anlat.
İnsandan iyi ad kalsın.
İyi çiçeğe baları konar.”

Günlük yaşamla ilgili iyi dilekleri de şöyle sıralayabiliriz:

“Hoş geldiniz.
Hoş bulduk.
İyi yolculuklar.
Hoşça kalın.
İyi geceler.
Tatlı rüyalar.
Afiyet olsun, iştahınız bol olsun.
Hayırlı geceler. Hayırlı sabahlar
İyiliğe hizmet etsin.
İyi günlerde kullanın.

İyi günlerde görüşelim.

Nazar değmesin.

Bereket bulun.

Eviniz buğdayla dolsun.

Çoluk çocuğunuzun huzurunu görün.

İyi niyetleriniz kendinize de yoldaş olsun.

Toprak alırsanız, altın olsun.

Koç gibi oğul versin.

Kazandıklarınızı düğünlerde harcayın.

Feyiz, bereket versin.

Ömrünüz uzun olsun.

Düşündüğünüz niyetlere ulaşın.

Hoca-ı Hızır yoldaşınız olsun.

Müşkülünüz kolaylaşsın.

Dosta muhtaç, düşmana hor, namerde muhtaç olmayın.

Od belası, su belası, boş töhmetten, zamansız ölümden Allah korusun.

Kalbinize yakın almayın.

Sabırlı olun.

Bereket versin.

Sırada eksik olmasın.

Çoğula versin, çoğun arasında bize de versin.

Birbirimizden eksik etmesin.

İşiniz hızlı ilerlesin.

Çok versin, bol versin, sabırlı bir yapı, gitmeyen mal versin.

Kötünün yüzünü ters çevirsin.

İylere yaklaştırsın, kötülerden uzaklaştırsın.

Dediğiniz önümüze gelsin.

Melekler âmin desin.”

Özbeklerin günlük hayatta kullandıkları bu ifadeler aynı şekliyle Erzurum yöresinde de kullanılmaktadır.

1.4. OYUN VE EĞLENCE

1.4.1. Çocuk Oyunları

Genel itibariyle Özbeklerde çocuk oyunları beceriye, hıza ve güce dayanan oyunlardan oluşmaktadır. Bunun sebebini ise, göçebe hayat süren ve hayvancılık ile meşgul olan halkın yaşam tarzıyla ilişkilendirmek mümkündür. Doğa koşullarında hayatta kalmak zorunda olan halk için hız, beceri ve güç vazgeçilmez öğeler olduğu muhakkaktır (Karkınlı, 2017).

İncelemekte olduğumuz eserde Mahmut Settar, hamampış, loysuvok, çillak oyunu, çavgan oyunu, kuşum başı, lapar ve dandarak oyunu gibi taş oyunları, top oyunları ve doppi oyunlarını zikretmekte ve bu oyunların sadece çocukları eğlendirmek için değil, zihinsel ve bedensel gelişimleri için de faydalı olduğunu ifade etmektedir.

1.4.1.1. Hamampış Oyunu

Neredeyse unutulmaya yüz tutan eski oyunlardan biri olan “Hamampış” oyunu, genellikle yaz mevsiminde oynanmaktadır. Bu oyuna “inşaat oyunu” da denilmektedir. Çocuklar topraktan aldıkları bir parçayı pişirerek hamamın kubbesi şeklini verirler. Sıvayarak pişirilmiş “hamam” biraz kuruduktan sonra ona uygun bir kapı yapılır, sonra bu hazır olmayan “bina”nın içindeki toprak çıkarılır. Yavaşça alınan ve dışarı atılan “hamam” düşmeden, şeklini korursa, bu oyuncunun işini özveriyle yaptığını yani “hamamın piştiğini” göstermektedir. Çoğu zaman hamam pişmez, çocuklar hamampışleri oyarken çatlatırlar ve kırılır. İnşa etme işi tekrar başlar, oyun bu şekilde devam eder (Sattor, 2007).

Bu oyunla çocuğun inşa etme, mühendislik, hesaplama gibi yönlerini keşfedip geliştirir (Sattor, 2007).

Erzurum yöresinde Hamampış oyununa benzer şekilde çamur ve topraktan yapılan çanak, çömlek ve genellikle kız çocuklarının evcilik oyununda kullanmak için çamurdan yaptıkları oyuncakları örnek verebiliriz.

1.4.1.2. Cambazlık Oyunu

Oyunlar arasında en zoru, cesaret ve büyük diikkat talep edeni ip üzerinde oynanan “cambazlık oyunu”dur. Cambazlık oyunu genellikle büyük şenliklerde, düğünlerde gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu oyun oynanırken ipin altında diğer oyunlar da oynanmaktadır (Sattor, 2007).

Cambazlık oyununu Erzurum yöresinde doğrudan çocukların oynadığı bir oyun olarak değil de çocukları eğlendirmek için büyüklerin bazı kostümler giyerek çocukları eğlendirdikleri oyunlar olarak görmekteyiz.

1.4.1.3. Çillak Oyunu

Bu oyun özellikle, dağ ve tepelerde yer alan köylerde yaşayan çocukların çok sevdiği bir oyundur. Özel bir yer veya hazırlığa gerek olmayan çillak oyunu için iki ucu yontulan çillak (ince, uzun dal), onu “uçurmak” için de deste olması yeterli olan bir oyundur. Çillak’ın destesi ve kendisi herhangi bir ağaçtan yapılabilir. Ama söğüt ve kavak ağacından olması daha uygundur. Bu oyun iki veya daha fazla kişiden oluşan gruplar halinde oynanmaktadır. Oyun başlamadan önce, “başkan” kura çeker. Kurada çıkan takım oyuna ilk başlayan taraftır. “Grup başkanı” çillak için kazılan kuyunun üzerine desteyi asıp havaya kaldırır, sonra tüm gücüyle desteye vurarak onu olabildiğince uzağa fırlatmaya çalışmaktadır. Diğer grup ise fırlatılan çillak destesini yakalamaya çalışır. Yakalarsa sıra onlara geçer, yakalayamazlarsa çillakı fırlatan takımın el ile çillakı kuyuya fırlatması gerekiyor. Eğer fırlattıklarında çillak kuyuya düşmezse sıra karşı takıma geçiyor (Sattor, 2007).

Çillak oynayan çocuklar fiziksel olarak gelişmekte, koşma esnasında solunum yolları, göğüs kafesi güçlenmektedir (Sattor, 2007).

Erzurum yöresinde çocukların oynadığı Çelik Çomak (Holla Çelik) oyunu Çillak oyunu ile benzerlik göstermektedir. Çelik Çomak, geniş ve iri bir tahta ve bir de küçük bir bir çubuk ile oynanır. Oyun için bir çukur kazılır ve küçük çubuk çukura yerleştirilir. Oyuncu elindeki büyük çubukla küçük çubuğa vurarak olabildiğince uzağa fırlatmaya çalışır. Karşı takımın oyuncularını çubuğu havada yakalamaya çalışır, yakalayabilirlerse

sıra onlara geçer. atış başarısız olursa, çeliğin düştüğü yer ile ocak (çukur) arası mesafe çubuk ile ölçüler ve ölçülen çomak sayısı kadar puan alınır (Tüfekçi, 1978, s. 169).

1.4.1.4. Lapar Oyunu

“Lapar oyunu” beştaş, dokuztaş gibi taş oyunlarından biridir. Bu oyun erkek çocuklar arasında daha fazla yaygındır. Bu oyun için küçük, düz ve yassı, yarım avuç büyüklüğündeki taş seçilir, karşı tarafa nişan olarak dizilmiş taş yönüne, on adım uzaktan fırlatılmaktadır. Fırlatırken nişanda duran taşı vurarak düşürmek gerekmektedir. Eğer taşı atan nişancı taşı düşüremezse atığı taşın yani laparın düştüğü yerde durarak hareket etmeden lapar ile hedefteki taşı düşürmesi gerekmektedir. Bu hamleyle de hedefteki taşı düşüremezse sıra karşı oyuncuya geçer. Lapar oyunu 100’e kadar olan varış noktalı olarak hesaplanarak ölçüldüğünde, dik dururken atıldığında nişana değerse, topluca 20 sakka, değdiremeden, yere düşürür, sonra karış-karış vurulursa 5 sakkadan verilmektedir. Hangi taraf 100 sakkayı önce toplarsa, o taraf kazanmış oluyor (Sattor, 2007).

Lapar taş oyunu, çocuğa aklen hesaplayıp ölçmeyi öğretir, yaklaşık ölçme, plan, doğru nişan alma yeteneklerini geliştirmektedir. Fiziksel bağlamda ise, kol ve ayak hareketlerini hızlandırır, kasların gelişimine katkı sağlar. Göz, kulak, görme, duyma gibi sezgileri kesinleştirir. Grup halinde oynanırken takım arkadaşlığı kavramını, iletişim becerilerini öğretmektedir (Sattor, 2007).

Erzurum yöresinde de benzer şekilde taş oyunları bulunmaktadır. Bunlardan biri Yedi Taş oyunudur. Bu oyun iki grup şeklinde onanmaktadır. Oyuna başlayan grup, yedi adet düz taşı üst üste koyar ve başka bir taş (eneke) ile bunları hedef alarak vurmaya çalışır. Taşları dağıttıktan sona kaçışmaya başlarlar ve bu kaçış esnasında da dağıttıkları taşları karşı takımdaki oyunculara yakalanmadan üst üste koymaya çalışırlar, eğer başarılı olurlarsa oyunu kazanırlar, başarısız olurlarsa sıra karşı takıma geçer (Kaynak Kişi-1:, 1995).

1.4.1.5. Dandarak Oyunu

“Dandarak” bir ağaç oyunudur. İki grup halinde oynanır ve her iki grupta oyuna aynı anda başlar. Oyun için iki malzemeye ihtiyaç vardır; “dandarak” ve “kamçı”. Bilek kalınlığında bir küçük sopanın ucu yontularak kazık şekli verilir, buna dandarak denir.

Dandarak baş ve orta parmak arasına alınır, düz yerde yuvarlanır. Döner dandarak kamçının uzun ipiyle dönme yönüne doğru vurularak hareket ettirilir. Hangi grubun dandarakı daha uzun süre hareket ederse oyunu o grup kazanmış olur. Dandarak'ın üst kısmı, yanları, hatta yontulan uç kısmı çeşitli renklere boyanıp süslenmektedir. O döndükçe renkler de döner, gökkuşağı gibi renkler gözükmetedir. Dandarak oyunu çocukların ahşap işlerine dikkatini çekerek, ev işlerinde lazım olacak küçük ustalık tecrübesini meydana getirmekte yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, dandarak oyunu kamçıyı doğru kullanıp, yerinde hareket ettirmeyle köpkeri, koşu at binicisi yetiştirilen ilk okul vazifesini üstlenmektedir (Sattor, 2007).

Erzurumda da aynı şekilde oynanan “Topaç (Fırfirik)” oyunu bulunmaktadır.

1.4.2. Yetişkin Oyunları

1.4.2.1. Çavgan Oyunu

Çavgan oyunu tüm Doğu halklarında olduğu gibi Türkistan toplumları arasında da yaygınlık göstermektedir, özellikle Özbekistan sınırları içerisinde 9.yüzyıldan beri oynanmakta olan bu oyun, kendi kaideleri ve şekil bakımından köpkeri ve hokey oyunlarına benzerlik göstermektedir (Sattor, 2007).

Çavgan'da oyuncular özel süvariler olup, at üstünde, milli at binici kıyafetlerinde meydana oyun oynamaktadır. Çavgancılar ortasında çavgan topu olması gerekmektedir. Her iki taraftan 5, 6 tane oyuncu katılarak, rakip kapısına kim ne kadar top atarsa, oyun sonunda o taraf galip sayılmaktadır. Bu oyun iki defa ara verilip, bir saat devam etmektedir. Oyun boyunca gerek duyulursa, her iki taraf da dört defa birer dakikadan, ara verme hakkına sahiptirler. Kim ki oyun kaidelerini bozarsa, oyun dışı edilmektedir (Sattor, 2007).

1.4.2.2. Köpkeri (Ulak) Oyunu

Köpkeri bir at biniciler yarışmasıdır. Genellikle sünnet ve düğünlerde oynanır. Köpkeri, at üzerinde geleneksel yarışma şartlarını yerine getirerek galibiyet elde edilen bir mücadeledir. Köpkeri'nin diğer adı ise ulak (oğlak) şeklindedir. Köpkeri yarışmasında kesilmiş oğlak vücudu yarışma hakemleri tarafından ortaya atılır, oğlak vücudunu takıma,

soylu atların arka kısmına sıkıştırarak, meydanı bir kere dolaştırdıktan sonra, varılması gereken yere, hakemin yanına ilk olarak getiren yarışı kazanmaktadır. Ortaya atılan oğlağı alırken, kıvrak, çevik, hızlı atlı koşucu yiğit, onun dostları ve diğer at biniciler sararak/kuşatarak, rakiplerden korurlar. İşte bu şekilde hakem yanına kadar at biniciyi kuşatmış olarak at koşturmaktadırlar. Hem galip gelen at hem gayretli at binici hem de atın sahibi ödül elde etmektedirler Köpkeri’de at sahibi yarışmaya katılma veya katılmama hakkına sahiptir. At biniciler yaşlandıklarında, oğlağa kendileri katılamadıklarından ötürü, Köpkeri şartlarına uygun, “akıllı”, “tecrübeli” genç at binicilere atlarını “kiraya” verebilirler. Köpkeri’de atların bakımı, eğitilmesi, soğutulması, “akıllı” ve “düşünceli” olması için gerekli yöntemleri at biniciler nesilden nesile aktararak, geleneksel miras haline dönüştürmektedirler (Sattor, 2007).

Şekil 6. Kökpar Oyunundan Bir Kare (Uzbekistan.Travel)

Şekil 7. Kökpar Oyunundan Bir Kare (Uzbekistan.Travel)

Çavgan ve Köpkeri oyunu Erzurum yöresinde oynanan “Cirit” oyunu ile benzerlik göstermektedir.

1.4.2.3. Güreş Oyunu

Mahmud Settar, bu oyunun çok eski bir gelenek olduğunu ve diğer oyunlara nazaran hala uygulanmaya devam edildiğini aktarmakta olduğu eserinde Özbekistan’daki pehlivanlık güreşinin Buhara yolu ve Fergana yolu olmak üzere iki çeşit olduğunu şöyle aktarmaktadır:

“Fergana yolu güreşte, pehlivanlar kaftan giyer, kuşak bağlar, birbirlerinin bellerinden iki elle tutarak meydanda mücadele ederler. Bu güreş yöntemi kadim türlerle benzerlik göstermekte, burada rakipler birbirlerine güç uygulayarak ayaklarını döşekten kesmesi, sonra da istediği yönde yere yatırması gerekmektedir. Bu yöntemde çelme takmak, bükmek, yan tarafa almak, omuz veya baş üzerinden atmak gibi usuller yasaktır.

Buhara yolu güreşte ise, pehlivanlar kısa kaftan giyer, kuşağını bağlar, güreş meydanında güreşi yaparlar. Bu yöntem serbest güreş yöntemlerine oldukça yakındır. Burada çelme takmak, bükmek, omuz üzerinden atmak gibi usullere izin verilmektedir.

Bu yöntemde, rakibinin küreğini bir süreliğine yere değdiren taraf, galip sayılmaktadır” (Sattor, 2007).

1.4.2.4. Kar Poster

Kar poster geleneği beklerin yazı kültürüne erken dönemlerde geçiş yaptığının göstergesidir. Kar poster oyunuyla kendilerini himmetli, eli ve kalbi açık, cömert, zengin bir halk olduklarını göstermektedirler. Aynı zamanda, kar poster sayesinde birbirlerine küsen bazı eş, dost veya akrabalar barışarak tekrardan dostluk kurmaktadır.

Kar poster, ilk kar yağdığı gün yazılmaktadır. Mektup, grup halinde yazılır, sabahleyin mektubun gönderileceği kişiye teslim edilmesi şarttır. Karın şiddetli yağdığı gece kar poster yazacak kişiler bir evde, tandır etrafında toplanırlar. Bu gece şiir, savaş hikayeleri, çeşitli kitap okumaları yapılır, bahşılar ve meddahlar kendi sanatlarını icra eder, bilginler sohbetlerini yaparlar. Kar poster kesinlikle şiirsel bir dille yazılmalıdır. Bu nedenle bu meclislere şairler, bahşılar, hızlı cevap verebilen kıvrak zekalı, akıllı ve erdemli insanlar katılmaktadır. Amatör çocuklar da bu meclislere çırak olarak katılarak hizmet ederler. Mektubu yazan taraf temsilcisi, mektubu sahibine teslim ederken, başka bir lafı bahane ederek sohbet arasında bu mektubu ona vermesi gerekmektedir, sonra koşarak arkasında belirtilen mesafeye kadar uzaklaşmalıdır. Kar poster alan insan ona yetişerek yakalarsa, kar posterde belirtilen koşulları mektup gönderen tarafın yapması beklenmektedir. Kar poster şartları arasında nimetleri sofraya döküp, büyük bir ziyafet verilmesi belirtilmektedir. Burada ziyafete katılanların sayısına göre deve, öküz veya bir, iki kuzu kesilmesi, tandır kebabı, pekmez, kuru üzüm ve gün kuruları, tatlı, şeker, kavun ve karpuzlar, hurma, üzüm gösterileri yapılmaktadır. Bu ziyafet törenleri hem yetişkinler için hem de çocuklar için bayram havası oluşturmaktadır (Sattor, 2007).

1.4.2.5. Gösteri (Kuş ve Hayvan Dövüştürme) Oyunu

Her alanın meraklısı olduğu gibi evcil hayvan ve kuş dövüşünü de seven genç, yaşlı pek çok insan vardır. Mesela; Nevruz, Bayramlar, ürün toplama bayramları ve büyük düğünlerde Köpkeri, güreş, cambazlık oyunları ile birlikte bir tarafta hırlayan köpekler, diğer tarafta zıplayıp tepen horozlar, koçlar, tekeler, diğer bir meydanda büyütülmüş, “sarhoş” olarak dövüğe getirilen bıldırcınlar mücadele etmektedirler. Bu gösteriler halka,

izleyicilere büyük bir keyif ve şenlik havası vermektedir. Bunun için yarışan hayvan, kuşun cinsi, vücut yapısı ve ağırlığı dikkate alınmaktadır. Onları güçlü, öfkeli, hızlı kılmak için yüksek enerjili yiyeceklerle beslemektedirler. Koç için temiz yonca, yem; köpek için taze kesilmiş et; horoz için bahar buğdayı; bıldırcın için darı ve haşhaş tohumu vererek onları özenle beslemektedirler. Bu oyunun amacı ise en güçlü olan ve iyi dövüşen hayvanı belirlemektir (Sattor, 2007).

Erzurum yöresinde de benzer şekilde “Horoz Dövüştürme Oyunu” ve “Güvercin Uçurma Yarışmaları” bulunmaktadır. Horoz dövüştürme oyununda iki horoz karşı karşıya getirilir ve dövüştürülür. En güçlü olan ve karşısındaki horozu halsiz bırakan horoz birinci olur. Güvercin uçurma yarışmalarında ise, güvercinler aynı anda havaya salınır ve takla atarak uçarlar. En çok takla atan ve en uzağa gidip tekrar geri dönen güvercin birinci olur (Kaynak Kişi-1:, 1995).

1.5. MİSAFİR AĞIRLAMA

Misafirperverlik, Türk kültürünün en köklü değerlerinden biridir ve bu özellik hem Özbekistan’da hem de Erzurum yöresinde güçlü bir şekilde yaşatılmaktadır. Mahmut Settar’ın *O'zbek Udumları* adlı eserinde misafir ağırlama, aile onuruyla doğrudan ilişkilendirilen bir davranış biçimi olarak ele alınır. Erzurum’da da misafire gösterilen ilgi, ev sahibinin cömertliği ve saygınlığının göstergesi sayılır.

Özbeklerde bir eve misafir geldiğinde ev sahibi mutlaka ayağa kalkar, konuğunu içeri buyur eder ve onun rahat etmesi için çaba gösterir. Benzer şekilde Erzurum’da da misafir “Allah misafiri” kabul edilir; geldiği anda evin en iyi yeri ona tahsis edilir ve büyük bir hürmetle karşılanır (Sezen, 2007, s. 177). Özellikle yaşça büyük misafirlere gösterilen saygı, her iki kültürde de öne çıkan bir özelliktir.

İkram geleneği, bu misafirperverliğin en belirgin yönlerinden biridir. Özbek evlerinde misafire çay ikramı ilk sıradadır; genellikle üç kere çay doldurulması “hurmat” (saygı) ifadesi olarak kabul edilir. Erzurum’da da çay ikramı esastır; Misafir haberli gelmiş veya yemeğe davet edilmişse, çay veya kahve ikramı yemek sonrasına bırakılır (Sezen, 2007, s. 178). Misafire en iyi ve bol çeşitten oluşan yemek sunmak her iki kültürde de ev sahibinin görevidir.

Özbekistan’da özel günlerde ya da beklenmedik misafir geldiğinde, hızlıca “palov” (pilav) pişirilmesi gelenektir. Erzurum’da ise misafire hemen “erişte”, “aş” ya da “kesme çorba” hazırlanır. Özellikle kış aylarında sıcak yemekle ağırlama, soğuğa karşı bir koruma ve sıcak karşılama simgesi olarak görülür.

Misafirlik süresi uzadığında Özbeklerde genellikle “mehmanxona” (misafir odası) devreye girer; burası sadece misafire ayrılmış özel bir bölümdür. Erzurum evlerinde de misafir odası bulunur ve bu odanın temizliği, düzeni yıl boyu korunur. Bu mekânlar, sadece fiziksel rahatlık değil, aynı zamanda misafirin ruhen değerli hissetmesini sağlayan sosyal alanlardır.

Misafir uğurlama da tıpkı karşılama gibi önemlidir. Özbeklerde misafirin arkasından su dökmek, onun yolunun açık ve bereketli olması dileğini taşır. Erzurum’da da aynı uygulama yaygındır; su dökülürken “yolun su gibi açık olsun” denir. Bu tür küçük ama anlamlı ritüeller, misafire verilen değerın kültürel bir ifadesidir.

Misafir ağırlama hem Özbek hem Erzurum kültüründe yalnızca bir sosyal davranış değil, toplumsal kimliğin bir parçasıdır. Her iki toplumda da misafire gösterilen ilgi, bireyler arası saygıyı, birlikteliği ve geleneksel değerlerin aktarımını sağlayan temel bir öğedir.

1.6. GİYİM-KUŞAM VE EL SANATLARI

Giyim-kuşam ve el sanatları, bir toplumun estetik anlayışını, sosyal yapısını ve geleneksel değerlerini yansıtan önemli kültürel göstergelerdir. Hem Özbekistan’da hem de Erzurum yöresinde giyime ve el emeği ürünlere atfedilen anlam, yalnızca kullanım amaçlı değil, aynı zamanda kimliksel ve sembolik boyutlara da sahiptir. Mahmut Settar’ın *O'zbek Udumları* adlı eserinde giyim-kuşamın özellikle sosyal statü, yaş ve cinsiyet gibi değişkenlere göre şekillendiği görülür. Erzurum yöresinde de benzer biçimde, kıyafetler yalnızca giyinme aracı değil; geleneksel hayatı yansıtmaktadır.

Özbekistan’da erkekler genellikle “chapan” adı verilen uzun ceketler giyer. Bu kıyafet, hem soğuktan koruma işlevi görür hem de törensel bir anlam taşır. Kadınlar ise renkli kumaşlardan yapılmış uzun elbiseler, başörtüsü ve geleneksel takılarla süslenmiş kıyafetler kullanır. Erzurum’da da erkekler “şalvar”, “kaytan” ve “gömlek(işlik)” gibi

yöresel giysilerle tanınır. Kadınlar ise “üçetek” ve “kadama” adı verilen bindallı ve “yazma” gibi giysilerle yöresel kimliğini taşır (Sezen, 2007, s. 279-280).

Özbeklerde kumaş desenleri oldukça canlıdır; “atlas”, “adras” gibi geleneksel kumaşlar sosyal statüyü de ifade eder. Erzurum’da ise yün, keten ve kadife dokumalar ön plandadır. Kışın sert geçtiği coğrafyada sıcak tutan kumaşlar tercih edilir. Her iki yörede de kıyafet seçimi iklim, sosyal çevre ve geleneklere göre şekillenir.

El sanatları açısından da benzerlikler dikkat çeker. Özbekistan’da özellikle “suzani” adı verilen el işlemesi örtüler, kız çeyizinin vazgeçilmez parçalarıdır. Bu örtüler üzerine işlenen desenler genellikle bereket, sağlık ve mutluluk temalıdır. Erzurum’da ise “oya”, “kanaviçe” ve “dantel” el işçiliğiyle yapılmış örtüler, bohçalar ve yastık kılıfları önemli yer tutar. Her iki bölgede de el sanatı ürünleri kadın emeğini yansıtır ve aile içindeki statüyü pekiştirici bir rol oynar.

Takılar ve süs eşyaları da giyim kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Özbek kadınları altın küpe, bilezik ve alınlık gibi takılarla süslenirken, Erzurumlu kadınlar da genellikle altın kemer, tepelik, gerdanlık gibi gösterişli takılarla özel günlerde kullanılmaktadır. Bu takılar hem ekonomik gücün hem de kültürel kökenin simgesi olarak değerlendirilir.

Özbekistan ve Erzurum yöresindeki giyim-kuşam ve el sanatları, yalnızca günlük yaşamı değil, aynı zamanda gelenekleri, inançları ve toplumsal rolleri yansıtan güçlü semboller taşır. Her iki toplumda da kıyafetler ve el emeği ürünler, kültürel sürekliliğin hem görsel hem de işlevsel boyutunu oluşturan canlı miraslardır.

Şekil 8. Özbekistan Yöresel Kıyafetleri (Özbekistanhaber).

Şekil 9. Erzurum'un Yöresel Dış Kıyafeti: Erham (Erzurumportalı).

Şekil 10. Erzurum Yöresel Kıyafetleri (DADAŞOCAKLARI).

İKİNCİ BÖLÜM

ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

MAHMUT SETTAR

ÖZBEK ÖRF VE ÂDETLERİ

Mahmut SETTAR, 1948 yılında Kaşkaderya vilayetinin Kitab ilçesinde doğdu. Taşkent Devlet Üniversitesi (şimdiki Özbekistan Milli Üniversitesi) filoloji fakültesinden mezun oldu (1971). Ortaokulda (1971-1974 yılları), "Öğretmen" yayınevinde (1974-1986 yılları), Özbekistan kültürü Taşkent Devlet Kültür Enstitüsünde (1986-2002 yılları) çalıştı. Şu anda Özbekistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'na bağlı "Adalet" yayınevinin müdürü olarak görev yapmaktadır. O, Özbekistan Yazarlar Birliği üyesidir. Filoloji bilimleri adayı, doçent. Özbekistan halk eğitimi üstün hizmet ödülü sahibidir.

"Mirkarim Osim", "Uzak Yıldızların Parıltısı", "Altın Yıldızın Işıltısı", "Kalplerde Yaşayan Yıldızlar" gibi kitapları yayımlandı. Kendisi, Özbek edebiyatı ve kitaplarının ilginç eserlerine sahiptir.

"Doğada her ne alışkanlık varsa, bu eski alışkanlık doğa olur."

Ali Şir Nevai

Sorumlu Editör

Ravşan JOMONOV,

Filoloji Bilimleri Adayı, Doçent

Özbek halkı, çok eski zamanlardan beri kendine özgü bir yaşam tarzına sahiptir. Gelenek ve görenekler, hayat sürecinde ortaya çıkmış, nesilden nesile aktarılmış ve bugün de önemini yitirmemiştir, bu nedenle çok büyük bir öneme sahiptir. Elinizdeki kitabın önemi bu noktada çok büyüktür.

GELENEKLER HAYATIMIZA EŞLİK ETSİN!

Her bir nesil kültürel, ruhsal düşünce tarzını öz benliğine sindirebildiğinde, onu kendinden sonraki nesle ulaştırma alt yapısına sahip olur. Kendisi bilmezse, sonrakilere reva görmemesi kesindir. Bunun sonucunda her çeşit iyiliğe hizmet edici ritüel, görenek de yavaş yavaş dikkate alınmadan, değersizleşerek, uygulamadan çıkarak kaybolmaya

yüz tutar. Onların kaybolmasıyla birlikte, halkın düşünme sisteminde eskiden beri atalarından miras kalan özellikler, erdemlikler de unutulacaktır.

Bu kitap bizi, özellikle genç neslimizi bu ve benzeri manevi varlık kayıplarına karşı korumada minnetsiz yardımcımız sıfatıyla kıymetlidir.

Binlerce yıl devamında teşekkül olan gelenek, görenek, merasim, edebiyat, sanat istikrarlı, diğer halklardan gizli saklı bir şekilde gelişim göstermemektedir. Aksine, bizimle birlikte kadim zamanlardan beri yan yana, can komşu olarak hayatını sürdüren kardeş Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik ve Azerbaycan halklarının doğrudan iştiraki ve ortaklığında meydana gelen, gelişim gösteren, hatta dünyanın diğer birçok halk temsilcilerinin, bu eski medeniyetin ilerlemesinde katkısı büyüktür.

Yazar, eserinde bu olguyu tasdik etmek amacıyla Celalettin Rumi, Ebu Abdulla Rudeki, Abay, Muhtumkulı, Cengiz Aytmatov gibi bilginlerin eserlerinden çeşitli örnekler vermektedir.

Temelinde adetler, geleneklerde mevcut olan amaç nedir? Geleneklerin hayatımızdaki yeri, konumu nasıl ve nerede olmalıdır? Biz çeşitli dönemlerin gerektirdiği özelliklerden yola çıkarak, farklı ve istikrarlı fikirler ortaya atarız. Bu fikirleri ülkü derecesine yükseltiriz, kanun haline getiririz. Gelenekte kanun. Gelenekte ülkü. Özbek gelenekleri, yazılı olmayan kanun olsa dahi, her zaman bâki ve işlevseldir. Bu edebi ülküdür!

Bize göre, bizi binlerce yıl devamında kötülüklerden koruyan da çıkmaz sokağa girmemize engel olan da bu gelenek, anane, halkımızın bilgeliğinin göstergesi olan, büyük öğreticidir.

“ÖZBEK ÖRF VE ÂDETLERİ”, özellikle halkın küçük nesline, birincil eğitim ve kültür hakkındaki bilgiler olarak oldukça mühimdir. Ancak, bu eserin kıymetini anlayıp, öncelikle Halk Eğitim Başkanlığı mevcut “Milli istiklal gayesi”, “Adabnâme”, “Din bilgisi” müfredatına uygun bir şekilde “Özbek Örf ve Âdetleri”nin de eğitim sistemimize dâhil edilmesi gerekmektedir. Yüksek ve Orta Mahsus Eğitim Başkanlığı da lise, kolej, enstitülerin eğitim sistemine ekleyip, geleneklerin yaygınlaşması ve bilinmesi konusuna ciddiyetle yaklaşırsa çok daha iyi olacaktır.

Azad ŞEREFİDDİNOV

Özbekistan Kahramanı

YOL IŞIĞI

Çocukluk hatıraları, her zaman insan kalbinin en kıymetli duygularının uyanmasına sebep oluyor. Onu uzak ve tekrarı olmayacak yollara götürür. Bu yollarda insanın insan olarak yetişmesine hizmet edici çeşitli olay ve durumlar yaşanarak, atalarının en ulu manevi mirasları bir nehir gibi, doğru yüreğimize akar. Bu mirastan mahrum kalan insanoğlu yaşamdan uzak, halk ise tenezzüle mecburdur.

Benim Nusret-bibi otin (1. Eski tarz okullarda kızlar öğretmeni; din ve şariat bilgisi. 2. Kadınlar arasında dini (mevlit gibi) merasimlerde yönetici statüsündeki kadın (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).) isminde, annemin annesi yani anneannem vardı. Nasibimde bu kadının elinde büyümek varmış. Anneannem kendi babası Abdurezzak Tabip ile birlikte Kitap şehrine, 19.yüzyılın sonunda, daha genç kız iken Taşkent şehrine taşınmışlar. Ben çocukluk dönemimde anneannemin dilinin etraftaki kadınlardan farklı olması bakımından şaşkınlık duyardım. Daha sonra öğrendim ki anneannem aradan neredeyse yüzyıl geçmiş olmasına rağmen ana dili, şive ve lehçesini unutmamış.

Dil de huy da insana kanla giren ve onun tüm vücuduna, bedenine yayılan gelenekler imiş.

Konu anneannem ile ilgili idi...

O insan yüz yaşından sonra bu dünyaya gözlerini yumdu.

Anneannemden bana neler miras kaldı?

Çok şey! Ondan bana kalan hazine, benim yolumu aydınlattı.

Birçok efsane ve esatirler, masallar dolusu hazine, defineler anneannemden miras olarak bana kaldı. “Şah Maşrab” ve “Zeynül Arap”ı ağlaya ağlaya okuduğunda, Hazreti Ali’nin kıssasında şaşkına dönerdim. “Yusuf ile Züleyha” eserinden Yusuf hikâyesi, onun başına gelen zorluklar benim de kalbimi kırardı. Bunun dışında, anneannem halkımızın binlerce yıldır uyguladığı ve kullandığı gelenek ve göreneklerin özünü anlatmaktan asla usanmazdı. Kitap şehrinde bir merasim, çağrılan yer olsa erinmeden, üşenmeden kesinlikle gider ve nurlu yüzü daha da aydınlanarak, mutlu bir şekilde dönerdi. Orada neler olduğunu, yaşandığını iğneden ipliğe kadar biz torunlarına aktarır, anlatırdı.

Geleneklerimiz hakkında eser yazmak isterken, gözümün önünde her zaman anneannem canlandı. O insanın ruhu, benim zorlandığım her anda yanımda yardımcı

oldu. Bazı yerleri böyle yaz, dermiş gibi fısıldardı. “Büyük araba nereden yürüse, küçük araba onu takip eder” der halkımız. Kimin evladı iseniz, kesinlikle o insanların temel ahlak, düşünce ve özelliklerine sizin de sahip olmanız, üzerinize sinmesi doğal bir olaydır. Bu kitaba kaydedilen geleneklerin çoğunu siz de nenelerinizden, dedelerinizden duymuşsunuzdur. Bazılarınız ise orada burada belirli kitaplardan, çeşitli eserlerden okumuşsunuzdur.

Ama eminim ki çoğunuzun, özellikle ana vatanından uzakta kalmış, şehirlerde, apartman binalarında yaşayan genç neslin, halkımıza ait bu gelenlerden haberi yok.

Her bir gelişim göstermiş, kültürlü halkın kendine özgü dili, gelenek ve görenekleri, edebiyatı, eski eserleri, geleneksel maddi ve manevi zenginlikleri mevcut. Özbek halkı da dünyadaki en kadim kültüre sahip halklardan biri olarak, işte böyle bir hazineye sahip. Bununla biz haklı olarak gurur duymamız gerekmektedir.

Bunun için işte o kadim medeniyetin gelenek ve göreneğini bilmemiz, korumamız ve daha sonraki nesillere aktarmamız da insanlık borcumuzdur.

Her bir halk kendi gelenekleri, görenekleri, adetleri, geçmişte derin damarlara sahip kökleriyle dünya medeniyetinde kendine özgü yer edinmektedir.

İnsanoğlu gençlik zamanlarından itibaren iyi ve kötü huyun hangisine alışır, bu gelenek onu bir ömür boyunca terk etmemektedir. Bu nedenle de halkımız arasında, “Beşikte degen kefende gider” ya da “Dert gider adet kalır”, “İllet gider adet gitmez” şeklindeki atasözleri mevcuttur.

Uzun yıllar tecrübe ve deneyimler sonucunda, bütün halkların geleneksel adet ve töreleri, ananelerine büyük saygı ve sevgiyle yaklaşarak, ilişki bakımından tarafsız ve ölçülü olunması gerektiği unutulmamalıdır. Hayat, insani yaşam tarzı, iktisat bu bileşik esas temeldir.

Örf, adet, anane, gelenek, ülkü, bu ikincil üst kurumdur.

Temel esas, ebedi ve ezeli olsa da üst kurum zamanla değişen ve yenilenendir.

Düşünün ki, evladınız büyüdü, fiziksel ve akli, manevi bakımdan kemale erdi. Kuş yuvasındaki yavru gibi uçup gidecek. Onu uzak mekanlar, sergüzeştler, büyük ve zor bir hayat kucağına çağırıyor. Evlat sizden dua bekliyor. Siz kalbinizin köşelerinde ikileme düşünüyorsunuz, evladınızın eteğinden çekip, uçmaya hazırlıyorsunuz:

- Yavrum sen Özbek'sin, Özbek olduğunu unutma, diyeceksiniz çaresizce.
- Biliyorum, unutmayacağım, der o.
- Dilini, dinini, örf adetini hafızandan çıkarma, diyeceksiniz.
- Tamam, unutmayacağım, der o.
- Anne-babanı unutma, atalarının tertemiz ruhları sana her zaman yoldaş olsun, diyeceksiniz üzgünce.
- Her zaman aklımda tutacağım, der evlat.

Siz ona dualar edip, uçmasına izin verin. Milli geleneklerimizin mütevazı vazifesi de bunlardan oluşması gerekmektedir. Gelenek, anane, örf ve adetlerimizin evlatlarımızın, milletimizin, halkımızın gelişimine asla engel olmaması gerekiyor.

Artık bu yayın hakkında iki çift söz söylesem. “Özbek Örf ve Âdetleri” kitabı doğruca Çolpan adındaki NMİU sanatsal topluluğu desteği ve siparişiyle yazıldı. Latin alfabesinyle ilk defa bu kitabın bu yayınevinde yayınlanması beni oldukça mutlu etmektedir. Ümit ediyorum ki, gençlerimiz bu kitaptan kendilerine gereken şeyleri alır, hayatın yeni, çağdaş örf adetleriyle zenginleştirirler. Böylece bizim özümüz, boy posumuz ortaya çıkacaktır. Özellikle bunun için, bu mühim bir meseledir.

Yazar

1. BÖLÜM

ÇOCUKLUK, SAFDİLLİLİK

DOĞUM, BEŞİK, NİNNİ

Dünyaya gelmiş olan çocuk için atalarımız öncelikle bir molla tarafından kulağına ezan okuturlar. Ezan okunmuş olan çocuğun kulağı açılmış sayılmaktadır. İnsanları duyma, dinleme gibi özellikleri çalışmaya başlamıştır. Adı, ilk önce bebeğin kendi kulağına söylenmesi gerekmektedir. Sonra onun çillası, küçük çilla ve büyük çilla adetleri gerçekleştirilir. Küçük çilla yirmi güne kadar olan süreçte, bebeğin annesi, bakıcısı, nenesi, ebesi dışındaki insanların bebeğin odasına çillali olması nedeniyle girmesi yasaktır. Büyük çilla, kırk gün geçtikten sonra çocuğu beşiğe bağlama merasimiyle birlikte gerçekleştirilmektedir.

Çilla'nın anlamı: belirtilen ve sabit süreç içerisinde (küçüğü 20, büyüğü 40 gün) eve yabancı kimsenin alınmaması, akşam ezanından sonra hiç kimsenin dışarı çıkmaması, o saatlerde ev ahalisinin dışarıdan eve girmemesidir.. “Çillali yer” dersiniz, önemli işi olan insan eğer Müslüman ise, duruma anlayışla yaklaşması gerekmektedir. Ertesi gün erken saatlerde eve buyur edilecektir. Dünyaya yeni gelen bebeği nazardan, kötü ruhlardan, hijyenik bakımdan korumak amacıyla, bu çeşit uygulamalar uygulanmaktadır. Çilla günlerinde bebek ve anneye özenle bakılması gerekiyor. Süt ile giren, can ile çıkar deyimine uygun bir şekilde temiz tutulmaları ve temiz bir yerde oturmaları da önemlidir.

Atamız İbn Sina hazretleri, çillası çıkmamış bebeğin bakımına dair, bin yıl öncesinden kaleme almış olduğu risalede ne kadar mühim olduğunu belirterek kaydetmektedir.

Doğan bebek ailenin büyük çocuğuysa, pazar yerinden beşik satın alınır. İkinci veya daha sonraki çocuk ise kardeşinin beşiği kullanılır. Beşik çocuk yürümeyi öğrenene dek yattığı, yaşadığı yer, ilk evidir. Günümüzde, bilgi olarak ve hurafe sayabileceğimiz beşiğin zararı oldukça yanlış bir bilgidir. Beşik uzun yıllar önce atalarımızın keşifleri arasındaki en önemli unsurlardan biridir.

Beşik, meyve ağacından yapılır, altında dört ayağı vardır, içinde yatılması için düz bir şekilde dizilen tahta kısımları, tuvak (Beşiğe bağlanmış bebeğin lavabo ihtiyaçlarını gideren beşik eşyası (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).) için özel deliklerden oluşmaktadır.

İki yan ve ayak tarafı üst kısmı yay şeklindedir, sallanması için tutulan yer mahsus kısma bağlanmıştır. İki yayı ise kalın, oyulmuş özek ağaç birbirine bağlamaktadır.

Beşikler son zamanlarda dut ve (ak) söğüt ağaçlarından yapılmaktadır. Beşiğin alt kısmı, dönmemesi ya da hızlı sallanmaması için daha ağır yapıya sahip, dut ağacından, üst yay ve kalın özekleri, tutulan yeri ise (ak) söğütten, sallanması kolay ve hafif olması için yine (ak) söğüt dallarından yapılmaktadır. Beşiğin oymacılık süslemesi ise Türkistan, Taşkent, Fergana vadisi, Semerkant vilayetlerinde kendine özgü bir şekilde gelişmiş ve sanat seviyesine yükselmiş durumdadır.

Sağlam, kolay, kaliteli, sağlıklı bebekler büyüten bir beşik on tane çocuğu değil belki üç-dört nesil evladı dahi yetiştirebilir. Özbeklerde, Taciklerde dedesinin, babasının yattığı beşiklerde büyümüş nesiller vardır. Genç annelerde bu tarzdaki kadim beşikleri yenisine tercih ederek, orada büyüyen insanların güzel huylarını, haysiyetini de çocuklarına aktararak, çocuklarını orada büyütmetedirler. Özbekler bu nedenle beşiği kutsal sayar ve ailesinde yeni doğan bebek olmamasına rağmen beşiği asla atmazlar. Her zaman ailesinin yanında taşır ve evinde bulundurlar.

Beşik üstüne yaz aylarında hafif dokuma kumaş, kış aylarında ise kadife örtü örtülmektedir. Sadece, çocuğun erkek veya kız olmasına bağlı olarak, sumak (Beşiğe bağlanan bebeğin idrarını tuvaka yönlendiren neye benzer eşya (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).) değiştirilmektedir. Beşiğe bağlamanın yol yordamını öncelikle bilge kadınlar, mahsus insanlar ya da nenelerden biri öğretmektedirler. Çocuğun vücuduna kuyruk yağı sürülmektedir. Beşiğin altına serilen döşeğe kabuk, yani darı soyuntusu doldurulmaktadır. Böyle yapıldığı zaman, çocuğun teni döşeğe yapışmamakta, hareketine engel olmamaktadır. Çocuğun el ve ayaklarını beşiğe düz bir şekilde bağladıktan sonra, yukarıdaki özek ahşaba bağlı bezler ipek kumaştan hazırlanmaktadır.

“Bir tavuğa hem darı hem de su lazım” dedikleri esasında, bebeğin küçük evinde yani beşikte çocuk ve anne için tüm ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmuştur. Annenin evladını zamanında, kolay bir şekilde emzirmesi için beşik kapı önünden bir iki karış yukarı yerleştirilir. Çocuğun yastığı altına ekmek ya da bıçak bırakılmaktadır. Sallanması kolay olsun diye dört ayağın arasına yerleştirilen, yay şekilli ahşap bulunmaktadır. Bu beşiğin ses çıkarmadan, çocuğu rahatsız etmeden sallanmasına yardımcı olmaktadır. Bu

durumda diğerk işleriyle meşgul olan anne, çocuğın beşiğini uzun ip aracılığıyla uzaktan, işini yaparken bile sallayabilmektedir.

Beşiğin tarla, yazlık şekli salıncak da vardır ki, bunu köy ahalisi çok iyi biliyor. Salıncak verandada iki sütun, bahçede iki ağaca bağlı bir şekilde iki ipin ortasına kalın bir kumaştan yatak hazırlanıp, baş ve ayak kısımları birbirinden uzak kalması için oklava şeklindeki dallardan destek alınmaktadır. Salıncak yatağı çocuğın boyuna uygun büyüklükte hazırlanır, sallanan çocuğın beli, salıncak ile birlikte bağlanır, sonra sallanmaktadır. Salıncak beşiğin yaz mevsimlerinde kullanılan şekli olması dolayısıyla beşiğin tüm özelliklerini taşımamaktadır.

Ancak, bir iki aylık yazlık, geçici olarak beşik yerine geçmesiyle kadınların işlerini kolaylaştırmaktadır.

Beşiğin olduğı yerde, çocuk olur. Çocuğın olduğı yerde ninni söylenmesi doğaldır. Anneler eski dönemlerden itibaren evlatlarına, beşiğin yanında gece olsun, gündüz olsun ninni okumuşlardır. Ninnilerde halkın günlük yaşam tarzının oldukça fazla yansması mevcuttur. Ninni, kendine özgü nağmesiyle çocuğa, anne nefesini ulaştırmaktadır. Bebeği sakinleştirir, uykuya dalmasına ve huzurla uyumasına yardımcı olmaktadır.

Ninnilere, anneler yaşadığı duyguları, istek ve ukdelerini, düşünce ve amaçlarını, dert ve özlemlerini de ekleyerek okurlar. Ninni ahlaki, terbiyevi, öğretici ve eğitici, geleneksel ve anlık sanatsal örneklerden oluşmaktadır. Ninni dinleyen çocuk, anneye olan sevgisini sütle kendi vücuduna, şuuruna sindirmektedir. Ninni, insanda bilincin bölümlerinde bir ömür hüznü, duygusal ve nurlu türkü olarak korunmaktadır. Ninni dinlemeyen çocukta, bu özellikler bulunmamaktadır. Mankurtlaşma işte bu şekilde meydana gelmektedir. Çocuk annesini diğerk kadınlardan ayırt edemez. Onda kendine özgü annelik duygusunu hissedemez. Ninni, sadece annenin çocuğa olan sevgisi, belki çocuğın anneye karşı duyduğu sevgi ve saygının da kaynağıdır.

Özbek annesi ninni okurken, ninnileri birbirine benzerlik göstermemektedir. Hatta bugün okuduğı ninni, yarınkine dahi benzememektedir. Aynı zamanda, kadınlarda anne ve evlada özgü olan bağ vardır. Bu şefkat, bu sevgidir.

İSM-İ ŞERİF

Dünyadaki tüm canlı ve cansız eşyaların, hatta anlık olay ve durumların da kendi adı, ismi, terimleri vardır. İsimlerde her bir eşyanın, olay ve durumların önemli yönleri aksetmektedir. Halk arasında insanoğlu adabı, sıfatı, huyu ve aynı zamanda ismiyle dünyaya gelir, diye düşünce var. Ebeveynlerin vazifesi çocuklarına uygun isim vermektir. Kendi isim anlamından yola çıkarak, Abdulla Oripov “Yazacağım” adlı gazelinin şu şekilde sonlandırmaktadır:

Güldür demeyeniz, gerçi adı Abdulla’yım,
Resul de değili yok daha unvan, yazacağım.

Eskiden atalarınız diğer gelenekler gibi isim verme geleneğini de unutmamışlar. İsim, dünyaya gelen çocuğun hangi soydan, hangi sülalenin kaçınıcı evladı olduğunu, doğum tarihi, mekânı, sağlık durumu, çocuğun vücudunda bulunan özellikler, işaretler ve diğer hususlar ışığında, kitaba bakılarak verilmiştir. Doğal olarak erkek çocuklara verilen isimler, kız isimlerinden farklıdır. İsim verme genellikle köy, mahalle, semtin yaşlı, eğitilmiş, görmüş geçirmiş, bilgin kişileri yardımıyla yapılmaktadır. Bazen ailenin en yaşlı aksakalı, nenesi üzerine düşmektedir bu görev. Bazı durumlarda bebeklerin kulaklarına ezan okuyup, “kulak açan” hoca veya mollalar tarafından da yapılmaktadır. Çocuğa isim vermek gayet ciddi, sorumluluk gerektiren bir gelenek sayılıp, bu verilen ismin insanın gelecekteki kaderi, amelleri, hayat yoluna tesir edeceğine inanılmaktadır. Bu nedenle de ait olunan soy, meslek ve sülaleye yakışır, uygun isim vermek oldukça önemli etken sayılmıştır.

Malum ki, günümüzde çoğu insan geçmişteki ataların, padişahların isimlerini vermeyi tercih etmemektedirler. Amma âdete göre, bu tarz isimleri çocuğun kaldırıp, kaldıramamasına bakılması gerekmektedir. Halk arasında bu isimlere “yükü ağır” isimler denilmektedir.

Genel hatlarıyla, isim verirken uygun ve orantılı olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin, Timur ya da Uluğbek, Cihangir, Muhammed isimleri verilse, çocuk büyüdüğünde bu isimlere uygun birey olmazsa, çeşitli kötü, haram işlere bulaşırsa, doğal olarak bu tarz isimlerin şöhretine zarar vermektedir.

Sade, sıradan isme sahip çocuk büyüyünce, halkın, toplumun itibarında olursa, mühim bir insan olarak büyük bir şahıs olursa, kendi isminin hakkını vermiş sayılmaktadır. Bu arada sevgili şairimiz Abdulla Oripov'un "Otello" şiirinden, aşağıdaki satırları örnek vermemiz yerinde olacaktır:

Arapça kulonkir batının hocası,
Neyse ki, lafıma etmeyin itiraz.
Benim, bu Özbek'in ateist cıvcivi,
Benzerlik gösterir ismimiz biraz.
Nasıl bir Allah'tan senin validen
Dileyip almış, ben zaten sadaka.
Sevdamız bir imiş, isimler ses uygunluğu
Velakin, benzemez, kalpler, öylece...

Öncelikle, isimler özellikle Allah ve peygamberlerin adı temel alınarak Resul, Ekber, Nebi, Gani, Muhammed şeklinde adlandırılmaktadır. Bununla evlat Allah-ü Teâla'nın merhametinden dünyaya geldi, ömrü uzun olsun, Allah onu kutsasın diye niyet edilirdi. Hüdayberdi, Allaberdi, Tanrıberdi gibi isimler bazen kızlar arasında tek erkek evlat için, dileyerek çağırılan çocuk için verilmektedir. Çocuğun doğduğu mevsim, zaman ve merasim dönemine göre: Bahar, Nevruz, Toyçı, Çöli, Bayram gibi isimler de verilmektedir.

Bebeğin ailedeki konumuna göre Ergaş, Oğulay, Koçkar gibi isimler de verilmektedir. Vücut özelliklerine göre, Halдар, Artık, Kudret, Sünnet gibi isimler de mevcut. Dünyaya gelen kızların ayakları uğurlu ve hayırlı olması dileğiyle, Hayrinisa, Umrinisa, Rabia; ay ve güneş gibi istikrarlı olsun diyerekten Münevver, Ayperi, Aygül isimleri de kullanılmaktadır. Gül ve çiçekler gibi güzel, güzel kokulu ve hoş olsun diye Gültreng, Gülçehre, Nergis gibi isimler verilmektedir.

Padişah soyundan gelenlerin şecerelerini sağlamlaştırmak amacıyla çocuğa babasının ismi verilerek, sayı çoğaltılmaktadır. Örneğin, Harezimşah Atsız, Muhammed Rahim ikinci, Firuz iki gibi isimleri çoğu Arap ve Fars dillerinden alıntı olup, ehemmiyetli anlama sahiptir. Bunun nedeni dini geleneklere göre Arapça isimler erdemli, mutluluk veren Allah, peygamber, sahabe ve aziz şahısların adları olması sebebiyle de

mukaddes sayılmaktadır. Doğal olarak isimler arasında saf Türkçe isimlere oldukça sık denk gelinmektedir.

Ün sahibi atalarımızın isimlerine dikkat edecek olursanız, onların genelde mahlaslarıyla tanındıklarını görebilirsiniz. İsimlerdense, işte bu mahlaslar ün kazanarak, yüzyıllar geçse dahi akıllarda tutulmuştur. Mahlas seçiminde sülale, şecere, göbek bağının gömüldüğü toprağa olan aitlikler dikkate alınmaktadır. Örneğin: Kul Hoca Ahmet Yesevi dedemiz, kadim Yessi şehrinde, günümüzde Türkistan bölgesinde büyüdüğü için bu mahlası kullanmıştır. Yusuf Balasaguni, Mahmud Kaşgari, Ebu Nesr Farabi gibi isimler de aynen bu geleneğe uymaktadırlar.

Ebu Reyhan Biruni atamız, Berun – köy, çöl, şehir dışı anlamlarındaki terimi seçerek, günümüz diliyle söylendiğinde, Sahrayı, Köylü mahlasını isminin yanında kullanmaktadır. Abdurezzak Semerkandi, Mir Karşiy, Kadam Hiveki, Mevlâna Keşiy mahlaslarının da kesinlikle şehir isimleriyle bağlantısı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bazen takma adlar da isim yerine geçerli olarak, tarih sayfalarına sonsuza dek kaydedilmiştir. Örneğin: Arapça maske anlamındaki Mukanna, çok beni olan burun anlamında Mengliburun, Menguberdi gibi...

Çocuk doğumhanede dünyaya gelirken, babadan yedi gün içerisinde çocuğun doğum belgesinin getirilmesi istenmektedir. Doğum belgesi yazılırken “İsminizin anlamı ne?” geleneğine uygun Türk dünyası ve Özbek halkına ait isimler listesinden faydalanmanın doğru olacağını söyleyebiliriz. Çoğu köylerimizde ise bu duruma uyum sağlanmamaktadır. Günümüzde şehir merkezleri olsun, köy olsun, kendi dönemine göre bazı isimler oldukça çoğalmakta, bazıları ise azalma göstererek, kaybolmaktadır.

Kazak, Karakalpak, Özbek’in belirli boylarında bebek dünyaya geldiği anda, baba çadırdan çıkıp, ateş yakarmış, sonrasında gözüne ilk görünen şey ya da canlının ismini verme geleneği varmış. Böylece: Koçkar, Aslan, Burgut, Kaldırkaç, Börübay, itbay, Avulbek gibi isimler meydana gelmiştir. Bazı köylerde, sülalenin mesleğine, köyün yaşam tarzına göre: Taş, Teşe, Balta gibi isimler kullanılmaktadır.

Çoğunlukla, bebeğin hangi günde doğduğu hesaba katılarak ona isim verilmektedir. Bazarbay, Cumavay, Çorşanbe gibi isimler buna örnek olarak verilebilir. Babası askerliğini yaptıktan sonra dünyaya gelen çocuklara ise Askarali; savaştan dönmeyenlerin kız ve erkek evlatlarına ise Yedigâr isimleri verilmektedir.

Geçmiş yüzyılın 70'li yıllarında erkek çocuklar için Alişir, Babür, Furkat, Uluğbek adları, kızlar için ise Nergis, Nadire, Mahzuna gibi isimler oldukça yaygınlaşmıştır. 80'li yıllarında ise Aybek ismi oldukça popülerlik kazanmıştır. Tüm şehir ve köyler Uluğbek, Babür, Aybek isimleriyle doldu. Atalarımızın uyguladığı geleneklere uyulmuş olsaydı, böyle bir durum ile karşılaşmamış olunurdu. Bir zamanlar oldukça modern olarak sayılan Otkir, Erkin, Umid isimleri de bir dönem yaygınlık gösterdi. İsimler bazı durumlarda vilayetlere (illere) göre de farklılık göstermektedir. Harezm'deki isimler ile Fergane'de, Kaşkaderya ve Surhanderya'da kullanılan, Karakalpak isimlerini karıştırmamak gerekmektedir.

Günümüzde çocuğa isim verme olayında, sabit gelenekler, tarihin zorlu sınavlarından geçmiş adetlere uyum sağlamamak, bilinçsizce modernliği yakalamak isteği sonucunda genç ebeveynler herhangi bir eser kahramanı, film oyuncusu, ünlü veya tarihi şahıslar isimlerini evlatlarına yerli yersiz kullanarak, sonucunda onları olumsuz durumlara itmektedirler. Eski veya yeni olması mühim olmamakla birlikte, kendine uygun olmayan ismi taşıyan bir çocuk, gelecekte anne babası, ataları ve nenelerine küs olarak yetişmektedir. Doğal olarak, buna hakları da var. Bazen böyle razı olmama durumlarının sonucu, isim değiştirmekle sonuçlanmaktadır.

Yine bazı durumlar vardı ki, Nüfus Dairelerinde genellikle Rus dilli memurların çalışması nedeniyle Özbek kökenli isimler çoğu zaman yanlış yazılmaktaydı. Doğum belgelerinde, pasaportlardaki isminiz ile günlük hayattaki isminiz arasında, ailede, dostlar arasında isimler farklılık göstermektedir. Belgelerde Egamberdi, İgamberdi şeklinde, Gözi, Gazi şeklinde, Olim, Alim şeklinde kaydedilmektedir. Sizi, isminiz belgede nasıl kaydedildiyse, o şekilde hitap edilmesine ve söylemeye mecbur bırakan şey belge oluyor.

Şükürler olsun ki artık, günümüzde Özbek dili, cumhuriyetimizde Devlet dili derecesine yükseltilerek, günlük hayata da sindirildikten sonra, bu konuda oldukça pozitif gelişmeler yaşandı.

İsim verme geleneğinde erkek veya kız çocuğuna, ebeveynlerinin, ağabey ve ablalarının isimlerinin verilmesi de mühimdir. Daha sonraki evlat isimlerinin, diğer aile fertlerinin isimlerine uygunluk göstermesine dikkat edilir. Örneğin: Naim, Karim, Salim, Mahmud, Masud, Maksud gibi. Bazen boy, statü hesaba katılarak: Hoca, Mir ekleri

isimlerin başı veya sonuna eklenmektedir. İkizlere kesinlikle: Fatime Zühre, Tahir Zühre, Hasan, Hüsen isimleri verilmesi farzdır.

İnsani ilişkiler bağlamında isimlerin doğru şekilde telaffuz edilmesi, önemli bir husustur. Birbirlerine yakın olan, kıymet veren insanlar isimlerinin yanına “Con” ekini ekleyerek hitap ederler ki bu, aradaki ilişkiye duygu katmaktadır.

Eğer dikkat ettiyseniz, ihtiyarlar: “Hoy”, “Hey” şeklinde birbirine seslenen çocuk gördüklerinde, kesin olarak nasihat verirler. Aynı zamanda, isimleri kısaltarak, Rusçalaştırarak hitap edilmesi kültürsüzlük göstergesi olarak kabul edilmektedir. Gülçehre, Gülbadam, Gülnara, Gülandam gibi çeşitli güzel isimleri sadece “Gülya” şeklinde kısaltılması affedilmez bir olaydır.

Eşler kendi aralarında, birbirlerine seslenirken ismiyle hitap etmezler. Önemli bir durum söz konusu iken büyük evladın ismiyle seslenmektedirler. Bu durum, Doğu bölgesine ait naziklik ve güzelliğin bir işaretidir. Özbekler arasında terbiye erkek veya kıza ad vermek, isim vermekle başlamaktadır. Ebeveynlerin borcu evladına uygun bir isim verip, elini kolunu helal ederek, daha sonrasında evlendirmek olduğunu siz de duymuşsunuzdur. Bu nedenle halkımız arasında: “Baba olmak kolay, babalık yapmak zor” derler. Zorlu hayat yolunda doğru isim verilen evlat, anne babanın, soyun münasip şekilde devam ettirenleridir. Bu yolda büyüklerin yardım etmeleri talep edilmektedir.

ÜÇ BORCUN BİRİ

Doğu ülkeleri arasında geniş çaplarda yaygınlık gösteren geleneklerden biri sünnet etmektir. Sünnet etme birkaç yıl boyunca sıkı kontrol altına alınmasına rağmen, Arap ve İran kökenli memleketlerin hepsinde olduğu gibi Özbek, Tacik, Azerbaycan, Kazak ve Kırgız halklarında erkek çocuğunu sünnet etmeden bırakmazlardı.

Sünnet etmek âdeti gizli bir şekilde gerçekleştirilirdi. Adı ve terimi değişti, fakat düğünü uygulamalı olarak yapılmaktadır. Sünnet etmek Müslüman çocuğun “elini helal etmek” yani cinsel organının ucundaki deriyi kesmek, organı “hapisten” kurtarmak, hijyenik bakımdan temizlik ve sağlık kurallarına uyum sağlamasıdır.

Bu gelenek İslam dini meydana gelmeden önce Ahura Mazda, Avesta döneminde İran, Turan ülkesinde, daha sonra Yahudilik geleneklerinde de mevcut. Eski Yahudiler

kendi tanrıları yönergesine göre, erkek bebek doğduğu günden itibaren 12 günlüğüne kadar, kesinlikle onun cinsel organını kesmek ritüeli gerçekleştirilmiştir.

Türkistan hududunda yukarıda kaydedildiği üzere İslam'dan önce de mevcut olmasına rağmen, İslam dininden sonra kesin kuralları olan şeklini aldı. Bu gelenek Müslümanlığın temel görevleri arasında yer edindi.

Sünnet düğünü genellikle halk arasında çocuğun elini helal etmek, “sünnet düğünü” olarak adlandırılmaktadır. “Çukiburran” terimi bu geleneğin asıl içeriğini anlatsa da, “doğum günü”, “imenina”, “okula başlama düğünü”, “ana okul mezuniyet düğünü” gibi sünnet etmek ismini gizleyen, maske isimler uzun yıllar devamında kullanılmıştır.

Halk manevi bakımdan ne kadar fakirleşirse, o kadar gereksiz gösterişlere, para ve zenginlik ile övünmelere doymamaktadır. Sünnet etmek geleneğinin yanlış yönlendirilmesi sonucunda son dönemlerde düğünler bir “yarışma” haline gelmektedir. Muhammed peygamberin hadisinde kaydedildiği üzere, erkek düğününde bir koku çıkarma dahi hesaba katılmaktadır. Çocuğun sünnet merasiminde her şeyi savuran, onun okulu, ilerideki hayat şartlarını iyiye gitmesi için hiçbir şey yapmayan ebeveynlerin bu hareketleri, uygun bir davranış değildir. Onlar güya erkek evlat sahibi olursam şu sanatçısını getirir düğün yaparım, diye niyet ederler de, bu niyetlerini gerçekleştirmek için sanatçılar için yüklü miktarda ödemeler yaparlar.

Güreş, ulak, ip cambazı ve bu tarz geleneksel oyunları sünnet düğününde gerçekleştirmek ve bu oyunlarda ödül olarak sıradan hediyeler vermek, fazla maddi zorluğa girmeden, “senden ben daha güçlüyüm” söylentileri olmadan düğünü yapmak en uygun olanıdır. Aksine, sünnet düğünüyle ün ve şöhrete ermek isteyen insanlar, bize göre en alçak hareketi yapmış oluyorlar. Çukiburran'da “usta hakkı” diye toplanan para da çoğu çocuğun babasının statüsüne göre, ona iyi görünmek maksadıyla fazla miktarda vermeye çalışılmaktadır ki, “Müslümanlığın mübarek etmesinin” bu tarz yolları kabul edilmemelidir.

Biz Müslümanlarda, Yahudi halkında olduğu gibi çocuğun 12 günlük olmasına kadar değil, belki erkek çocuğun 7 yaşına kadar kesinlikle sünnet edilmesi, sünnet bir hareket sayılmaktadır. Sünnet genellikle, tek sayılı: 1, 3, 5, 7 yaşlarda edilmesi gerekmektedir. Bazı çocuklar, doğumu itibariyle cinsel organı kesilmiş olarak dünyaya

gelmektedirler. Böyle çocuklar Müslüman ülkelerinde Sünnet olarak adlandırılmaktadır. Onlar için sünnet düğünü yapılsa da, fiziksel olarak kesme işi tekrar yapılmamaktadır.

Sünnet – elini helal etmek merasimi için ailede büyük hazırlıklar görülmektedir. Eski dönemlerde, çocuklar sünnet edilmek üzere yatırılmadan önce, düğün yapılmış, köpkeri koşturulmuş, güreş tutulmuş, törenler organize edilmektedir. Çocuk ya da ailenin birkaç çocuğu, bazen kardeşlerin erkek çocukları, fakir akrabaların evlatları da, bu mahsus süslü odalara yatırılmaktadır.

Sünnet etmek, özel usta-berber tarafından yapılmaktadır. Usta-berber çocuğun (çocukların) cinsel organ derisi kalın veya ince, açık veya kapalı şekline göre kesim işini gerçekleştirmektedir. Bunun için organ ucuna mahsus nesne sıkıştırılarak, derinin kesilecek kısmı ustura ile bir anda kesilmektedir. Doğal olarak, çocuğun Çukiburran edilmesi esnasında canı yanacaktır. Bu nedenle anneler bu esnada, uzak bir odada serçe parmağını bir kase una bandırırlar. Baba ise erkek evladın yanında durması, biraz sert baba ise çocuğun elini tutması, yoksa heyecanını bastırmak için elini, soğuk su konulan kaba koyması gerekmektedir. Anlık durumda, kesmeden önce de dikkatini dağıtmak amacıyla çocuğa, geleneğe uygun olarak tam ekmek ısırması istenmektedir. Çocuk o anın acısı ve ağrısını hissederek, ekmekten büyük bir ısırık alacaktır... Bu arada dikkati dağıtmak maksadıyla, orada bulunan/oturanlar “Huyda-huyda” diye seslenme yapılmaktadır. O anda kesilmiş olan organdan bir parça alınıp, kesilen organın ucuna mahsus hazırlanmış, yakılmış pamuk yapıştırılmaktadır. Yakılmış pamuk, kanama olmasına engel olacaktır. Kesilmiş deri evin avlusunda kuytu bir yerine gömülecektir.

Bu ritüel sonrasında kadife döşeğe yatırılmış olan çocuk (çocuklar) üzerine, hafif nevresim örtülür, “kesilmiş” olanlar sırtüstü yatırılmaktadır. Sünnet edilen organ üzerine, çocuğun doppısı (Astarı olan, genellikle dikişli, kenarlarına şerit konulan, yüksek, çiçekli veya çiçeksiz, yuvarlak ya da dört köşeli baş giysisi (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).) konulmaktadır. Bu kaplama, sarma, eli helal olan çocuk organına, dıştan müdahale, sinek konması, döşek veya yorganın değmemesi, yanık pamuğun düşmesi gibi durumlara engel olacaktır.

Eli helal edilmiş, Müslüman olan, bebeklik döneminden çocukluk, ergenlik dönemine girmiş olmasıyla akrabalar tebrik etmektedirler. Ona çeşitli değerli hediyeler, demir veya kağıt para vermektedirler. Sünnet edilmiş olan çocuk en fazla bir haftada

iyileşerek, ayağa kalkmaktadır. Yarası iyileşmezse, genellikle, kendi idrarıyla da tedavi edilmektedir. Bu çocuklara genelde dokuma kumaştan beyaz gömlek ve geniş bir şalvar dikilmektedir. Düğün merasimi bundan sonra yapılmaktadır.

Baba için üç şey Müslümanlıkta borç sayılmaktadır. Bunlardan biri çocuğun elini helal ederek – sünnet edilmesidir. İkincisi, çocuğa eğitim vererek, meslek sahibi yapmak, dünyayı tanıtmaktır. Üçüncüsü evlendirip, ev sahibi olmasını sağlamak ve bağımsız bir hayat sunmaktır.

Eğer dikkat ettiyseniz, bunların hepsi çocuğun kâmil insan olarak büyümesinde önemli etkenlerdendir. İnsanoğlu kendi düşünce tarzı, günlük yaşamıyla diğer çalılarından farklılığını göstermektedir, bu nedenle tüm iyi davranış biçimleri adet, gelenek halini almaktadır.

KULAK ISIRMA

Sonraki nesil evlatlar tarafından sıkı takip edilen, lanetlenen, yok edilen geleneklerimizden biri “Beşikketdi”, “Kulak ısırma” geleneğidir. Ama her bir temeli sağlam olan şey zaman fırtınasına, engellere, karşı görüşlere dayanma gücünden ötürü kıymetlidir. Belki bu nedenle, Beşikketdi, Kulak ısırma geleneklerine kuytu köşedeki köylerde, halkımızın özünü kaybetmeyen boyları arasında günümüze kadar uyulmaktadır. Bilgin nenelerimiz, yaşanmışlıklar sahibi ihtiyarlar, halkımıza özgü geleneklerin korumasında katkıları oldukça önemlidir.

Beşikketdi, Kulak ısırma gelenekleri, özellikle Surhanderya vilayetinin bazı bölge ve köylerinde daha çok korunmaktadır.

Sovyet döneminde genç evlilik çağındaki gelin damatlara atalarımızın mirası sayılanları yaşatılmasına, ebeveynlerin isteğini gerçekleştirmeye, “engel olundu” izin verilmedi. Dünyayı tanıyan, bizden beş-on elbise çok giyen, hayat tecrübesi olan insanları “koruyucu” diye, hayattan geride kalmış, cahil insan olarak sıfatlandırdık.

Sonuç olarak, kazandık mı, kaybettik mi, toplumumuz, en kötüsü bizim Özbek ailelerinde birkaç evladı yaşayan yetimler olarak büyötmeye başladık. Yetimhaneleri çoğalttık, hayattan, yaşamdan kopuk, köksüz fidanlar yetiştirdik, bu evlatlar, biz ne kadar kusurlarını örtmeye çalışsak da toplumda kendine özgü yer edinemedi...

Beşikketdi geleneği hakkında.

Ailede kız çocuğu dünyaya geldiğini varsayalım. Çillası çıktıktan sonra, beşiğe bağlama merasimi esnasında beşik düğünü yapılmaktadır. Akraba ve yakınlar, dost ve kardeşler dünyaya yeni gelmiş bebeği “Hayırlı olmasını” dileyerekten, bu aileye ziyarete gelirler. İşte o zaman erkek evladı olan tanıdıklardan biri niyet ederek, yanında getirdiği 5 -6 yaşlarındaki oğluna bebek kızı dilemektedir, istemektedir. Doğal olarak, bu tarz “dünür” olma durumuna heveslenmek, el kadar bebeğin “güzel” veya “terbiyeli” olduğu için değil, bebeğin ebeveynlerinin kıymet bilen, soylu insanlar olmasından kaynaklanmaktadır.

Eğer, “Kızı var da, nazı var” ailenin dede ve nenesi, anne babası, akraba ve yakınlarının rızası varsa, “Kulak ısırma” geleneği gerçekleştirilmektedir. Oradaki erkek çocuk, beşikte yatan kız bebeğin “kulağını ısırır”. Bununla onun “sahibi”, koruyucusu, yoldaşı sayılmaktadır. Bir hoca davet edilerek, bu durum köyün aksakalları şahitliğinde “resmleştirilmektedir”. Beşikketdi demek, kız çocuğun beşikte iken görücü ve elçiler olmadan, kendine uygun birine “satılması” anlamına gelmektedir.

Eski dönemlerde bu tarz “dünürlük” merasim olayları, boylar arasındaki anlaşmazlıklar, savaşırlara engel olmuştur. Sakin ve huzurlu komşuluk olmasına sebep olmuştur. İki gencin büyüyüp, düğün merasimiyle kavuşmalarına kadar ortada iyi komşuluk göstergeleri görülmekte, “Al tabağım, ver tabağım” gibi alışverişler yapılmaktadır. Evlilik yapıldıktan sonra bu ilişkiler daha da sağlamlık göstererek, akrabalık ilişkisine geçilerek, köklerini salmaktadır. Atalarımız “Damat yüz yıllık, dünür bin yıllık” deyimine ve geleneğine uymaktadırlar.

Büyüme çağında olan kız çocuğu “kulağını ısırılmış” olan delikanlıya, delikanlı ise gelecek geline gizlice sevgi, saygı ile büyürler. İki taraf ebeveynleri de bu olaylara uygun bir şekilde davranarak, evlilik için hazırlık ve gereksinimleri uzun yıllar süresi boyunca görmektedirler.

Bunun dışında, ahlak, çalışkanlık, eğitim düzeyi, meslek bakımından da gençler birbirlerine uygun olmaya, birbirlerinin adına leke çalmamaya, gururunu korumaya çalışmaktadırlar. Genç yaştan kayınvalide, kayınpeder, kayınbiraderlere karşı saygılı olması öğretilmektedir. Manen, fiziken ve ruhen gençler birbirleri için hazırlanıp, “Bir elmanın iki yarısı” olarak büyümektedirler.

Tabii ki bu çeşit sınavlı, uzun bir süreci temiz bir şekilde geçen erkek ve kız evlatlar halkın da saygı ve sevgisini, güvenini kazanarak, sağlam evlilik temellerini atmış bulunmaktadır. Günümüzde saygı gören, ihtiyar insanların geçmişte de aynen bu tarz evlilikler yapmış oldukları söylenebilir.

“Kulak ısıрма”, “Beşikketdi” gelenekleri daha sonraki hayat yolumuzda hatta edebi eserlerimizde kötü olarak gösterilmektedir. Bu geleneğin kötü yönleri de var. Öncelikle 15-20 yıllık sınava sabredemeyen “dünürlük” o an itibariyle kesilmektedir. Bunu dışında, gençler kız ve erkek evlatların istekleri her zaman ilk sıradadır.

Bu gelenekler, kamışlık alana ateş düşmesi sonucunda, yaş ve kurunun hep birlikte yanması gibi olumsuz, dini hurafe olay olarak bilmeden kötülenmektedir ve hayattan silmeye çalışılmaktadır. Beşik, mevlit, sünnet, Nevruz merasim ve gelenekleri gibi “Kulak ısıрма”, “Beşikketdi” de ayaklar altına alındı. Sonucunda bu geleneğimiz tamamen kullanım dışı kaldı.

OYUNLAR

Sizin de malumunuz üzere, büyükler, çocukları yere vursanız göğe sıçrayan topa benzetirler. Çünkü onlar bir dakika bile hareketsiz, sessiz oturamazlar. Oyun oynamayı severler. Hayatı dışarıda oyun olmadan düşünemezler. Aslında çocukluğun en aziz, kendine özgü tarafı da burada gizlidir! Topluma, insanlara faydası olan, dünyaca ünlü bilgin ve yazarların, şairlerin çocukluk dönemlerinde yere vursan, göğe sıçrayan, oyunu seven olmaları da boşuna değildir. Bu durum onlarda, sanatsal düşünce sisteminin gelişmesinde büyük etkisi vardır.

Fırtına gibi dönerdik daim tozlar içinde,
Tozun ne olduğunu bilmezdik o zamanlar,

Der Abdulla Oripov.

Cesaret talep eden ve zorluklar önünde şaşkına dönmemek için oyunlar önemlidir.

Eskiden oyunların çok fazla çeşidi mevcuttu. At oyun, doppi oyun, hamampiş, taş oyun, çillek oyun, ceviz oyun, kurmatayak, köçmek oyun, cona oyun, uçurtma oyun... sayarak bitmez.

Eski dönem çocuk oyunları ve genel anlamıyla çocuk folkloru konusunda dedemiz Gani Cahangirov içerik bakımından zengin eserler kaleme almıştır. O insanın kaydettiği üzere, günümüz çocuk oyunlarının kökleri çok uzak ve kadim zamanlara kadar dayanmaktadır.

Atalarımız Mahmud Kaşgari, Ebu Reyhan Biruni, Ebu Ali ibn Sina eserlerinde de çocuk folkloru, oyunları hakkında bilgilere sıkça denk gelmekteyiz. Örneğin: “Divan-i Lügat’it Türk” kitabında, oyunların tür ve yönelimlerine dair bilgilere yer verilmektedir. Daha sonraki dönemlerde meydana gelen ve okuyucuları tarafından sevilen Gafur Gulam’ın “Şum bala” eserinde çocuk oyunları konusunda, çok değerli ve dikkat çekici bilgiler kaydedilmektedir.

“Hamampiş” neredeyse unutulmaya yüz tutan kadim oyunlardan biridir. Bu oyun için, genellikle yaz mevsimi uygundur. “Hamampiş”in dolaylı bir şekilde “inşaat oyunu” da diyebiliriz. İsmi bağlamında: hamam piş. Yani, çocuklar toprak uyumundan bir doppi şeklindeki kısmını ayırarak, pişirerek, hamamın kubbesi şeklini verirler. Bu süreç su kullanmadan veya su kullanarak sıvama yoluyla da yapılabilir. Sıvayarak, pişirilmiş “hamam” biraz kurutulduktan sonra ona uygun bir kapı yapılır, sonra bu hazır olmayan “bina”nın içindeki toprak çıkartılır. Yavaşça alınan ve dışarı atılan “hamam” düşmeden, şeklini korursa, bu oyuncu işini özveriyle yaptığını yani “hamam”ın “piştiğini” anlatmaktadır. Çoğu zaman “hamam pişmez” çocukların hamampişleri oyulurken, yarısında çatlayıp, kırılır. İnşa etme işi tekrardan, sıfırdan başlar. Böylece oyun bu şekilde devam etmektedir.

Bu oyunda çocuğun inşa etme, mühendislik, hesaplama gibi yönlerini keşfedip, geliştirir. Çalışmaya olan iştihak yükselir.

“Loysuvok” oyununu biliyor musunuz? Çamurdan kâse, piyale gibi şekiller yapıp, üst yani ağız kısmıyla yere atılır ve patlama sesi meydana gelir, bu durum birkaç defa tekrar edildikten sonra çamur “pişer” ve daha sonra istenilen şekil verebilecek kıvama gelmektedir. Bu da inşaat, kil ve çamur, olası sakatlıklara karşı müdahale gibi olaylara çocuğun elini alıştıran oyunlardan biridir.

Çocuklar oyunları şekil, konu, yönetime sahip olmadan, çamur ve toprak ile, ağaç veya dal ile, iple, yüzülmüş hayvan derisi veya kumaş ile oynasa da çocuğun hayata,

ilerideki yaşam mücadelesine, ev işlerinde hazırlık sıfatında mesleki okul rolünü üstlenmektedir.

Çocuk oyunları kendine özgü bir eserdir. Onlar stabil olarak sanatsal yöne sahip, derin bir anlam ve sistemi mevcuttur. Örneğin, çocuklar toplanmadan önce oyun için çağırılmaktadırlar. Oyunun başlaması için ya kâğıt çeker ya da kura çekilir. İki üç tane yarışma grubuna ayrılır. Sonra istikrarlı oyun kanunları çerçevesinde, oyun başlatılır. Bu çillak oyunu, doppı oyunları-kuşum başı-, top oyunları, lapar oyunu ve diğer taş oyunları olabilir. Oyunların başlangıcı olduğu gibi, doğal olarak sonu veya sınırı vardır. Eskilerden kalmış: “Evli evine, tepe düğüne!” deyiimi, bu oyunun iyi, barışçıl, faydalı bir şekilde son bulduğunu belirtisidir.

Oyunların içerdiği amaçlar da farklılık göstermektedir. Onlar sayı öğretme, dilin tembelliğini giderme, solunum yollarını geliştirme, hafızayı yükseltmek ve benzeri birçok maksatlara yönlendirilmiş olabilir. Aşağıda verilen örnekler de işte bu tarz çeşitli hedef edinen çocuk oyunları esnasında okunan koşuk-oyunlardır.

Bir iki, on altı,
On altı diye kim söyledi?
On altı diye ben söyledim.
İnanmıyorsan sayıp bak...

(Çocuklar sayılır)

Hakkalakam, dükkalakam,
Çarı emel, beri emel,
Nerde idi, dağda idi,
Dağım, “ziv”ım...

(Çillakda “ziv ziv” sesi çıkarılır)

Çarı çember
Biri amber,
Ona kız nerede?
Ala ala yerde.

(Ayıp bir şey yapan tespit edilir)

Biz idik, biz idik,
Otuz iki kız idik
Şu oyunu bilmeden
Dört tarafa koşturduk...

İhtiyar insanların bilginliği, aklen kemale ermiş olması, hemen cevap verebilecek kabiliyeti ortaya koyan söz oyunları, çocuk folklorunda da görülmektedir. Aynı zamanda koşuk-oyunlar, bulmaca-oyunlar, yanıltmaç oyunlar, sayı oyunları da eski çocukların sevdiği uğraşlardır.

“Çitti gül ya, çitti gül”, “Akkavak mı, gök kavak” gibi koşuk oyunları çeşitli görünümde, günümüze kadar ulaşan, içerik bakımından ise daha da zenginleştirilmektedir. Ya da “Teptim sandık açıldı” diye başlayan sihirli masal oyunu da çocuk folklor oyununun cevahir değerindeki örneklerinden biridir.

Oyunlar arasında en zoru, cesaret ve büyük dikkat talep edeni ip üzerinde yani cambazlık oyunudur. Genelde, cambazlık oyunu büyük şenliklerde, düğünlerde gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu oyun oynanırken, ipin altında diğer oyunlar da oynanmaktadır. Palyaçolar tarafından izleyicilerin karnını ağrıtabilecek kadar komik gösteriler, verilen aralarda da insanları güldürmekle meşguldürler. Gördüğümüz üzere, gelişmiş ülkelerin kültürel seviyesini belirleyen tiyatro sanatı, sirk sanatı bizde kadim zamanlardan beri olduğu görülmektedir. Abdulla Oripov’un meşhur “Darbaz” (Cambaz) şiirinde ip üzerinde yürümenin ne kadar zor olduğu bu şekilde tasvir edilmektedir:

Bulutlara yandaş gökyüzü altında
Gözlerini yumarak yürür cambaz.
Kılıcın nefesi gibi ip üzerinde
Kırpikteki yaş gibi durur cambaz.

İnsanlar, insanlar onu alkışlayın.
Bakın, o ne kadar hızlı ve cesur!
Ya biz? Ah, bazı bir gözü açıklar.
Beceremeyiz yürümeyi, büyük yolda dahi...

Oyunların eskiden genç nesilde, ahlaki, çalışkanlık terbiyesine ne kadar büyük etken olarak tesir ettiği konusunda konuşmadan geçemeyiz. Çünkü çocuk için oyun, hayatın gereksinimlerinden biridir. Büyükler: “Sen bana dostun kim söyle, ben sana senin kim olduğunu söyleyeyim” derler. Bu atasözünün çocuklar için kullanacak olursak, “Sen bana nasıl bir oyun oynadığını söyle, ben sana senin ileride kim olacağını söylerim” şeklinde değiştirmemiz mümkün.

Bugünlerde spor oyunları, geleneksel adetler, bilgisayar ve internet oyun yarışmaları moda halini aldı, bunlar genç neslin zihni yeteneğinin gelişimi konusunda büyük rolü üstlenmektedir.

Şunu belirtmemiz gerek ki, oyunlar tüm ecdatlar ve atalarımız, günümüz sizin gibi evlatların fiziki, zihinsel ve manevi gelişiminde büyük katkısı olan ve bundan sonra bu döngü olacaktır. Çünkü genç nesil için oyun bu bütün zamanların yaşam tarzı, hayatın gereksinimi, onun ölçüsü olacaktır. Oyunun içeriği zenginleşir, şekilleri çoğalacaktır. Gelişime aynen bu gerekmektedir. Çünkü günümüz çocuğu yarının sanatçısıdır. Oyun bu sanat, oyun bu hayattır.

BAYÇİÇEĞİM BAĞLANDI

Siz, eskiden bizim atalarımız da sizin yaşınızda iken çeşitli bayramlar, merasimler, şenlikler organize ettiklerini iyi biliyorsunuz. Tabii ki bu şenlikler mevsim ve merasim ile bağlantılıdır.

Malumunuz ki, bahara uyanma mevsimi, doğanın yenilenmesi, çiçeklerin dünya yüzüne tekrar çıkma dönemidir. Eskiden çocuklar öncelikle kardelen, sonra menekşe, karahindiba, kavak çiçeği açılıp, yaprakları çıkmasını şenlik şeklinde kutlardı. Kardeleni konu edinen birçok halk koşuklarını icra etmişlerdir.

Sert yerden

Katlanarak çıkan kardelen.

Yumuşak yerden

Koşarak çıkan kardelen.

Kardelenim bağlandı.

Kazan dolu ayrandı.

Ayranından vermezsen
 Kazan, tabağın virandı.
 Sert yerden katlanarak çıkan kardelen.
 Yumuşak yerden koşarak çıkan kardelen.
 Kardeleni tuttular
 Dut ağaca astılar
 Kılıç ile kestiler,
 Kadife ile örttüler...

Bahar mevsimi, yağmurun fazla yağması, insani ahlak meselelerine aktarılmaktadır. Şenliklerde aynı zamanda mevsim ile bağlantı kurularak, gayri ahlaki olay ve durumlar eleştirilmektedir.

Yağmur yağalak
 Keçi kumalak
 Zenginin kızının
 Karnı yuvarlak...

Bu mevsimsel şenliklerde kızlar kavak çiçeklerinden, karahindibalardan taç yapar, birbirlerine takarlardı. Kollarına, yenlerine takarlardı. Onlar bununla, doğanın uyanmasını alkışlar ve aynı zamanda halı, sepet dokuma stajını da yapmış sayılmaktadırlar.

Kızlar çeşitli lapar, taş, ip, salıncak oyunları ile merasimlere daha da şenlik katmaktadırlar.

Hayrihan nerede imiş?
 Kızlarla bağda imiş.
 Bağda ne yaparmış?
 Çiçek toplarmış...

Ak gülüm, apak gülüm
 Tutsam yumuşak gülüm.
 Toplayıp harman ettim,
 Oluverdi, dağ-dağ gülüm...

Çocuklar meyvesi pişmiş bahçeleri korurken:

Hala ya hala ya,
Büyük bağları yağmala ya
Büyük bağlardan doymazsan
Küçük bağları yağmala ya!

Diye çingirakları çınlatarak, ürün toplama şenliğini kutlamaya devam ederlerdi.

Bahar bitince, yaz başlamasıyla çeşitli çiçekler her yere güzel kokuların yayılmaya başlamaktadır. Bu dönemde, çocuklar çiçek bayramlarını gerçekleştirir, bu gelenek uzun zamanlardan beri yaşatılan, günümüzde de çoğu vilayetlerde organize edilen ve çocuklar arasında oldukça yaygın bir şenliktir.

Özellikle, Namangan’da “Gül Bayramı”nı gerçekleştirmek güzel gelenek halini almıştır. Çiçek ve gül işiyle uğraşma aile, sülaleden sürerek tasarım şekillerini almaktadır.

Doğal çiçek yetiştirme dışında yapay çiçekler, plastik, “gül bahçeleri” yapma ve süslemede kullanım alışkanlık haline geldi...

Sonbahar hasıl harman yapma mevsimi, çocuklar bu dönemde büyüklerle birlikte “Hasıl şenliğini” kutlama amacıyla bahçe ve tarlalara çıkmaktadırlar. Tatlımı tatlı elma, nar, armut, üzüm, kavun, karpuz, ceviz toplama merasimleri gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle de atalarımızdan: “Her bir meyvenin pişmesinden, biteceği zamana kadar, çocukların en az üç defa doya doya yemeleri hem farz hem de borçtur” diye düşündüğü hayat felsefeleri ve benzeri sözleri çoktur.

Çocukların mevsim ve merasimle bağlantısı olan her bir şenlikleri tabii ki doğaya sevgi duygusuyla yoğrulmaktadır. Eskiden av, güvercin, bıldırcın, keklik gibi kuşlara merak salan ve bu merakını geliştiren, günümüzde kuş oyunları olarak şenlik şekline bürünen bu gelenek de çocuk oyun şenliklerinden biri oldu.

Bu arada doğanın mucizevi canlıları çeşitli kuşlar hayatını öğrenme, onları evcilleştirme, müziksel ötmelerini dinleme gibi çocuksu zevkler, duygusal zekayı geliştirici ve zenginleştirici etken olarak mühimdir. Bunlardan:

Kırlangıç, kaç kaç.
Kapını hemen aç...

Kırlangıç, gaç gaç
Cırıldamadan çocuk çıkar.

Benim saçım kıvrıcık
Çekirdek ile badem saç...

Kış şenlikleri kar mektup, kar kız, kar dede oyunları ile bağlantılı merasimler sizin tarafınızdan da iyi bilinmektedir.

Kar yağdı gupıllatib,
Kar dede bahçemize
Geliverdi
Sakalını silkeleyip...

Kar dede geldi
Koşup, yorulup
Bembeyaz döşegini
Dünyaya döşeyip...

Yaz-sonbahar şenlikleri “Çittigül” çocuklar bayram-oyun şiirleri olmadan gerçekleşmezdi.

Çitti gül ya, çittigül
Hay yu, çittigül.
Çittigüle gül takayım,
Hay yu, çittigül.
Bir tarafına yan yatayım,
Hay yu, çittigül,
Hay yu, çittigül.

Kolun kolbağda olsun,
Belin bel bağda olsun.
Hay yu, çittigül,

Hay yu, ittigöl.
 Dükür dükür at geldi,
 Çıkıp bakın, kim geldi?
 Arabada un geldi,
 Defte gül geldi.
 Hay yu, ittigöl,
 Hay yu, ittigöl.

Göl iyi ya, gül iyi.
 Gölün kıymeti iyi
 Ortaya çıkan kızın
 Haydar saçları iyi.
 Hay yu, ittigöl,
 Hay yu, ittigöl.

Ak pirin, gök pirin
 Ak pirinci aklayalım,
 Gök pirinci gökleyelim.
 Hay yu, ittigöl,
 Hay yu, ittigöl.

Arık boyu kaygandır,
 Kaymayasın, can gelin.
 Kaynananız kavgacı,
 Kavga etmeyin, can gelin.
 Hay yu, ittigöl,
 Hay yu, ittigöl.

Güneş doğdu dünyaya,
 Koşarak gittim teyzeme,
 Teyze, teyze, ekmek ver.
 Teyzem dedi: Odun topla.

Odun topladım, bir kucak,
Ekmek pişirdi, ocak ocak...

Ailevi, günlük latife içerikli koşuklar şenlik rengine renk katmaktadır:

Teptim sandık açıldı,
Yere badem serpildi
Bademi toplaya toplaya
Kanatlarım büküldü.

Kanat verin, uçalım,
Aksaray'a konalım,
Aksaray'ın ak taşı
Yengemin kalem kaşı.

Yengemsin de, yengemsin,
Şalvar biçmesin bilmezsin,
Kırk iğneyi kırıp,
Henüz hatun olamadın...

Yeni döneme geldiğimizde, kadim adet, merasim ve ananelerimiz ile sıkı sıkıya bağlı olan çocuk bayramları içerik bakımından zenginleşip, şekil bakımından renklendi. Bu bayramların saf, milli, kendine özgü yönlerine diğer kardeş halkların oyun-bayram gelenekleri eklendi.

Artık siz büyüklerle birlikte Yılbaşı, 14 Ocak Vatan koruyucuları Günü, 8 Mart Kadın ve Kızlar günü, 21 Mart Nevruz Bayramı, Ramazan ve Kurban Bayramları, 9 Mayıs Anma Günü, 1 Eylül Bağımsızlık Günü, 8 Aralık Anayasa Günü gibi bayram ve merasimleri ulusal bir şekilde aile fertlerinizle birlikte kutlamaya alıştınız.

Yaz mevsimine bağlı olarak şenlikler arasında çeşitli koşuklar icra edilmektedir. Sihirli masallar şiirsel kalıplarda anlatılmaktadır.

Kuş ve böcekler, hayvanlar hakkında latifeli şiirler okunmaktadır.

Leylek geldi, yaz oldu,
 Kanadı kağıt oldu.
 Leylek gider dağa,
 Kulaklarında küpe.
 Küpesi düşüverdi,
 Oturdu ağlamaya:
 Ben dede Hacı idim.
 Kızların başı idim.
 Kızlar oyun oynarken
 Ben nagaracı idim.
 Nagaram bir gün bozuldu.
 İpleri koptu.
 Kar dedenin yüzünden
 Kanatlarım süzüldü.

Leylek geldi, yılan kaç,
 Çoluk çocuğunu alıp kaç
 Yeni kaftanın giy kaç,
 Eski kaftanın bırakıp kaç.
 Leylek abla
 Başına çadır.
 Doppım suya düşüverdi.
 Sen onu alıver can abla.
 Bıldırcınım uçtu, pıt pıldık.
 Havuca düştü, pıt pıldık.
 Havuç sayar, bıldırcınım ya.

Kumru pat pat yapar,
 Elek pat pat yapar.
 Kumru pat pat yaparsa,
 Karı çakiç fırlatır.

Karı atan akıcı
Kumruya değmiş.
Canı ok acımış
Tüylerini dökmüş...

Kur kur kurbağa,
Neden suratın böyle?
Suda ok gezdiğimden
Suratım oldu böyle...

Zaman geçmesiyle bayram, şenlik ve merasimlerin, yeni sürüm geleneklerin meydana gelmesi, toplum kültürünün daha da zenginleşerek, güzelleşerek ilerlediğine şahit olabilir.

2. BÖLÜM

ERGENLİK, KEMALE ERME

ÇİLLAK

Bu oyun özellikle, dağlar eteğinde, tepelerde olan köylerde yaşayan çocukların sevdiği oyundur. Çillak'ı sürü koyun bakarken de oynamak mümkün. Onun için ayrı bir yer, özel hazırlık talep edilmemektedir. İki ucu yontulan çillak (ince, uzun dal), onu “uçurmak” için deste olması yeterlidir. Çillak'ın destesi ve kendisi herhangi bir ağaçtan yapılabilir. Ama söğüt ve kavak ağacından olması, tam isabet olacaktır.

Bu oyunu iki veya daha fazla insan grup olarak oynayabilir. Yarışmalar oldukça kızıştığında, hatta mahalle-mahalle, köy-köy olarak oynanması mümkün. Oyun başlamadan önce, “başkan” kura çeker. Ya demir para havaya fırlatılarak, hangi yönü gelirse, oyunu kimin başlayacağı belirlenir. Oyunu başlayan taraf, grup “başkanı” çillak'a mahsus kazılan kuyu üzerine bırakıp, deste ile asıp, havaya kaldırıp, sonra güçle onu vurarak, elinden geldiği kadarıyla uzağa fırlatması gerekmektedir.

Meydanın diğer tarafında kaftanını ters giyip, eteğini açan rakip grup, vurulan çillak'ı elinden geldiği kadarıyla yakalamaya çalışmaktadır. Yakalarsa, güllük gülistanlık, sıra hemen onlara gelir. Ama güçlü bir şekilde fırlatılan, havada uçarak gelen çillak'ı yakalamak zordur. Artık şimdi, çillak'ı düştüğü yerden, uçurulduğu yere kuyuya elle fırlatmak gerekiyor. Öyle bir nişan alınması gerekir ki, ağaç dalı uçurulan yere geri gelmesi gerekmektedir. Bu görevi de havasını yeni alan bir oyuncu yapmalıdır. Tekrar fırlatılan çillak kuyuya yakın bir yere düşerse, ya da çillek desteyle ölçüldüğünde bir deste yakın bir yere düşmüş olsa, rakip grup çillak atma sırasını elde etmektedir.

Eğer ölçüldüğünde bir deste değil, 3, 5, 10 deste uzağa düşmüş olsa, artık “ceza” kesilecektir. Yani oyunun enteresan, temel koşulları işte tam olarak buradan başlamaktadır. Çillak atıcı taraf, çillak'ın düştüğü yeri ölçüp, belirledikten sonra, deste yardımıyla yerdeki çillak'ın yontulmuş ucuna vurup, havaya kaldırır. O anda, çillak havadayken güçlü bir şekilde vurularak öne, meydana doğru fırlatılır. Bu durum çillak'ın uzaklık mesafesine göre, 3, 5, 10 defa tekrar edilmektedir. Artık sıra, “zuvıllamaya” gelir.

Rakip taraf vekili, “düşman” tarafın oyun başı ile birlikte bir nefes alıp, hızlı bir şekilde kuyu yanına ilk olarak koşarak gelmeleri gerekmektedir.

Eski Özbek yazısı olan Arap alfabesini öğrenme yöntemlerinde, Arap alfabesinde mevcut olan 32 harfin bir nefeste söyleme koşulu da vardır. Yani alfabeyi iyi bir şekilde ezberleyen öğrenci derin bir nefes alarak, nefesi bitene kadar 32 harfi hocaya ezberleyerek söylemesi talep edilmektedir. Bu da aynı zamanda zekâ yeteneğiyle birlikte, fiziksel dinçliği de gerektiren bir oyundur. Bu aşamayı doğru bir şekilde uygulayan gençler, daha sonraki aşamaya geçme hakkı kazanmaktadırlar.

Buna benzer olarak koşarken kaide ihmal edilirse, yani koşucu tekrar nefes alırsa, orada durdurulur, bu sefer çillak daha da uzağa fırlatılmaktadır. Koşarak gelen çocuğun varış yerine on adım kala nefesi “kesildi” diyelim. Artık onun kendisi veya takım arkadaşı galip (çillak’ı fırlatan) taraftaki bir vekili ya da vekilleri sırtına alarak kaldırıp, varış yerine getirmesi istenmektedir. Bu şekilde bu oyun sırayla öğlene kadar ya da akşama kadar devam etmektedir.

Ben sizlere burada sadece, çillak oyununun bir versiyonu olan, Kaşkaderya vilayetinin Kitap şehrinde Palandara köyünde, çocukken oynadığımız şeklinin kaidesini anlattım. Bu oyunun farklı vilayet, şehir ve köylerde çeşitli, rengarenk türleri vardır. Kaidelere her bir dönem ve nesil kendine özgü farklılık, yöntemler eklemesi doğal bir olaydır. Tüm bunları derlemek, karşılaştırmak, yaygınlaştırmak sizlerin vatanınız karşısındaki borcunuzdur.

Çillak oyununun faydası, manevi ve fiziksel önemi nelerden oluşmaktadır diyebilirsiniz. Aslında bu oyun, faydalı mı zararlı mı? Bu soruya tek taraflı bakış açısıyla cevap vermek zordur. Fakat, atalarımız kadim zamanlardan itibaren severek, sayarak, geliştirerek, zamandan zamana, nesilden nesillere taşıyarak getirdiği bu oyun geleneğimizin faydası az değildir. İlk olarak, çillak oynayan çocuklar fiziksel bakımdan güçlenmektedirler. İkinci olarak koşma esnasında, solunum yolları, göğüs kafesi, sesi gelişim göstererek, çeşitli hastalıklardan uzaklaşmaktadır. Üçüncü olarak ise sayı, hesaplama, ölçü alma konusunda çocuğun hayat hakkındaki bilgisi çoğalarak, sağlam olmaktadır.

Günümüzde, sizin çocukluk döneminizde şehir merkezlerinde çillak oynamanın imkanı kalmadı. Köylerde ise bu gelenek, eski oyun git gide unutulurken, yok olmaya yüz

tutmuş durumdadır. Aslında, eski güreş, köpkeri, çavgan oyunları gibi çillak oyunu da geleneksel oyun, adetlerimizden size en uygun ve anlamlı, faydalı olanıdır. Siz gençler, yaz tatillerinde dinlenmeye dağlara, kırlara, bahçelere veya okulun avlusunda, beden eğitimi dersinde bu oyun geleneği tekrar yaşatmanız, ondan atalarınız gibi manevi ve fiziksel anlamda faydalanmanız, zevk alarak oynamanız gerekmektedir.

LAPAR VE DANDARAK

Günümüzde neredeyse unutulmuş, yok olan çocuk oyunlarından lapar ve dandarak oyunlarıdır. Siz ve yaşitlarınız belki bu oyun hakkında bilgi sahibi değilsinizdir. Kadim dönemlerde günümüzdeki gibi pero, tanga, lanka oyunları değil belki taş, ağaç, ceviz oyunları daha çok oynanmaktadır.

“Lapar oyun” eskiden mevcut olan beştaş, dokuztaş gibi birkaç taş oyunlarından bir diğeridir, bu oyun erkek çocuklar arasından yaygındır. Bu oyunda küçük, düz ve yassı, yarım avuç büyüklüğündeki taş seçilir, diğer taraftan nişan olarak dikilmiş aynı taş yönüne, on adım uzaktan fırlatılmaktadır. Fırlatırken nişanda duran taşı, vurarak düşürmek gerekiyor.

Vurulduğunda nişan olan taşı düşürmek mümkün olmazsa, atılan taşın düştüğü yerde durarak, artık çocuk parmaklarıyla nişanı bu lapar ile vurması gerekmektedir. Bunun için laparcı eğilip, diz üzerinde alırken, sağ elinin orta parmağını açarak, ucunu yer üzerinden lapar taşına bağlamaktadır. İkinci sol elinin orta parmağıyla onu tutarken, sağ el parmağında laparı sert bir şekilde fırlatmaktadır. Lapar taş yerde veya seke-seke nişana değmesi, onu da düşürmesi gerekiyor. Değse iyi, oyun devam eder. Değmezse, oyun sırası rakip çocuk veya rakip gruba geçmektedir. Lapar oyunu 100’e kadar olan varış noktalı olarak hesaplanarak ölçüldüğünde, dik dururken atıldığında nişana değerse, topluca 20 sakka, değdiremeden, yere düşürür, sonra karış-karış vurulursa 5 sakkadan verilmektedir. Hangi taraf 100 sakkayı önce toplarsa, o taraf kazanmış oluyor.

Lapar taş oyunu, çocuğa aklen hesaplayıp ölçmeyi öğretir, yaklaşık ölçme, plan, doğru nişan alma yeteneklerini geliştirmektedir. Fiziksel bağlamda ise, kol ve ayak hareketlerini hızlandırır, kasların gelişimine katkı sağlar. Göz, kulak, görme, duyma gibi sezgileri kesinleştirir. Grup halinde oynanırken takım arkadaşlığı kavramını, iletişim

becerilerini öğretmektedir. Lapar taş oyunu Kaşkaderya vilayetinin Yakkabağ, Şehrisebz, Kitap şehirlerinde oynanmaktadır.

Bir diğer oyun olan “Dandarak” ise ağaç oyunudur. Bu oyun da erkek çocukları arasında yaygın bir şekilde oynanmaktadır. Bu oyunda kullanılmak üzere iki nesne vardır. Onun birincisi dandarak, ikincisi “kamçı”tır. Kalınlığı bilek kadar kazma destesinden dört, beş enli kısmı kesilir. Onun bir ucu yontularak, kazık şekli verilir. Bu kısa oyuncak parmaklar (baş ve orta parmak) arasında alınır, düz yerde yuvarlatılır.

Dönen dandarak artık, “kamçı”ın uzun ipiyle dönme yönü boyunca vurularak, hareketlenmektedir. “Çars çars” sesi duyulmaktadır, iki çocuk veya iki grup dandarak’ı kamçıyla ya da onsuz uzun bir süre hareket ettirme, döndürme boyunca yarışma yapmaktadırlar, ilk önce kimin dandarak düşüp, hareket etmekten durursa, o taraf kaybetmiş olacaktır.

Dandarak’ın üst kısmı, yanları, hatta yontulan uç kısmı çeşitli renklere boyanıp süslenmektedir. O dönüp, oynandığında renkler döner, gökkuşağı gibi renkler gözükmetedir. Dandarak oyunu çocukların ahşap işlerine dikkatini çekerek, ev işlerinde lazım olacak küçük ustalık tecrübesini meydana getirmekte yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, dandarak oyunu kamçıyı doğru kullanıp, yerinde hareket ettirmeyle köpkeri koşu at binicisi yetiştirilen ilk okul vazifesini üstlenmektedir. Bu oyun da yukarıda kaydedilen vilayet ve şehirlerde oynanmaktadır.

ÇAVGAN

“Çavgan” Doğu halkları arasında oldukça eski oyunlarından biri sayılmakta, kendi oyun kaideleri ve şekil bakımından köpkeri ve hokey oyunlarına benzerlik göstermektedir. Çavgan’da oyuncular özel süvariler olup, at üstünde, milli at binici kıyafetlerinde meydana oyun oynamaktadırlar. Çavgancılar ortasında çavgan topu “talan kapmaca” olması gerekmektedir. Her iki taraftan 5, 6 tane oyuncu katılarak, rakip kapısına kim ne kadar top atarsa, oyun sonunda o taraf galip sayılmaktadır.

Çavgan elde tutulan, ucu eğik uzun daldan ibaret, günümüzdeki hokey destesini hatırlatmaktadır. Bu nesnede ortadaki top, rakip kapısı yönüne götürülüp, fırlatılmaktadır. Bu oyun iki defa ara verilip, bir saat devam etmektedir. Bu oyun at üzerindeki hakem

meydan içerisinde, ayakta olan iki yardımcı hakemler meydanın iki kenarında gözlem yaparak, düzeni korumaya çalışmaktadırlar.

Oyun boyunca gerek duyulursa, her iki taraf da dört defa birer dakikadan, ara verme hakkına sahiptirler. Kim ki oyun kaidesini bozarsa, oyun dışı edilmektedir. Oyun kaidesi kapıya yakın yerde bozulursa, rakip taraf kapısına 6 adım yakınlıkta ceza sahası topu belirlenmektedir.

Çavgan oyunu tüm Doğu halklarında olduğu gibi Türkistan toplumları arasında da yaygınlık göstermektedir, özellikle bizim günümüz Özbekistan sınırları içerisinde 9.yüzyıldan beri oynanmaktadır. Bu konuda büyük Firdevsi'nin "Şahname" eserinde oldukça değerli bilgiler verilmektedir. Örneğin, destanda Siyavuş ile Efrasiyab arasındaki Çavgan yarışması yaptıkları anlatılmaktadır.

Büyük kültürolog Mahmud Kaşgari ünlü "Divan-i Lügat'it Türk" eserinde de Çavgan oyunu hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir. Ebu Abdulla Rudeki, Ömer Hayam, Hüsrev Dehlevi, İsmet Buhari, Abdurahman Cami, Ali Şir Nevai gibi bilginlerin çoğu eserlerinde de Çavgan oyununun bilimsel ve sanatsal açıklamaları kaydedilmektedir.

Ebu Reyhan Biruni dedemizin "Kadim halklardan kalan yadigarlar" adlı büyük eserinde Nevruz bayramı detaylarını aktarırken, bu bayramda oynanan genel oyunlardan biri olarak Çavgan oyunu hakkında da bilgiler vermektedir. O insanın zamanındaki dostu, meslek arkadaşı, ansiklopedik bilgin, büyük hekim Ebu Ali İbn Sina da çocuk yetiştirme konusunda, Çavgan oyunu hakkında ayrı olarak durmaktadır.

Özellikle, ansiklopedik bakış açısına sahip, padişah ve şair dedemiz Babür Mirza "Babürname" eserinde Çavgan oyunu hakkında, oldukça sanatsal bir yaklaşımla kaleme almaktadır. Babür bu cesaretli oyunu kendisi de severek oynamaktadır. "Babürname"den ilham alarak eserler yazan, ünlü yazar Pirimkul Kodirov, Babürler hakkındaki romanının ikincisi "Evlatlar Geçidi" eserinde Hümayun şahın Hamide Banu ile tanışmasını tasvir ederken, oldukça güzel sahnelerde anlatmaktadır.

Babür'ün ablası Hanzade Begim tarafından organize edilen Nevruz bayramı günleri Hindistan'da Çavgan oyunu da geleneksel olarak gösterilmektedir. Bir diğer dikkat çekici yönü olarak, padişahın göçen tahtı önündeki meydanda... kızlar ata binerek, Çavgan oyunu oynarlar. Bu er yiğitler oyununda, güzel kız Hamide Banu kendini göstermektedir.

Bu zarif, nezaketli, aynı zamanda cesur ve güzel kız Hümayun Şah'ın dikkatini çeker ve sonucunda aralarında aşk meydana gelmektedir. Çavgan ustası pehlivan kız, kendisi gibi bahadır oğlan Ekber Şah'ı dünyaya getirmektedir...

Keykavus'un meşhur "Kabusname" eserinde Çavgan oyunu için bir bölüm ayrılmaktadır. Orada şöyle denilmektedir:

"Ey evlat, eğer Çavgan oynamak istersen, bazen oyna, ama her zaman oynamayı adet etme ki çoğu kişi bu oyunda çeşitli belalara denk gelmektedir.

Hikayet. Derler ki, Umru binni Lays'ın bir gözü kör idi. Horasan'a emir olduktan sonra, top oynamak için at koşturma meydanına gelir idi. Onun Azharhar adında baş komutanı var idi. O gelir Umru'nu kontrol ederdi: "Seni top oynamaya göndermeyeceğim, çünkü sana Çavgan oynamak yaramaz" der.

Umru binni Lays der: "Neden, Çavgan oynamak sizlere mümkün de, bana yasak?". Azharhar der: "Bizlerin iki gözümüz var, eğer top gelir de gözümüzü kör ederse, yine bir gözle kalırız, bu bir gözle dünyayı görürüz. Senin bir gözün var. Eğer top gelir, onu da kör ederse, Horasan'ın emiri olmaktan çıkarılacaksın". Umru binni Lays der: "Ne olursa olsun, doğru dersin, sözünü kabul ettim. Bundan sonra hiç Çavgan oynamayacağım".

Ey evlat, (yıl da) bir-iki Çavgan oynaman yeterlidir. Ama çok atlılarla oynamayasın, (Çünkü şanssızlıktır) sekiz atlıdan çok olmasın. Sen meydanın bir başında ol, bir diğeri meydanın sonunda olsun. Altı kişi meydanda topa vursun. Her zaman top senin tarafa gelince, topu vur ve meydanın sonuna gönder, ama kalabalık içine atmayasın, Çavgan oyununun yolu budur.

Bununla birlikte, varış noktasına doğru vurmaya çalış. Ama vuruş meydanına girersen, alçaklık yapmayasın".

KÖPKERİ

Köpkeri (oğlak) Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik halklarının tümünde aynı şekilde değerlidir. Köpkeri bir at biniciler yarışmasıdır. Atalarımız bebeklikten çocukluk dönemine girmiş olan evlatlarını elini helal etmek, yaşı gelmiş kız ve erkek çocuklarını evlendirme esnasında yani düğünlerde topluma pilav dağıtır, sonrasında Köpkeri yarışması düzenlenmektedirler.

Köpkeri bu at biniciler yarışması, at üzerinde geleneksel yarışma şartlarını yerine getirerek, galibiyeti elde edilen bir mücadeledir. Köpkeri'nin diğer adı ise ulak (oğlak) şeklindedir.

Köpkeri yarışmasında kesilmiş oğlak vücudu düğün-yarışma hakemleri tarafından ortaya atılır, bu yarışma koşulları işte bu oğlak ile bağlantılı şekillerde yerine getirilir.

Köpkeri (oğlak) genellikle tek çekişme şeklindedir. Yarışma şartı: ortaya atılan oğlak vücudunu takıma (at binici sayısı ile soylu atların arka kısmı arasında) sıkıştırarak, meydanı bir kere dolaştırdıktan sonra, varılması gereken yere hakemin yanına ilk olarak getirilmesidir.

Ama Köpkeri'de at biniciler ödülü, değerli eşyayı (saat, halı, koyun, inek, kaftan veya belirli miktardaki para) kendi aralarında paylaşmak için bir grup halinde hareket edebilirler. Ortaya atılan oğlağı alırken, kıvrak, çevik, hızlı atlı koşucu yiğit, onun dostları ve diğer at biniciler sararak/kuşatarak, rakiplerden korurlar. İşte bu şekilde hakem yanına kadar at biniciyi kuşatılmış olarak, at koşturmaktadırlar. Bu grup yaşıt arkadaşlar, köydekiler, akrabalar olabilir.

Köpkeri'de at sahibi yarışmaya katılma veya katılmama hakkına sahip. At biniciler yaşlandıklarında, oğlağı kendileri katılamadıklarından ötürü, Köpkeri şartlarına uygun bir şekilde hazırlanan, “akıllı”, “tecrübeli”, atlarını genç at binicilere “kiraya” verebilirler.

Bu arada hem galip gelen at, gayretli at binici ve atın sahibi ödül elde etmektedirler.

Ben Taşkent'te bir dönem 15 numaralı hastanenin, başhekimini yanına bir ricada bulunarak uğradığımda, o insan benim Kitap şehrinde doğduğumu duyunca, ad soyadımdan ötürü babamı tanıdığını söyledi. Babam hakkında bana, benim de bilmediğim bir hikâyeye anlattı. Bu Köpkeri hakkında olduğu için sizlere anlatma gereği duydum.

“Delikanlı dönemlerimde, sizin doğmuş olduğunuz Palandara köyünde doktor olarak işe başladım, anlatıyor Şevket Sattaroviç Rahimov, babanız Sattar dedenin, “Kaşka” adlı koşu atı vardı. Kendileri son dönemlerde oğlakta yarışmıyorlardı. Hakemler, babanızdan “Kaşka”yı alarak, o günkü düğünde ilk defa oğlağı katıldım. “Kaşka” şiddetli bir şekilde koşarak, kafasıyla kalabalık ortasına girdi, yere düşen oğlağı elimle kavramama izin verdi. Sonra silkelenerek yanımdaki at binicilerin geçmesine izin

vermeden, hızlıca koşmaya devam etti. Yüz adım koşar koşmaz, nedense olduğu yerde durdu. Ben yarışmadan geri kalmamdan ötürü sinirlendim ve “Kaşka”yı bir iki defa o şekilde kamçıyla vurdum. Bir süre sonra o beni düşüresiye tepindi, silkelenerek ilerlemeye devam etti.

Sonra anladım ki at o bir anda durduğunda, benim takımına tutuşturulan oğlağı kavrayıp, çekmeye çalışan onlarca at binicilerin elleri “kesilsin” diye, atlarını öne geçmesini sağılamış, kendini galip olarak düşünüp, kolay yoldan da varış noktasına varmayı düşünüyormuş. Bu canlı bu şiddetiyle, benim gibi tecrübesi olmayan bir biniciyi üzerinde tutarak, oğlak ile varış noktasına ilk olarak yetiştirdi. Ben oğlağı hakemin ayakaltına atarken, düğündeki Köpkeri seyircileri “Helal”, “Helal”, “Doktorunki helal”, “Kaşka” boz ilk olarak geldi” diye bağıрма ve alkış sesleri duyuyordum. İşte böyle. Sizin babanız, sizlerin atınız ile hayatımda ilk ve son defa olmak üzere oğlak oyunu oynayıp, galip geldim. O zamanlar düğünden, ödöl olarak aldığım Arap halısını halen, uzun yıllardır anı olarak koruyorum...”.

İşte böyle, Oğlakçı atlar maharetli, “akıllı”, tecrübeli oluyorlarmış... Sizin sevdiğiniz destanlarda, özellikle “Alpamış”ta, kahramanın dostu Karacan’ın yarıştığı yarışma Köpkeri tasvirini okurken, ne kadar şaşkına dönebilirsiniz. Bu kadim geleneğimizden, kaç bin yıllar boyunca Türkistan daha doğrusu Doğı halkları arasındaki dostluk bağılarıyla bağlanmış, genç nesli fiziksel bakımdan sağılıklı, çevik, kıvrak ve hızlı, mert bir ruh ile yetiştirmektedir.

Bizim yazarlarımız da Özbek köy nüfusunun güzel oyunu olan Köpkeri hakkında enteresan hikayeler yazmaktadırlar. Onlar arasında yetenekli yazar Togay Murad eserleri ayrı bir yere sahiptir. şair Cemşid’in “Köpkeri” adlı şiirinde mertlik, cesaret bu şekilde yüceltilmektedir:

Bu akşam Kıygır tepindi durdu,
Köpkeri’nin kokusunu aldı,
At kişnerse komşu köyde,
Düşünceleri giderdi gezip.
Gözlerinde çakmakta bir od,
Rakiplerin düşündükçe.
Yarın mertlik meydanına düşer,

Mücadele zor olacağı kesin.
 O çok gördü, birçok yarışmayı,
 Varış yerlerine ulaştı çok kez.
 Sahibine şöhret getirip,
 Anladı bir hikmeti tekrar:
 Karışsa hile oğlağa,
 Yarışa girse bir cılız at,
 Mümkün olmaz helal güç yarışı,
 Ağardı at binici rengi.
 ...Sakin ol benim aziz dostum,
 Gel, seni biraz soğutayım,
 Seni, eğer...eğer yenilirsen,
 Olmaz sonra asla avutma.
 Köpkeri bu acımasız kuyu,
 Vücudun üzere yanar kamçılar.
 Vücudunda od-ateş sıçrar,
 Ayağından uçar uçkunlar.
 Yarın seni okşayamam,
 Düşün, dostum, bir çare-yol.
 Sıcak yerde bağlı olanlar.
 Mücadeleye gelemmez, sonuçta.
 Ben çok gördüm başka atları
 Binip, övgü alınabileni.
 Gördüm, haset içinde kavrulup
 Ayılları parçalayanları.
 Sen şahit, sen biliyorsun:
 Sözüm, işim, inancım de.
 Ben herkese şeref dilerim,
 At koşturmadan namertlik etsem.
 Dilsizim gel, tarlaya gel,
 Ana yerden medet dileyelim.
 Gel, Giratlar ruhunu anımsayıp

Kırlarda sohbet edelim.
 Gel, Tulpar'ım, düşünelim tamamen.
 Erken sabahın, darp ve şiddetin.
 Atlar zıplar... Demek ki yakın,
 Köpkeri'nin yakın vakti.
 Kendine gel, kaç bucakta
 Argumak'ların yelesin taranır.
 Bu meydanda herkes şenlik ister,
 Tüm atlar kışner, zorlanır.
 Yarın sen bana yabancı,
 Hatırlamam asla adını.
 Belki varış yerin görürsem, belki...
 Kirletmesen yeter soyunu.

Köpkeri'de koşmak üzere atların nasıl bakılması, eğitilmesi, soğutulması, “akıllı” ve “düşünceli” olması için yöntemleri at biniciler nesilden nesile aktararak, geleneksel miras haline dönüştürmektedirler. Köpkeri aslında barış, sakinlik oyunudur, anneler, dedeler, çocukların yaslanabileceği, güvenebileceği gerçek erkekleri terbiye edip, yetiştirmede büyük katkısı vardır. Ne yazık ki son yıllarda halkımızın çeşitli geleneklerinden biri olan Köpkeri oyununun gittikçe coğrafi sınırları daralarak bu tarz toplumsal şenlikler ve ödülleri azalmaktadır.

Bunun nedeni bir zamanlar dünyaca ünlü olan Arabi, Karabayır gibi saf kan atların tamamen yok olmasıdır. Bu tehlikenin önüne geçmek maksadıyla, Özbekistan'nın bazı vilayet ve şehirlerinde at bakma işletmeleri kuruldu. Bir zamanlar kaybedilen özel işletmede at bakma, çoğaltma ve eğitme de yavaşça teşkil edilmektedir.

Günümüzde de ülkemizin Kaşkaderya, Surhanderya, Semerkant, Buhara vilayetlerinin birçok şehirlerinde Köpkeri oyun-geleneği oynanmaktadır. Bugünkü günlerde çiftçi, bahçıvan, pamuk ve sebze yetiştiricilerinin büyük kurumlarında, Nevruz bayramlarında, şehir, vilayetlerin hasıl bayramlarında büyük çaptaki Köpkeriler organize edilerek, gerçekleşmesi tekrardan gelenek haline getirilmektedir. Yine, eski Armugok, Suvariler, Oğlakçılık okulları tekrar teşkil edilmektedir. Özbek, Kazak, Türkmen, Tacik, Karakalpak, Kırgız halklarının en iyi at binicileri birbirlerinin özel ve toplumsal

düğünlerine misafir olarak, büyük ödül Köpkeri ve Oğlak yarışmalarına katılmaktadırlar. Tek sözle söylenmesi gerekirse, düğünler düğün gibi gerçekleştirilmektedir. En önemlisi, kadim erkeksi oyun geleneklerimizin biri dirilip, kendisinin yeni hayatını tekrardan yaşamaktadır.

GÜREŞ

Çok eski oyun-geleneklerimizden biri güreştir. Bu oyun-gelenek hakkında siz, iyi ve kapsamlı düşünceye sahipsiniz. Çünkü, güreş geleneğimiz, çok şükür ki tamamen yok olmayan geleneklerimizden biri değildir. Bunun sebebi, sanatsal bir şekilde söylenecek olursa, her bir zaman özellikle bizim dönemimizde günlük hayatın, yaşamın kendisi mücadeleden ibaret olması olabilir.

Güreş – kadim ve serbest güreş türlerine ayrılmaktadır. Bu geleneğin tarihsel geçmişi halkımızın yaşı kadar uzundur. Güreş, halkımız meydana gelip, gelişme yoluna girdiğinden beri teşekkül olup, mükemmel seviyeye ulaşmaya başladı. Geleneksel güreşi biz, günümüzde spor türü olarak kaydetmekteyiz. Aslında ise bu gelenek, halk hayatının çok önemli yönü olarak, onun kaderini belirlemektedir.

Eskiden toplumsal katliam, ölüm kaideleri olmadığı zamanlarda, pehlivanlar bu veya bir diğer halk leşker, büyük ordu galibiyetini, bununla ise padişahlığın gidişatına yön vermektedirler. Pehlivanlık bir iki kişi örneğinde değil, belki toplumsal bir şekilde beğenilmektedir. İyi at binici, yayda hatasız ok atımı, çeviklik ile kılıç oynatması, hızlılık, cesaret, mertlik, helal olma güreşçilerde olması gereken bazı özelliklerdendir.

Eski dönemlerde sadece erkekler değil, belki aynı zamanda Türk boyları tarihinde kadınlar kendi arasında da güreş yapmışlardır. Erkek ve kadınların evlilik çağına gelince, evlenebilmesi için temel şartlar arasında, kız yaşlılarından beş altı tane kadarını topluluk önünde, helal bir şekilde yenmesi gerekmektedir. Bu durum düşman leşkeriyle ölüm kalım savaşı zamanına denk gelirse (ki böyle durumlarla tarihte sıkça karşılaşabiliriz) evlenmek isteyen kız düşman leşkerinden beş altı tanesinin kafasını kesip, üst rütbelilere teslim etmesi gerekmektedir.

İşte böyle durumlardan sonra evlenmek isteyen kız ve erkek kendi aralarında güreş yapmaktadırlar. Müstakbel damat ile güreşte, berabere kalan kız, evlenme hakkı kazanmaktadır. Bu şartlar eski bir şekildeki eş seçimi olmanın yanı sıra, gelecekteki

evliliğin sağlıklı ve güçlü olması için önemli bir etkidir. Böyle ailelerden hem fiziksel hem de manevi sağlığı yüksek erkek ve kız evlatlar dünyaya gelmektedir. Onlar vatan korumasında sabit kalmaktadırlar. Düşmanlara karşı savaşlarda ön sırada yer almaktadırlar. Alpamış, Göroğlu'lar, Evezhan ve Ravşanhan'lar, Aybarçın ve Kaldırğaçar, Kence Batır ve Ayperi gibi gençler tam anlamıyla Vatan kahramanlarıdır.

Mert yığitten daim doğulan mert olur,
Namertlerden biri, ne zaman mert oldu?

Demiş büyük Türkmen şairi ve dediklerinde binlerce kez haklıdır.

Kendiniz de düğün derneklerde, televizyon ve filmlerde iki pehlivanın meydan ortasında, halk tarafından alkışlanarak, güreş yaptıklarını gördünüz. Özellikle, bu adet köylerimizde günümüze kadar geleneksel olarak yapılması, insanı sevindirmektedir. Bu tarz pehlivanlar güreşi Özbekistan'ımızda iki çeşittirler. Bunlar: Buhara yolu güreşi ve Fergana yolu güreşi şekilleridir. Bu iki tür güreş, kendine özgü yönleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Bu farklılıklar güreş şartları, pehlivanın giysisi, halkımızın sınırlar içerisinde ayrılması ve burada yaşayan nüfuzun doğası, ruh hali, gelenekleri, adetleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Fergana yolu güreşte pehlivanlar kaftan giyer, kuşak bağlar, birbirlerinin bellerinden iki elle tutarak, meydanda mücadele ederler. Bu güreş yöntemi kadim türlere benzerlik göstermekte, burada rakipler birbirlerine güçle ayaklarını döşekten kesmesi, sonra da istediği yönde yere yatırması gerekmektedir. Bu yöntemde çelme takmak, bükme, yan tarafa almak, omuz veya baş üzerinden atmak gibi usuller yasaktır. Bununla birlikte, rakipler tüm mücadele esnasında kollarını bırakmaları da sakıncalıdır.

Buhara yolu güreşte ise, pehlivanlar kısa kaftan giyer, kuşağını bağlar, güreş meydanında güreşi yaparlar. Bu yöntem serbest güreş yöntemlerine oldukça yakındır. Burada çelme takmak, bükme, omuz üzerinden atmak gibi usullere izin verilmektedir. Bu yöntemde, rakibinin küreğini bir süreliğine yere deşiren taraf, galip sayılmaktadır.

Özbeklerde eski zamanlardan beri çokça pehlivanların adı ün kazanmıştır. Geçen yüzyılda da ülkemiz pehlivanlarından: Huşvakt Rozikulov, Calol Rozikulov, Norkobil Yoldoşev, Sayfiddin Hodiyeve, Abdulla Tangriyev, Mahmadali pehlivan, Bozorboy

pehlivan gibi aynı ülke ve aynı zaman pehlivanlarından gurur duymaktayız. Güreş hakkında çokça eserler yazılmıştır. İşte bunun gibi şiirlerden birini okumayı, size de tavsiye etmek istiyorum. Bu şiire “Güreş” adı verilmiştir. Halkımızın örf ve gelenekleri hakkında bu samimi satırlar da yetenekli şair Cemşid kalemine aittir:

Karnay sesleri çağırır şenliğe,
Ödüle verilecek katlanmış kumaşlar.
Şimdilik belirsiz şans kimden yana,
Heyecan içinde şaşkın binlerce gönül.

Şansınız yaver gitsin, gelsin yüksek şan,
Sıra-sıra gelen, mutlu pehlivanlar.
Güçlü alkışlardan gürültülü meydan,
Ruhtan kalkmaktadır yalanlar.

Yaşıt yiğitlere şans dilerler
Bir zaman pehlivan olan ecdat.
Bunda ne gazez ve ne iltifat,
Bunda var mertlere özgü saf inanç.

Buraya sonuçta meydan derler, ona
Uzak kavimin da gözlerine üzerinde.
Adil halk galibi şerefler, o zaman.
Çelme takanı lanetler her zaman.

Sözümden kısaca hülasa şu:
Hayatta denk gelir bazen hileci pehlivanlar,
Tümü dost diyemem, verenlerin gül,
Daha var namussuz, aciz insanlar.

Ecdatlar ruhunu, değersiz etmeden,
Gel, güreş yapalım Hakk’a helal, sessiz.
Meydanda yenilir olursam, sonunda,
Hayranlık duyar giderim, sana rakibim!

Özbekistan tarihinde Polkan şairleri hayrete düşüren “Namaz gibi güçlü biri geçti cihandan”. Namaz bahadır adında 19.yüzyılda Sovyetler genel valisinin dahi korkutan. Ünlü pehlivanın başı için bir çuval altın ödülü hakkında, sevgili yazar Hodayberdi Tohtaboyev’in “Öç alıcının altın başı” adlı tarihsel romanında okudunuz.

Can kardeş Kazak halkının Hacımukoni Özbek arkadaşına da kardeşi gibi yakın. Hacımukoni’nin Japon pehlivanıyla güreş yapması, gösterdiği kahramanlık, vatan namusunu koruması, dünyanın en güçlü pehlivanı adını alması henüz Türkistan halklarını şaşkına çevirmektedir... Bu konuda, ünlü Kazak yazarı Sobit Mukonov’un “Aksak pehlivan” hikayesi, Özbek yazarı Nosir Fozilov tercümesiyle sizlerin bir neslinize ulaşmış bulunmaktadır. Filin fareden korktuğu gibi, Hacımukon da fare görünce dayanamazmış...

Güreş geleneği, genellikle şenlik ve bayramlarda, çeşitli törenlerde, büyük veya küçük düğünlerde sergilenmektedir. Bunun da kendine özgü kanun kaidesi vardır. Güreşin ortadaki hakemi gözetimi altında önce küçük çocuklar, sonra ergenler, delikanlılar kendi yaşitlarıyla güreş yaparak başlamaktadır.

Ondan sonra ise meydana yiğit yaşı büyükler güreş yaparlar. Daha sonra, işte sıra gerçek pehlivanların, halk arasında meşhur pehlivanların mücadelesindedir.

Diğer bazı durumlarda meydanın açılışını aksakallı dedeler, ihtiyar pehlivanlar yaparlar, sonra sırayla daha genç nesiller güreş yapmaktadır. Büyük gelenek kabuğundaki bu küçük gelenek, öncelikle terbiyevi, eğitici özellikler barındırmaktadır.

Sizin güreşin fiziksel gelişim çeşidi olarak, modern, renkli yollarından haberiniz var. Günümüzde bizim güreş sanatımızda Avrupa, Asya, Türkistan ve tüm bakımıyla Doğu halkları, güreş yapmak şart ve koşulları, oyunun kanun ve kaideleri de oldukça çeşitlidir.

Özellikle, Asya usulü Japon ve Çinlilerin güreş türleri, günümüz gençleri arasında geniş çaplarda ün kazanmıştır. Karate, Tekvando, Wushu, Aikido, Kungfu, Jiu Jitsu gibi Asya usulü güreş çeşitleri, sanki geçmiş dönemlerdeki gibi Özbek çocuklarının da favori spor çeşidi olmaktadır.

Sonraki yıllarda kullanıma giren Özbek usulü güreşin, dünya spor türlerinden biri olması, Özbekçe milli terimlerin tercümesi olmadan her bir halk pehlivanı tarafından kullanılması, her birimiz için gurur kaynağıdır.

HAŞHAR

Haşhar (Herhangi bir işin yapılmasında çoğunluğun karşılık beklemeden, kendi özgü iradesiyle katılımı, yardımı, yardımlaşma (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), Doğu halkları arasından oldukça yaygın geleneklerimizden biridir, eskiden Özbek halkı hayatında önemli yere sahipti. Haşar bu çoğunluğun bir araya gelerek, bir amaç doğrultusunda hareket etmesidir.

Eski dönemlerde atalar köylerde, yazlıklarda ev işlerini haşar yoluyla tamamlamaktadırlar. Yazlıklarda gömülü asmayı açma, kesme, tarama, bahçeyi toplama, çöpleri toplama, bahçedeki ürünleri toplama, sonbahardaki suyu verme, büyük arık, kanal kazma, büyük kanalı kışın temizleme gibi ağır ve zor işlerin hepsi, bu haşar yoluyla yapılmaktadır.

Çünkü insanların evinde azınlık olması, bahçe ve tarlaların, toprakların büyük ve daha fazla emek gerektirmesi nedeniyle, çiftçiden fazla el gücü talep etmektedir. Bu nedenle de Özbekler, çok çocuklu, çok kardeşli, çokça akraba ve yakın insana sahiptirler, halk arasında “İt ol, kuş ol, çok ol” şeklinde atasözü vardır. “Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da adı duyulmaz” şeklindeki atasözü de buradan gelmektedir. Özellikle haşarda “Bir olan ilerler, bir olmayan yok olur” atasözü kendi gücünü ortaya koymaktadır.

Yazlıktan kışlığa, kışı geçirmek için göçülmeden evvel, bina inşa edildiyse veya evin kırık ya da dökükleri tamir edilirken, doğal olarak ustalardan sonra haşar için insanlar davet edilmektedir. Haşar sadece çoğunluğun bir insana yardımı değil, belki bir insanın çoğunluğa, topluluğa yardımı dokunmasında da kullanılmaktadır. Örneğin, köydeki hayvan sürüsünü her gün bir insan haşar yoluyla baktığı zamanlar da olmuştur. Bu gelenek günümüze de korunarak, çoğu köylerde hala kullanılan adetlerden biridir.

Haşar adetinin eski zamanlarda, özellikle dul, yoksul, fakir ailelere büyük yardımı dokunmuştur. Köyün varlıklı aileleri bir olur ya da yalnız bir şekilde, yoksul, dul, yetim

insanlara ev yapımı, bebeklerin sünneti, düğünü yapılarak evlendirilmesi gibi sevaplı işleri toplum, köy ahalisi arasında haşar yoluyla yapmışlardır.

Haşar, baharda sokakları temizleme, filiz ekme, arık açma, yolların yapımı, mezarların temizliği, köprü yapımı, topluluk yerleri (camii, okul, medrese) temizleme, hastanelerin inşası bakımından da oldukça faydalı bir eylemdir. Köylerin temizliği, kültürel ve işletme kurumlarının inşası, çeşitli hayır işlerinde de kullanılmaktadır.

Haşar'ın kendine özgü özelliği, bu iş minnet duyulmadan, bedava, karşılık beklemeden yapılmaktadır. Haşar işi çoğunluk tarafından bedava olarak gerçekleştirilmektedir. Eski dönemlerde anne ve nenelerimiz Haşar geleneğini düğün öncesinde halı dokuma, biçme ve dikme işlerinde de kullanmaktadırlar. Hangi ailede düğün yapılacak olursa, ihtiyar kadınlar o eve yerleşmişlerdir.

Ülkemizin güneydeki memleketleri, Kaşkaderya, Surhanderya vilayetlerinde Haşar'a benzer yine bir gelenek mevcut. Bu "Hayrav" olarak adlandırılmaktadır. Bu faaliyet veya Haşar ilkbaharda değil, kara kışta yapılmaktadır. Köy ve şehirlere hayat suyu veren büyük arıklar Haşar yoluyla temizlenir, yılda bir kere tekrar kazılmaktadır. Bu geleneğin gerçekleşeceği gün genç ve ihtiyar Haşar'a, daha doğrusu Hayrav'a gelmektedir. Hatta yoldan, köprüden geçen yolcu dahi atından inerek, eline kazmayı alır ve arık kazımaya yardım etmektedir. Bir diğer, dikkat çekici tarafı da arıktaki Hayrav'dakilerden biri köprü üzerinde giden yolcuya kazma ucunda, ekmek ikram etmektedir. Nimeti gözüne süren, tadına bakan insan bu hareket ile, kendini "güreşe" davet edildiğini anlamaktadır.

Dediklerine göre, aksakal ihtiyar dede köprüye yaklaştığında, bir genç delikanlı kendince şaka yapmak isteyerek, yaşlı adama ekmek uzatır. İhtiyar geleneği yerine getirir, eşeğinden iner ve soyunur, sadece gömlek, şalvar ve kuşağıyla kalır. Delikanlı şaşkına döner, bu dedeyle güreş yapıp yapamayacağına şaşkın-şakın bakarken, ihtiyar ilk ısınma hareketleriyle, delikanlıyı kaldırıp döndürür, küreğini yere değdirmektedir. Herkes karnına ağrı girene kadar gülmektedir. İşte o zaman halkımızda "Sınanmayan atın sırtından geçme", "Küçük demeyin bizi, kaldırır yere atarız sizi" şeklindeki atasözleri kullanılmaktadır.

Geçen yüzyılda ülkemizin çoğu şehir ve köylerinde topluluk binaları, köprüler, yollar, bazı küçük şehirler Haşar yoluyla inşa edilmiştir. Çeşitli inşaatlar çok uluslu

halklarımız tarafından Özbekistan Büyük Fergana, Kuzey ve Güney Fergana Kanalları, Taşkent Kanalları (Kuzey ve Güney), Zarafşan Kanalı, Kattakorgan Su Barajı ve diğer çoğu su barajları, Çarcay-Kongirat demir yolu inşası gibi yapılar da toplumsal bir şekilde ve Haşar yoluyla meydana getirilmiştir.

Haşar, halkın çalışma cesareti, girişimci ve yaratıcı yeteneklerini daha da geliştirerek, fukara olarak kemale ermesine yardımcı olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı döneminde de Haşar geleneğinin halkımıza oldukça büyük yardımı dokunmuştur. Cepheye Haşar yardımıyla toplanan uçak, top, tank, gıda veya yemek, giysi gibi çokça önemli eşyalar götürüldü.

1966 yılındaki Taşkent depremindeki, halkımız arasındaki Haşar, başkentimizin sonraki yıllarında da etkisini kaybetmedi. Bunların tümü zamanın talebi, şartların zorluğundan meydana gelen mühim eylemler idi. Haşar bir iki gün, bazı durumlarda ise birkaç gün yapılmaktadır.

Haşar zamanında, hızlıca hareket eden insanlar her zaman alkış almaktadırlar. Örneğin, bina yapımında, evin köşesini kaldırmak en zor iş sayılmaktadır. Dört insan, dört tarafa dağılır ve evin duvarını kaldırmaya başlar. Kim duvarını ilk olarak bitirirse, onun omuzuna kaftan konulmaktadır ve bir sonraki Haşar'a kadar en çalışkan, hızlı insan o seçilmektedir. Peki, o kadar insana yiyecek veya yemek hazırlanması kolay mı?

Haşar yapan insana bunun hiçbir ağırlığı yoktur. Neden diyecek olursanız, Haşara gelenlerin eşi, annesi yemek vaktinde çeşitli yemekler yapar, Haşar olan yere getirirler. Erkekler burada yer sofrasında bağdaş kurup oturur, kadınların aşçılık maharetini değerlendirirler.

Gördünüz mü, bir gelenek sonucunda ne kadar diğer örf ve adetler de meydana gelmektedir. Haşar olan yere hep giden delikanlı, hiç üzülmemesi gerekir, çünkü yarın bir gün başına bir şey gelirse, işte o zaman yardıma tüm mahalle, halk koşmaktadır.

Bağımsızlık yıllarında ülkenin tekrardan, büyük yapıların inşa edilmesinde Haşar geleneğinin yeri ve rolü büyüktür. Minnetsiz, garez olmadan geleneksel değer, cumhuriyetimizin modern gelişiminde de önemli yere sahiptir.

3. BÖLÜM

İNSANİLİK, KEMALE ERME

SELAM VE CEVABI

- Selamünaleyküm! - elini göğsüne koyup, mütevazı bir şekilde selam verdi genç yiğit.
- Aleykümselam! – cevap verdi beyaz sakallı ihtiyar dede, esasına dayanarak, bir süre nefes aldı, sonra ekledi: Molla olun, ömrünüzde bereket bulun, iyi insanlarla karşılaşın, yavrum...
- Selamünaleyküm, neneciğim! güzel ve tatlı sesi duyuldu kızın.
- Aleykümselam! – cevap verdi saçları başında beyaz dokuma kumaş gibi duran bembeyaz nene, sonra sağ eliyle kızın omuzuna hafifçe vurarak: Kurban olduğum, kimin kızıydın? – diye sordu. Cevap aldıktan sonra:
- İnşallah mutluluğunuz tam olsun, soylu, zengin insanlara gelin olun, kendinizden çoğalın, çiftinizle yaşlanın, diye dua etti.

Büyük atamız Ahmet Yesevi zamanında, Emir Timur döneminde, Alishir Nevai ve Hüseyin Baykara, Babür zamanlarında da aynen bu şekilde selam verilmekteydi.

Günümüzde bazı eksikler sayılmadığında yine aynı durumun şahidi olabilirsiniz. Konunun önemi, adabın başı olan selamın yarın, yüz yıl sonra ve hatta bin yıl sonrasında, nesillerin ağzından da bu şekilde çıktığını duymaktadır. Çünkü halkın ömrü onun kültürü, örf ve adeti, gelenekleri ömrünün uzunluğuyla ölçülmektedir.

Adabın başı, selam ile başlanmaktadır. Siz sabah erken kalkıp, dede ve nenelerinize doğal olarak selam veriyorsunuz. Anne ve babalarınızı selam ile karşılamaktasınız. Hala ve teyzeniz, dayı ve amcanız için de geçerli. Küçük erkek ve kız kardeşleriniz zamanı gelince de size selam vereceklerdir. Anaokulunda, okulda, dışarıda, sokakta, toplu taşımalarda büyüklere ister yabancı ister tanıdık olsunlar, selam vermektесiniz. Doğru yapıyorsunuz, “Selam – Allah’ın borcu”, der ihtiyarlar. Selam insanlığın da başıdır. Hatta, sizin iyi bildiğiniz masalda cadı gibi kötü işler yapar insana selam veren kıza, “Eğer selamın olmasaydı, iki çiğner bir kerede yutardım” denmektedir. “Selam” kelamı yüzünden onu affetmektedir.

Selam vermek oldukça eski gelenektir. Dünyada kendi medeniyetine sahip topluluklar insani ilişkiler, konuşma ve sohbeti selam ile başlatmaktadırlar. Her bir halkın selam vermekle ilgili, kendine özgü örf, adetleri mevcuttur. Hintler el avuçlarını bir araya getirerek, alın hizasında, Afganlar yüzlerini yüzlerine yaklaştırarak, omuz değdirip selam verir, İngilizler başındaki giysileri kaldırır ve hafifçe eğilerek selam vermektedir.

Biz Özbekler, diğer İslam ülkeleri gibi birbirimizi görünce “Selamünaleyküm” ifadesini kullanarak, tokalaşırız. “Selamünaleyküm” sözcüğü Arap kökenlidir ve “Size barış dilerim” anlamına gelmektedir. “Aleykümselam” ise “Size de barış dilerim” cevap selamı sayılmaktadır.

Selamlaşma geleneği genç ve merasim ile bağlantılıdır. Örneğin, ihtiyarlar birbirleriyle, iki elleriyle tokalaşarak selamlaşmaktadırlar. Uzun bir süre birbirini görmeyen yakın insanlar önce sarılır, sonra tokalaşır ve böylece hal-hatır sormaya başlarlar. İhtiyarlar sarıldığında birbirlerinin omuzlarını, omuz küreklerini okşamaktadırlar. Bu aynı zamanda uzun yoldan gelen ve yorulan yolcu, misafirlere karşı tıbbi, fiziksel aktivitedir. Bilgin ve şair Gafur Gulam’ın yorumlarına göre, eskiden insanlar kabile-kabile şeklinde yaşarlardı, bazı durumlarda birbirleriyle rekabet halinde olan grupların vekilleri, “İşte elimde silah (balta, bıçak, taş) yok, elim de kalbim de sana karşı açık” demek amacıyla tokalaşmaktadırlar. Bununla birlikte barış ve sağlık dilemektedirler.

Kültürlü olmanın ilk göstergesi olan selamlaşma geleneğinde ihtiyar ile genç, delikanlı, çocuk selamlaşırken, genç öncelikle “Selamünaleyküm” der ve sağ elini göğsü, kalbi üzerine koymaktadır. İhtiyar ise, “Aleykümselam” der ve belirli teşvik edici alkış sözcükleri de kullanabilir. (“Barak Allah, molla olun, babana teşekkür, büyük yiğit olun” gibi). Böyle zamanda ihtiyar el uzatırsa, genç iki eliyle ihtiyarın elini tutması, tokalaşmaları gerekiyor.

“Selam” kelimesi “sevap” sözcüğüne uygunluk göstermektedir. Anlam bakımından birbirlerine pek uzak değiller. Büyüklerimize selam vermek bizler için hem bir borç hem de farzdır. Selamlaşmayı sevenler edep ve ahlaklıdır; selamı olmayanı terbiyesiz ve edepsiz saymaktadır, uzun zamandan beri atalarımız. “Selam veren, sevap alır” diyorlar. Ne için? Çünkü selam vermekle siz, birçok insanın moralini yükseltir, saygısını artırır, güzelliklerini ortaya çıkarırsınız. Karşılık veren, cevap verenin hayata olan sevgisi,

insanlara olan güveni artar, ruhu tazelenir. Büyük sevaplar da bunun gibi küçük sözlerle başlamaktadır.

Kadınlar genellikle, selamlaşmayı birbirlerini omuz vuruşuyla ve bazen de öpücükle gerçekleştirmektedirler. Yaşlı kadınlar, genç kızlara: “Kurban olduğum, ömrün bereketli olsun” gibi alkış sözcükleriyle birlikte, selama karşılık vermektedirler. Bir erkek bir kadına selam verdiğinde, erkek kibar ve sınırlı olmalıdır. Ancak kadın elini uzattığında, onunla tokalaşmak, kadın elini çok silkelemeden selamlaşmak gerekmektedir.

Tarihi mekanlarda tanıdıklarla tokalaşmak yasaktır. Böyle bir zamanda elinizi göğsünüze koyup, başı hafifçe sallamak yeterlidir. Hasta ziyaretine gidildiğinde de hasta insan ile baş sallayarak selamlaşmak ve ona sağlık, sıhhat dilemek gerekmektedir.

Zaman geçtikçe selamlaşma geleneği farklı şekillerde değişti. Mesela bazı zamanlarda fakirler, zengin veya rütbeli insanlara eli göğsünde, belini bükerek/eğilerek hem selam verir hem de hürmetini ve bağlılığını ifade ederdi. Üst sınıf vekil ise kibirli şekilde baş sallamakla, çatık kaşlarla ve göz devirmelerle karşılık verirdi.

Nerede, kim-kime nasıl selam vermesi gerektiğine dair soru ortaya çıkmaktadır. Mesela, siz sınıftasınız. Öğretmen sınıfa girdi. İlk kim selam vermeli? Çok sayıda kişinin bulunduğu bir yere giren bir kişi veya birkaç kişinin, önce selam vermesi gerekir. Çünkü onlar bir “yeni” olarak takıma yeni katılıyorlar. Azınlık doğal olarak, çoğunluğun saygısını yerine getirmesi farzdır. Bir atlı veya arabadaki bir kişi durduğunda yayaya selam vermesi bir borçtur. Yürüyen oturana, oturan yatana selam vermesi bir borçtur. Çünkü hareketin yavaşlamasına göre, yaşlılık ve hastalık belirtileri olabilir. Eğer genç bir adam oturuyorsa ve yaşlı bir adam geçiyorsa ayağa kalkıp selam vermelidir. Gençlerin ve sağlıklı olanların, Müslümanlık ve insanlık bakımından vazifelerini ve görevlerini yerine getirmeleri şarttır.

Günümüzde yetişkinler ve özellikle gençler, ergenler ve çocuklar arasında selamlaşmak gibi geleneksel adetimiz, çeşitli biçimlerde ve icrası bozularak, çarpıtılarak gerçekleştirilmektedir. Doğru selamlaşmanın üç biçimde de “Selamünaleyküm”, “Selamaleyküm”, “Selam” şekillerinde kullanmanın yanlış yolu yoktur. Yerine göre, üç çeşit de kullanılabilir.

Ama gençler arasında, kalabalığın içinde yüksek sesle, bağırarak: “Hello”, “Kimleri görüyorum?”, “Sen misin?”, “O”, “Ho”, “Privet”, “Salyu”, “Çava” gibi kelime ve ifadeler kullanmak, elleri havaya kaldırarak yandan geçmek, iki parmağı dik kaldırarak göstermek, sanki avuçlardan ateş çıkarcasına tokalaşmak gibi hoş olmayan hareketler sergilenmektedir. Bu ise kişinin kendi milli selamlaşma geleneğine karşı büyük bir saygısızlığın işaretidir.

Daha da kötüsü, bazı çocuklar yetişkinlerin yanından selam vermeden, öylece geçerler. Sanki bir tek kelimeyle varlığı, serveti azalacak... Bu da yaşlı, orta yaşlı insanı rahatsız eder, yüreğinde şüphe oluşturur. Ruh hali bozulur ve iş verimi azalır. Siz bilmeden, belki istemeyerek neredeyse suç işliyor olacaksınız. Eğer o kişi öğretmen ise soğuk ruh birden fazla sınıfa taşınacaktır. Doktor ise, hastaların zaten kasvetli olan ruh hali daha da kötüleşecektir...

Bizim Özbek halkımızın eşsiz doğasını, nezaketini, örf, adetlerini hepimize can gibi aziz, kıymetli olan “selam” sözcüğü olmadan düşünemezsiniz. Bu nedenle bilgin halkımız, “Evvel selam, sonra kelam” demektedir. Selam adabın başı, adetin dibacesidir. Sonucunda, insanın kimliği onun selamıyla belirlenmektedir.

SOFRA, YEMEK, DUA

İnsan yaşamı görülüp, yemek yemeye başladığından beri, sofraya vardır. Sofra kutsal, mukaddes, rızık kaynağı ve sembolü olarak görülmektedir. Sofra adabı, yemek yeme kaideleri milletimizde çok eskiden beri mevcut. Evinizde olsun, ister misafirde, günde üç dört defa sofraya kurulmaktadır. Üzerine ekmek, çay, şeker, yaş ve kuru meyveler eklenir. Sofralar mekana, kişiye, mevsime, etkinliğe, odaya göre büyük ya da küçük, rengarenk çeşitlerde olabilir. Sofra, yemekleriyle birlikte saygı görmektedir.

Sofra üzerine, ilk ekmek konmaktadır. Özbekler tandır ekmeğini daha çok yerler, sofraya ekmek çift sayıda servis edilir. (Bazı bölgelerde ekmek tekli sayılarda 3, 5, 7, 9 gibi garip bir şekilde servis edilmektedir.) Bir çaydanlık ve çift piyale, çay demlenir. Kuru meyveler ve bal, reçel sofraya süsleridir. Kahvaltı, öğle yemeği veya akşam yemeğine göre masa kendine göre süslenir ve doldurulur. Sofra adabı da kadimdir, insandan bazı gelenekleri iyi bilmesini talep etmektedir. Sofra kurulduğunda ekmeği, yemeği ve tüm yiyecekleri yemeye ilk başlayacak kişi, yaşlılar, dedeler, neneler, hala ve teyzeler

başlamaktadırlar. Küçük ailelerde ise ebeveynler önceliklidir. Bundan önce, tabii ki eller yıkanmış, havluyla silinmiş, temiz olmalıdır. Özbekler, Türkistan ve Doğu ülkelerinin çoğu halkı gibi, sıvı yiyecekleri kaşıkla, katı yiyecekleri ise elleriyle yerler. Bu yüzden Müslümanlar arasında eller çok sık yıkanmaktadır.

Yemek yemeye başlamadan önce “Bismillahirrahmanirrahim” demek gerekir. Genel olarak Özbekler arasında veya Müslümanlık geleneklerinde “Bismillah” demeden hiçbir işe başlanamaz. Yemeğe ilk dokunmak da büyüklerin şerefidir. Daha sonra orta yaşlı ve genç yetişkinler yemek yemeye başlıyorlar.

Ailede sofraya oturma ve yemeğe başlama sırası, ilk olarak babadadır. Daha sonra çocuklar yemek yemeye başlar. Özbekler cuma ve pazartesi akşamları yani perşembe ve pazar akşamları mutlaka pilav yapar, yerler. Bugünde ailenin büyüklerinden biri abdest alır, ailenin vefat eden atalarının anısına dua ederler. Bilenler, “Kur’an” surelerinden ayetler okurlar. Bilmeyenler ise “Fatıha” ve “İhlas” surelerini üç defa tekrar edip, dualar ederler. Ancak bundan sonra, pilavı yemeye başlarlar. Bu iki akşam içkiler, şarap tüketilmemektedir. Yemek yeme adabı da güzel bir şekilde, dökmeden ve sıçratmadan, iyi çiğneyerek yenmesi gerekmektedir. Güzel kokulu çay, pilavın üzerin mükemmel olmaktadır.

Özbeklerin yemek yeme esnasında sevecenlik göstermesi, “al, al” demesi, “sofraya buyurun” demesi, “boş oturmayın, yiye” demesi, “hani yiyor musunuz?” demesi halk arasında yaygın. Bir fıkra vardır, yemek esnasında birbirine eliyle işaret ederek “Hadi, buyurun” diyen Özbek arkadaşına, şaşırarak Kazak kardeş: “Ne kadar hadi, hani dedin, al senin önünde, buharı çıkıp duruyor ya” diyerekten elini pilava değdirmiş. Bu bir fıkra tabii. “Pilav sahibiyle, tatlı” geleneğine uyan ülkemiz insanları sofrada adabını iyi bildiklerinden ötürü yemeğe iltifat ederek, yemek “küsmesin” diye misafir ve ev sahibi birlikte yemektedirler.

Yemek yendikten sonra, aile büyüğü tarafından sofrada duası edilmektedir. Yemek, yemeğin sonudur bu nedenle ve geleneğe uygun bir şekilde yemek için eken insan, yetiştiren, yiyen ve içen insanlar için, buna ulaşmasına sebep olan Allah’a şükredilmektedir. Dikkat çekilmesi gereken yer ise diğer tüm merasimlerde Arap ve Fars dillerinde edilen dualar, yemekten sonra sofrada duası olunca temiz Türkçe yani Özbekçe

edilmektedir. “Yediğimiz, içtiğimizin sevabını Allah-ü Teâla kabul etsin” diye dua son bulmaktadır.

Dua örneği:

Bismillahirrahmanirrahim.

Şirin abad, menzil abad,

Peygamber, Hüda’ya salavat

Çok veresin, berektli veresin.

Geniş huy, gitmeyen devlet veresin.

Dosta muhtaç, düşmana hor

Namert’e muhtaç eylemeyesin.

Od belası, su belası, haksız

Töhmekten sen koruyasın.

Ekeni diken, yiyen içeni

Sevabını dergâhında kabul eyleyesin.

Âmin, Allah-ü Ekber!

Yemekten önce ellerin yıkanması gerektiğini belirttik. Yemekten sonra da elin yıkanması, farklı bir adet. Pilavı yiyince, yağın kaş, bıyık, mestine sürülür ve sonra “Hadi, âmin” diye sofraya sevabı için dua eden dede, baba (ihtiyar adam) ve büyükler için ailenin çalışan çocukları hızlı bir şekilde, güneşte ısınmış ılık bir su getirmektedirler. Omuzlarında havluyla büyüklerin ellerine su tutar, yıkamalarına yardım ederler. Eller üzerinden üç kere su tutarak yıkanması gerekmektedir. Yıkanmış eller silkelenmez, silinir.

Buradan sonra herkes yerinden, sofradan kalkar. Henüz gelenekler bitmedi. Artık sofraya silkeleme adeti vardır. Sofra silkeleme sevap iştir ve bu nedenle en genç aile ferdine verilmektedir. Genelde, sofraya bir kenara, avlunun temiz ve ayakaltı olmayan bir yerine silkelenmektedir. Sofradan düşen ekmek kırıntısı, pirinç tanesi, kuru üzüm ve ceviz kırıntıları haram yere düşmemesi, kötü şeylere karışmaması gerekmektedir, bunlar da evin küçük tavuk, kedileri tarafından yenilebilir olması için yapılmaktadır. Sofrayı silkelerken orada kalan son nimetin çöpe atılması, herhangi bir yere atılması şükretmemek, günah sayılmaktadır.

Silkelenen sofa bezi getirilir, ona kırılmış ve kırılmamış ekmek sarılmaktadır. Özbek kadınları arasında sofa bezini kaldırıp, “Al tabağım, ver tabağım” geleneği de eski zamanlardan beri mevcut, genelde düğün, mereke, çarlar, çakırık, misafirliklerde merasime uygun bir şekilde sofralarını götürürler. Bu merasimlerde özel sofracı kadınlar, bilgili erkekler olan düğün-dernek sofrasını, kaidesini işte onlar kontrol etmektedirler.

Yukarıda dediğimiz gibi, insan rızık ve nasibinin timsali olan sofa mukaddes sayıldığı gibi, ona basmak, yere düşürmek, haram şeylere karıştırmak büyük günah sayılmaktadır. Sofa hakkında halk arasında atasözü, masal, deyimler oldukça fazladır. Yaramaz, kıskanç insanlara karşı “Tuz içip, tuzluğuna tüküren” derler. İyi, eli açık insanlara karşı “Eli, sofrası açık” diye tasvir ederler. Sofa yüceltilerek, “Bir gün tuz içtiğin yere, kırk gün selam ver” şeklindeki düşünce de oldukça eski zamanlara dayanmaktadır.

Biz evde, ailevi durumlarda sofrayı süsleme, yemek, dua hakkında konuştuk. Ama öyle vaziyetler de vardır ki insanlar tarlalarda, bazı işlerin olduğu yerlerde sofa kuramadan da yemek yeme zorunda kalırlar. Tarlada herkese yetecek kadar tabak çanak, kaşık ve çatal olmaz. Böyle durumlarda onlar direktten kazandan yemeği yerler. Diğer insanların iştahını kapamamak için eli herkesin göz önünde temizce yıkamak, insanların size karşı ılık duygularını çoğaltmaktadır.

MİSAFİRCİLİK

Misafircilik, yani misafir ağırlama ve yolcu etme adetleri, dünyadaki halkların kendine özgüdür. Özbek halkı bu cömert geleneği çok eski zamanlardan beri edinmiş durumda. Bu nedenle medeniyetimiz hakkında eski kaynaklarda misafircilik insanın, ailenin, kabile ve halkın insanlık, eli açıklık, medeni ve manevi ilişkisi olarak, büyük ve değerli bir unsur olarak kaydedilmektedir. Özbekler, “Misafir odan dar olsa da gönlün ve elin açık olsun” derler.

Doğu ülkeleri arasında yaygın olan Hatem-i Tay anlatısı Nevai dedemizin eserleriyle sizin tarafınızdan da bilinmektedir. Onlarda, misafire en sonuncu lokmasını dahi paylaşan, aile ve kabile onurunu koruyan insan anlatılmaktadır. Halkımız eski zamanlarda “Misafir – baban kadar değerli” denilen deyimde göre, kapıdan gelen insanı saygı ve sevgiyle karşılamak, ikramları yerinde yaparak, yolcu etmektedirler.

Misafir, ev sahibi, misafirlik geleneğın temelleri hakkında konuşan, Türkmen şairi Muhtumkulu şu şekilde yazmaktadır:

...Mert çıkar misafirliğe güler yüz ile,
Namert ardına bakmadan kaçır misafir gelse...

Ya da

...Malı çok diye misafir olma namerde,
Cömert fakir olsa da yoğu var eder...

Ya da

...Mert yiğit mal bulsa, yardımını çoğalır,
Namert fayda etse, gönlünü dar eyler...

Gibi.

Türk boyları eski dönemlerden itibaren, misafirlik geleneklerine uymaktadırlar. Mahmud Kaşari'nin 11.yüzyılın nasir numunesi olan kadim “Divan-i Lüğati't Türk” eserinde bu konuda, şu mısralara yer verilmektedir:

Gösterişli kaftanın kendine,
Tatlı aşın kendine,
Konağa göster izzet,
Yaysın adın uzağa.

Bereketli yaz geldiğinde
Kış hazırlığını gör.
Çünkü geçer ay ve zaman
Gece, gündüz geçmesiyle.

Mey kabı az olsun,
Dibi göz gibi dolsun.

Gamı gömelim, ölsün,
Gece gündüz oyna şenlen.

Kıskanç ev sahibi misafirin ağır görür,
Verdiğini minnet edip, yüzüne vurur.
Konu komşu, akraba,
Görsün senden iyilik.
Neler neler hediye ettilerse.
Daha iyisi sen yap, artık.

Gelse insan yüzüne kül serpmeyesin,
İzzet ile karşıla onu, iyilik yap.

Gelse birileri, arayıp seni,
Veresin iyi gıda-ekmek,
Lanet okur misafirler,
Karşılar olursan eğer kötü.

Misafir gelse, oturtasın,
Dinlenip, sakinleşsin,
Atı da aydınlıkta,
Arpa samana doysun.

Mal toplamayı sel alma olarak say,
Mal sahibin taş gibi yuvarlatır...

Kadim geleneklerimizden biri olan misafirperverliğin kendine has pek çok özelliği vardır. Ben de bunların hepsi hakkında, herkese malum şeyleri tekrarlamayacağım.

Öncelikle Doğu'da eski çağlardan beri özel misafirhaneler ve kervansaraylar bulunmaktadır. Başka ülke ve şehirlerden gelen turistler, ticaret ve iş insanları, elçiler ve haberciler buralarda geçici barınma imkânı bulmaktaydılar.

Varlıklı, rahat yaşam süren atalarımız kendi bahçeleri dışında, birbirinden oldukça uzaktaki köyleri birbirine bağlayan yol kenarlarına kervansaray veya misafirhaneler yapmışlar.

Bu kervansaray veya misafirhanelerdeki havuz kenarlarına söğütler diktiler. At, eşek, hatta yaya olarak yola çıkanlar bu yerlerde dinlenip, yorgunluklarını giderip tekrar yollarına devam ederlerdi.

Ömer Hayam, dünyayı girip çıkılan bir kervansaray veya misafirhanelere benzeterek, burada her gün farklı topluluklardan insanların yer bulunduğunu söylüyor:

“Dünya yek rabotu dü dar ast,
Dar in rabot her göz kavmi digar ast”

Bu tür misafirhanelerin kalıntılarını bozkırlarda veya yol kenarlarında, günümüze kadar korunduğunu fark etmiş olabilirsiniz. Bunları eski hallerine kavuşturursak, müreffeh yerlere dönüştürsek atalarımızın ruhları mutlu olacaktır.

En önemlisi bunların yanı sıra, Özbek halkının kendi kendine yeten evlerinde, hemen her evde özel oteller bulunuyordu. Bu otellerin çoğu avlunun dışında yer alan ve girişi sokaktan olan enine bir evden oluşuyordu. Bu tür evler 9 olmasa da 11 kirişli, geniş ve büyük odalardan oluşuyordu. Otel, misafirler için her türlü koşulla özel olarak donatılmıştır.

Bir misafir geldiğinde ailesiyle, at ve eşeklerdeki çocukları ile birlikte olabilir, ailenin tüm fertleri güzel, tevazu bir şekilde ve güler yüzle karşılanmaktadır. Akşam, misafirin şerefine köyün (mahalle kent) zenginleri bu eve davet edilirdi. Misafirperverlik toplantısında çevrenin alim ve bilginleri, bahşı ve şairleri mutlaka davet edilirdi. Bu akşam misafir ağırlama bahanesiyle dünya olaylarından, siyasetten, ticaretten, edebiyattan, sanattan herkesi ilgilendiren ve edep çizgilerini aşmadan münazara ve münakaşalar yaşanırdı.

Bahşı şairlerden şiir ve destanları dinlenirdi. Kahramanlık kitapları, anlatıcılar örnek anlatılar ve hikayeler okurlar. El sanatları, çiftçilik, bahçecilik sırları, yeni sezona hazırlanmanın püf noktaları konuşulurdu. Bu tür toplantılarda çocuklar ve gençler de aktif rol almaktadırlar. Onlar zengin masa etrafında, terasta, tañçanın etrafında kırlangıçlar gibi sıraya dizilir ve sohbeti kızıştırırlardı. Aynı zamanda büyüklere hizmet ederler, çay taşır,

ayakkabı düzenlerler, ocağın ateşini yakar, yemek ve tabak taşır, yarım kulakla büyüklerin toplantılarını dinliyorlardı. Dolayısıyla, bu kadim geleneğimiz doğrudan, nesilden nesle miras olarak aktarılmıştır.

Biz Özbeklerde, genel olarak Müslüman toplumunda misafir ülkeye, kabile veya aileye kötü niyetle gelmiş olsa dahi, ev sahibi bunu iyi bilse bile misafirlik geleneği bozulmamaktadır. Tabii konuğun şerefine, onun kutlu adımları şerefine kesilen koyunlarla, zengin bir sofraya kurulmaktadır. Çünkü bu sadece o ailenin değil, kabile, köy, milletin de namusudur. “Misafir az oturur, çok şeyi görür”, diyerek ev düzenlenmesi, temiz tutulmasına dikkat edilmektedir.

Özbek sofrasında olan, cennetten lezzetler daha nerede var sanıyorsunuz? Ekmek ve çay, tatlılar ve reçel, bal ve şeker, kuru üzüm ve ceviz, badem ve leblebi, ayva ve armut, hurma, elma ve üzüm, kavun ve karpuzlar, narin ve şilpildak, kazı ve karta, çuçvara ve mantı, kebab ve pilav...

Özbek sofrasındaki misafirperverliğin, en saygın, milli yemeği olan pilavın tüketilmesiyle sona erer. Daha sonra sofraya duası edilir ve onurlu konuğuna veda edilmeden önce, ona bir kaftan, kayış ve doppı hediye edilir.

Halkımızda bir fıkra vardır. Görünüşe göre genç, deneyimsiz bir aile başının evine beklenmedik bir misafir gelir. Ev sahibi mutluluğundan dolayı, misafir için bir deve keser ve şilpildak yemeği hazırlar, at keser kazı ve karta yemeğini yapar, yedirir, bir öküz ve koyun kesip kebab pişirir. Kabulce çorba ve mantı yemekleri ikram etmiş. Misafir önüne gelen tüm yemekleri yemiştir. Üç gün, beş gün, bir hafta geçmiş ama misafirin gitmeye acelesi yokmuş. Genç adam, konuğa saygısından, kalan birkaç koyun ve keçisini de kesip yedirmiş, yine de misafir gideyim demezmiş. Genç adamın geçim kaynağı ve yapmayı planladığı işler geride kalmış. Misafiri de bırakıp gidemezmiş.

Aklına, gidip aksakala danışmak gelmiş, köyün çok görmüş, bilgesinin huzuruna gitmiş. Bilgeye olan olayları ve endişesini anlatmış. Aksakal onu dinledikten sonra, şöyle demiş: Pilav yaptın mı? – diye sormuş.

- Tüm yemeklerden yapıp, yedirdim, diye cevap verdi genç adam.
- Pilav demledin mi diye soruyorum, daha kesin bilgi isteyerek ihtiyar.
- Yok, pilav yapmadım, dedi pişman olarak genç adam.

- Bugün git, pilav yap, buyurmuş aksakal. Ev sahibi koşarak gitmiş, yalnız horozunu kesmiş, pilav hazırlayıp, yedirmiş, misafir dua etmek üzere ellerini açmış: “Artık bana müsaade, çok bile kaldım”, demiş, yerinden kalkarak.

Size başka bir örnek vereceğim. Dedeniz, kral ve şair Zahiriddin Muhammed Babür, Semerkant’ı Şeybani Han’a teslim ettikten sonra, ne yapacağını şaşırdığı zamanlar Timurlu hanedanının kudretli Sultanı Hüseyin Baykara Herat’a yürümektedir. Bediüzzaman akrabası Babür’ün şerefine büyük ziyafet düzenlediler. Bu ziyafette Babür onur konuk iken, ona mey, içki ikram ederler. Zahiriddin bu yaşına kadar içki içmediğini söyleyerek, özür diler ve ikramı geri çevirir. Bir süre sonra, Bediüzzaman, Babür’ün önünde hâlâ dokunulmamış yemeği - devasa kazı işaret ederek ondan yemesini ister. Babür Mirza, kazı kıramayacağını bilmediğini söyleyerek, özür diler. Bediüzzaman kahkahalarla güler ve Babür’ün önünde kazı parçalar...

Gördünüz mü genç arkadaşlar, Babür Mirza gibi özel eğitim almış, dedeleriniz de misafirperverlik geleneklerini sıkı sıkıya bağlı olarak, görgü kurallarını korumuşlardır. Çünkü yemeğin kendine özgü adabı vardır. Bu bize ve size ata mirası.

Atalarımız misafirlikte nasıl davranılması gerektiği, hangi kurallara uyulması gerektiği konusunda özel risaleler yazmışlardır. Bunları detaylı bir şekilde inceleyen, kültür bilimci Şorasul Zunnun, Arapça, Farsça ve eski Türk dillerinden modern dillere tercüme ederek zamanımıza ve gelecek nesillere ulaştırmıştır. O insanlar artık yaşamıyor olsa da onların geride bıraktığı kitaplar: “Az-az öğrenir alim olur”, “Eğitim hususunda bilgiler”, “Bilgelerin servetinden” gibi eserler bizim kıymetli zenginliğimizdir.

Büyükbabanız Şorasul’un bıraktığı bir dizi tavsiye, nasihatler, aynı bizim de üzerinde durduğumuz misafirperverlik konusu hakkında.

Meclis adabı. Toplantı için toplanan kişilerin önünde nazık olun ve hak ettiğiniz yere oturun. Otururken bir tarafa eğilmeyin. Toplantıda biri konuşuyorsa sözlerini dikkatle dinleyin. Gereksiz yere gülmeyin. Kalabalıkta söylenmesi yasak kelimeleri kullanmayın. Ulfat’ta bulunanlara saygı gösterin.

Toplantıda kibirlenen ve kendini öven kişiyi halk sevmez. Bu nedenle misafirperverliğinizle kendinizi yükseklerde görüp, gururunuzla yenik düşmeyin.

Yüz ve göz adabı. Yüz, kalbin yumuşak veya sert olduğunu yansıtan bir aynadır. Bu nedenle yüz görgü kurallarına her zaman dikkat edin. Konuşurken yüzünüzü başka tarafa çevirmeyin. Göz ucuyla bakmayın, üzgün birine gülümsemeyin ve neşeli birine kaşlarınızı çatmayın. Arkadaşlarınızla oturduğunuzda onlarla güler yüzle konuşun. Onların moralini bozacak şekilde üzgün, sinirli hallere girmeyin. Her şeye memnuniyet gözüyle bakın, kimseyi kıskanmayın. Kimseye sert bir şekilde, saygısızca bakmayın.

Yemek yemenin de adabı vardır. Yemekten önce ellerinizi iyice yıkayıp, kurulayın. Sizden yaş olarak büyük insanlar varsa, onlardan yüksek bir yere oturmayın. Yemek yerken nazik olun, adap kurallarına uyun. Açgözlü olup da çok yemek yemeyin. Çok fazla yemek yemenin sağlığa zararlı olduğunu çok iyi biliyorsunuz. İyi pişmemiş yemekleri yemeyin, yazın yağlı yiyeceklerden kaçının. Ara öğünlü yemek yemeye alışın, yemek istemiyorsanız kendinizi yemeye de zorlamayın. Yemekten sonra elma, nar, üzüm gibi meyveler ve çeşitli sebzeler tüketmeye çalışın.

Bir yere ziyafete davet edildiyse, belirtilen zamanında gidin. Davet eden insana selam vererek, sevinçle ve nezaketli davranın. Mümkün olduğu kadarıyla, yaşitlarınızla yan yana oturun. Oturma ve yemek yeme adetlerine dikkat edin. Size sunulan yemeği olur da beğenmediyseniz, beğenmediğinizi belirtmeyin. İkram edilen yemeklerin iyi olmadığından bahsetmeyin. Beğenmediğiniz yemek dahi olsa, azar-azar sofranın ve ev sahibinin hatırı için biraz yiyin.

Ziyafet bittikten sonra, ev sahibine teşekkür edip, minnettarlığınızı ifade ettikten sonra veda edin ve gidin. Ziyafete gittiğinizde, bir önceki ziyafette ikram edilen yemeğin azlığı ya da güzel olmadığı konusunda asla bahsetmeyin. Davet edilmediğiniz yere gitmeyin.

Halk arasında: “Çağırmadı deme, çağırılan yere git” şeklinde deyim vardır. Siz bu halkın tutumunu uyun.

Elbette, bir kitap okuyarak ve birinden dinleyerek misafirlik geleneklerini tam anlamıyla yerine getirmek çok zordur. Bu ailede, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenektir, bu konuda ise sevgili şairimiz Abdulla Oripov’un çok güzel şiiri vardır:

Cevap

(Özbeklerin misafirperverliğine rüşvet (dalkavukluk) diyen bazı insanlara)

Cömertliğin ne olduğunu bilmeyen misafirim
Gözü aç, yiyip doymayan, konumu yok dilenci.
Rüşvet miymiş bir parça ekmeğim,
Rüşvet miymiş bir piyale çay?

Haftalık yağsız ete kanaat edip,
Gururunu koruyan civciv kadar can.
Ev sahipliği kaidesin mukaddes bilir,
Üşüyen yelkene atmış kaftan.

Özbek'in yerinden yola çıkan nimet
Senin de ömrüne yetecek kadar.
Söyle, kimin mihrdır ulu, bu devlet
Artık himmetimden döndün mü şaşkına?

Sahipsiz gezen her gezgin canlı
Başını okşasan, elini ısırır
Ansızın söylemişsin, insansın sonuçta,
Buz gibi yüreğinde gazez kışlar.

Sahavet sözünün anlamın bilmeden,
Misafirden bir fersah kaçıcı bu – sen,
Ağırlayan kimseyi kale almadan,
Daha zehrini de sıçratan bu – sen.

Taş verse yutucu, ey nefsi bozuk,
Hayır ve ihsanımı neyse, unut.
Omuzun kaftan görmesin, ayağın çıplak,
Dosta muhtaç ol, bir eksik yaşa.

O, halkım, eli açık – Hatemsin eskiden
 Atâ-yı Hüda de, neyse misafiri.
 Ama nankörlere denk geldiğin zaman,
 Ağzına sok artık kirpiyi.

İYİLİKLERİN BAŞI

Günlük yaşamımızda öyle mühim şeyler vardır ki onları yapmadan yaşama mümkün değildir. Örneğin, yemek yeme, giyinme ve diğerleri. Ama önemsiz gibi görünen aslında mühimlerin de mühim olan bazı unsurlar, örf adetleri de unutmamak gerekir. Sabah kalktığınızda pencereden bol miktarda güneş ışığı geldiğini hayal edin.

Bunun beslenmenizle ya da giyiminizle hiçbir ilgisi yok. Ancak bu faktör moralinizi yükseltir, istemsizce sevinirsiniz, hayatın nimetlerinin ne kadar değerli olduğunu anlarsınız. Doğanın farklı manzaraları, uzaktaki ufuklar, tarlalar, çayırlar da gönlünüzde tuhaf, anlaşılmaz duygular uyandırır. Bu duygular gizemli görünse de moralinizi yükseltir. Siz tüm varlığa, dünyaya, doğaya teşekkür ediniz, insanlara iyilik yapmak istersiniz.

Büyüğe saygı, küçüğe şefkat, bu tür insani duygularla bağlantılı olan ve bizi her durumda iyilik yapmaya sevk eden erdemlerimizden biridir.

Sözlü kültür geleneğinde der misiniz, karşılıklı sohbetlerde der misiniz, bu gelenekten hiçbir zaman uzaklaşmamaktadır. Yazılı edebiyatın da insanın en güzel şeylere olan ihtiyacından doğduğu bilinmektedir. Hikâye, şiir bu bir ihtiyaç çocuğudur. Büyüklere saygı ve küçüklere şefkat duygusuna olan ihtiyaç, birçok söz sanatçısını motive ettiği açıktır.

Bilge atalarımız, ihtiyarlarımız, anne babaya, erkek ve kız kardeşlerimiz, akrabalarımıza, mahalle ve köy halkına karşı duyduğumuz saygıyı, sevgi ve nezaketi, merhamet gibi duyguları yürekteki en asıl inci tanesi gibi korunması hakkında özel didaktik risaleler yazmışlardır.

Ahmed Yasevi, Yusuf Has Hacıp, Mahmud Kaşgari, Ahmad Yugneki. Alishir Nevai gibi ecdat ve atalarımızın yaratıcı mirasının büyük bir kısmı bu derin, insani konulara odaklanmıştır. Büyüklerin önünde terbiyeli şekilde davranış sergileme, onların sözlerini,

öğretilerini, öğütlerini dinlemenin, uygulamanın anlamı görüldüğünden çok daha geniş ve derindir. Çünkü ihtiyar insanların üzerinde, kendilerinden önceki ecdatları tarafından manevi bir yük yüklenmiş bulunmaktadır.

Bu kutlu insan hayatının, sürdürülebilirliğini ve devamlılığını sağlayan “yükü” kabullenmenin de kendine has bir adabı vardır. Küçüklere karşı duyulan şefkat boşuna değildir, onlar hem bugünü hem de geçmişi gelecek nesillere bağlarlar. Bu sorumluluk talep eden görevin önünde, onlara her türlü iyilik az kalacaktır!

Sizin, sizden küçük çocuklara, özellikle de kız çocuklarına gösterdiğiniz sürekli ilgi, sevgi, minnetsiz yardımınız, topraklarınızı ve atalarınızı ne kadar sevdiğinizi de gösteriyor. Yetişkinler arasında da sizden küçük çocuklar arasında da bazı engelli ve hasta insanlarla karşılaşabilirsiniz. Onlara karşı son derece dikkatli davranmak gerekir. İlişkinizin temeli saygı, cömertlik, şefkat ve sevgiye dayanmalıdır.

Bazı akranlarınız kendilerinden küçükleri, engellileri, düşünmeden büyükleri, hatta kendi ebeveynlerini bile küçümseyip onlara saygısızlık ediyor. Şımarık ve huysuzluk yoluna girerler. Öncelikle onların eğitimleri geriler, kötüye gider. Sigara ve içki gibi kötü alışkanlıkları edinirler. Bunlar zorba, yankesici ve uyuşturucu bağımlısı olmaya başlarlar. Sonuç olarak, gelecek umutları olan, yüksek bir insan kaderinden mahrum kalacaklardır. Cezaevi veya hapishanelere düşerler. Bu akranların faaliyetlerini daha dikkat ederseniz, hayatta hiçbir amacı olmayan çocukların bu tür kötülüklere bulaştığını görürsünüz. Hareket ve davranışlarınızla onları etkileyebilirsiniz, kalbinizde yeniden güzel duygular akacak, daha olumlu ve iyi nitelikler kazanacaksınız. Geleneklerimizin içeriğine dikkat ederseniz, onlarda karanlık şeylerden bile ışık arama, onları doğru yola koyma arzusunun var olduğuna şahit olursunuz.

Büyüğe saygıya, küçüğe şefkat geleneğine uyum sağlamayı, dilsiz zihniyete, doğaya, başta yönetici sınıf olmak üzere büyüğüne itaat, bağımlılık veya kölelik ifadesi, şeklinde tenkitçi bakış açısıyla değerlendirenler de var. Bazıları hatta büyüğün yüzüne, gözüne dik bakmamak, saygılı ve edepli olmayı batıl inanç olarak belirleyip, tam tersine genç erkek ve kadınlar boyunu kaz gibi “yüksekte” tutup, konuştuğunu insanın gözlerinin içine doğrudan bakmayı, kendisine uymayan öğüt ve nasihatleri kesinlikle reddetmesini gerektiğini, düşünmektedirler.

Bu tarz düşünceler tek taraflıdır. İnsanın davranışı, konuşması diğer insanların kalbini kırmayacak olması gerekiyor. “Kaz” gibi gururlu olmakla hiçbir şey değişmez, aksine bu bazı insanlar tarafından hakaret olarak algılanır ve karşı taraf size karşı asla samimi olamazlar. Hakaretin büyük veya küçüğü olmaz. Tokat mı atarsınız, yanlış bir şey mi söylersiniz aynı seviyedeki şeylerdir, bunlar hakaret, kalp kırmaktır.

Bu bakımdan, eski çağlarda pek çok Doğu halkının tarihinde büyüklere hürmet, küçük ve zayıflara şefkat kanunu herkesin insanlık görevi, borcu olarak kabul edilmektedir. Ters bir şekilde iletişim ise etik olmayan bir kavram sayılmaktadır.

Saygı, hürmet ve ihtiram duygusu, sadece hayatta olan insanlara karşı değil, belki vefat etmiş olanlara, hatta hayvanlara, insanın rızkı ve nasibi sayılan ekmeğe, bilgi ve eğitime, kültür göstergesi olan beyaz kâğıda, canlılık ve hayat kaynağı olan suya da yaygın olarak gösterilmektedir.

Sevgi ve saygı yalnızca insanoğlu yaşarken değil, belki bu dünyadan göç ettiğinde de korunmuştur. Yaşamları boyunca insanlara, topluma, bilim ve kültüre büyük faydalar sağlayan insanlara, vefat ettikten sonra da büyük saygı duyulmaktadır. Mezar yerleri kutsal sayılmaktadır. Türbeler inşa edilir ve güzelleştirildi. Çok ve sık ziyaret edilmektedir. Çünkü o bir zamanlar yeryüzünde çok çalışmış ve emek vermişti. Diyelim ki bir ağaç dikti, bir havuz kazdı. Çocukları, kardeşleri, akrabalarıyla ilgileniyordu. İnsanın yeryüzünde geçirdiği hayatının yanı sıra, sonsuzluğa ait olan, hiç ölmeyen bir hayatı daha vardır ki gömüldü zaman unutulmaya mahkûm değildir.

Küçük, zayıf böceklere ve hayvanlara karşı iyilik yapmak, onları sevmek de büyük bir erdemdir.

Bari bir kediye olsan mihriban,
Demek, sağlamdır sendeki iman,-
Der Hüsrev Dehlevi.

Atalar yere düşen bir parça ekmeği ya da kırıntısını dahi nazikçe alıp, öper, yüzüne gözüne sürer ve onu ayaklarının altına alıp kuşların, köpeklerin ve kedilerin yiyebileceği yere, kenara bırakırlardır. Kâğıda da aynı şekilde davranıldı. Ekmeği, kâğıdı yere atmak, üzerine basmak günah sayılıyordu. Aynı şey hayat kaynağı su için de söylenebilir. Büyük

veya küçük insan suya idrar yapmak, büyük günah sayılır, gözlerinin kör olacağı düşünülür, korkulurdu. Bu nedenle göl, nehir ve derelerin suları temiz, berrak ve tatlıdır.

Erkeğin, kadına karşı tutumu saygı âdetinde özel bir yere sahiptir. Atalarımız, eski çağlardan beri yeryüzündeki tüm güzel ve iyi şeylerin, insan yaşamının kaynağı olan kadına her zaman saygı duymuşlardır. Kadınlar geçim kaygısından ve günlük yaşam koşuşturmacasından uzak tutulmuşlardır. Narin bir yapıya sahip olmaları nedeniyle her türlü ağır işlerden korunmaktadırlar. Nene, anne, kız kardeşler, teyze ve halaya büyük saygıyla davranılırdı. Atalar, erkekler, genç adamlar, ergen ve delikanlılar, kadınların hizmetinde olmuştur.

Anne, zaten kutsal varlık olarak görülür, yürüdüğü yollar öpülür. Yaşam boyunca anne incitmemeye ve yormamaya çalışılmaktadır. Anneyi, çocuk tarafından bir sepete konup, başı üzerinde taşınması ve yedi defa Mekke ve Medine'ye götürülür ve tavaf ettirilmesi, annenin çocuğuyla beşik üzerinde geçirdiği uykusuz gecelerin birine dahi denk değildir. Annelerden sonra, ablalara saygı gösterin. Dedeniz Emir Timur, dünyanın hangi köşesine savaş açıp yürürlerse yürüsünler, her ay Semerkant'ta yaşayan kız kardeşlerini özlüyordu. Fırsat buldukça hediyelerle ziyaret etmekten çekinmiyordu. Peki, ya dedeniz Babür Mirza? Ablaları Hanzade Begim'i yılına hangi mevsimi olursa olsun, yağmurlara bakmadan, haftada bir kere görmeyi ihmal etmemektedirler.

Yüzyıllar boyunca, insanlar arası saygı, uluslararası odak noktası haline geldi. Özbek halkımızın kan akrabaları olan Kazak, Kırgız, Tacık, Türkmen, Karakalpak ve Azerbaycan halklarına derin bir komşuluk saygı ve sevgisini korudu. Birbirlerinin eğitim ve kültür alanlarını zenginleştirdiler.

İnsanın, insan olarak yetişmesinde onun kalbi nasıl duygular tarafından kaplandığına bağlı olarak belirlenmektedir. Saygı, şefkat gibi duygular, özellikle kutsal sayılır, hayatta insana çokça iyilikler gelmesine sebep olacaktır. Bizim yaşamdan amacımız, hayattan maksadımız zaten budur!

HALKIN BAĞRI GİBİ SICAK

İlkel toplum, kölelik ve onu takip eden sosyal yaşam sisteminin ilk dönemlerinde bizim ecdat olan atalarımız, dört unsuru ilahi, kutsal olarak, canlıların yaşamındaki ana faktör olarak görüyorlardı. Bunlar: Od (güneş), su, hava, topraktır. Zamanla bu dört

unsura tapındılar, onlara tavaf ettiler. Oda tapmak, suya hasret kalmak, havaya (gökyüzü) yalvarmak, toprağa (toprağa, yere) sığınmak buradan gelmektedir. Büyük “Avesta”da Ahura Mazda iyi niyet, güzel söz, iyi işler yapma çağrısında bulunurken, bu dört unsuru yaşamın kaynağı ulu olarak değerlendirmeye buyurdu.

“Ateş”, “alev”, “od”, “köz” gibi tabirlerle insanın içini ısıtan unsurlar, aynı zamanda korku, bela, felaket ve afetin simgesi olarak da yorumlanmaktadır. Özellikle, halk arasında “Od belası, su belası, haksız töhmetten sen koru”, diye göğe, Tanrıya yakarma, duanın sonu hala bin yıllık Özbek geleneklerinin yoldaşı olarak yaşatılmaktadır.

Halkımızda ateşle ilgili pek çok adet vardır. Bunların en temel olanı ama aynı zamanda unutulmaya yüz tutmuş olanından bahsetmek istiyorum. Ataların kabile halinde yaşadıkları dönemde, bir kabilenin yönetilmesi, yaşamın zorlaşması, insan sayısının artması sebebiyle iki, üç, dörde ayrılmak zorunda kalmışlar. Bu bölünme, ayrılık değil, aksine nesillerin çoğalması, kabilenin soyunun sayı ve nüfusu artışı olarak en büyük toplumsal zenginlik sayılıyordu.

Böyle bir dönemde atalar birbirlerinden ayrılarak bağımsızlaşan yeni nesle mobilya, televizyon, buzdolabı, kilim ve halı değil, yılanın dili kadar ateşi verirler. Bu hediye yeni bir hayat, yeni bir kabile ve büyük bir ailenin simgesi oldu. Kendi ateşine sahip olan yeni nesil, artık bağımsız kabile olarak yaşamını sürdürmektedir. Ebeveyn kabilesinin ana armağanı, ömür boyu sönmeyen ateştir.

İşte o zamanlardan beri, milletimizde yeni bir ailenin meydana geldiği zaman, “Kazan, ocağını ayırdık” şeklindeki çok güzel tabir kullanılmaktadır. Türk dilindeki ateşe karşılık olarak “od” teriminin temel anlamlarından biri hareket/eylem adı olan “geç”, “geçmek” anlamını taşıyan, ateşin sıcaklığını insanlığın beşiği olan aileye taşıyarak, bize sonsuza dek süren miras bırakmıştır. Bu arada “od”, “ateş”, “odun” kavramları da buradan türemiş olup, bağımsızlığa geçiş anlamlarına gelmektedir.

Türkistan’ın birçok halkı gibi biz Özbeklerin de ateşle ilgili pek çok örfi adet, gelenek, günlük yaşamda mevcut olan ritüeller var. Ateşi keşfeden insanoğlu, yeni bir gelişim aşamasına adım attı. Bu nedenle hayvanlar âleminden ayrılmıştı. İslam öncesi dönemde ortaya çıkan Zaratuştra, Avesta, Ahura Mazda döneminde ateşin büyük bir güç, ilahi bir kaynak olarak tanrılaştırılması boşuna değildir.

Ocak, tandır, kara ev, tança, sandal- ateş odalarının kaynaklarıydı. İnsanlar hastalandıklarında, ateş yakar ve vücutlarına giren kötü ruh ve cinleri kovarlardı. Çocuk doğduğunda ateş üzerinden geçirilir, evlilikte gelin attan indirilir, damat tarafından kaldırılır ve ateş etrafında üç kez dolanırdı.

Milli kahramanımız Mukanna da selefleriyle birlikte işgalciler tarafından yenilgiye uğratılıp, teslim olmaktan başka çaresi kalmadıktan sonra haftalarca, ateş yakılıp ısıtılan tandırlara kendilerini atarak, ateşte yanarak ölmeyi, Allah-ü Teala huzuruna, arşa bu ateşten geçerek ulaşmayı uygun görmüşlerdir.

Ateşle ilgili eski geleneklerden biri de tança sandal yapma ve kullanma âdetidir. Avrupa ve Slav halklarında bu gelenek yaşamlarına yüzyıllardır şömine ve soba adı altında eşlik etmektedir. Soğuk son baharda yazlıklardan, kışlıklara göç eden atalarımız avludan örnekler almaktadırlar: kara ev, veranda, yemek hane, sandal hane, misafir hane gibi bölüm/odalarda kış günlerinde ateş ve sıcaklığın tadını çıkarmaktadırlar. Çocuklar kara evlerde, özel olarak inşa edilmiş tançalarda ateş yakar, hazırlık yaparlardı. Tança'nın yeri olarak dört köşeli şekilde kuyu kazınmaktadır. Kuyunun ortasında köz bırakmak için yuvarlak şekil daha kazılır, sonra toprak kayarak rahatsız etmemesi için saman ekli çamur ile sıvanmıştır. Tança yerinin tam yukarısında, tavanda aynen bu şekil ve genişlikte delik açılmaktadır. Yakılan ateşin dumanı bu delikten çıkması amaçlanmaktadır. Kara evde ateşi tam yakarak, tutuşturana dek, eğer odun yaşsa, tüterek oldukça insanı uğraştırmaktadır. Bu nedenle de bu iş özel kara evde yapılmaktadır, öyle olsa da böyle odası olmayanlara karşılık ve çocukların yaptığı işleri tenkit ederek: "Isınmadın ateşinde, kör oldum dumanına" şeklindeki atasözü halk arasında yaygındır.

Dışarıda yağmur ve kar yağdığında, şiddetli rüzgâr estiğinde, temiz bir ateş, közleri hazır eden özel odaya, "kara ev" denilmektedir. Ateşin sıkça yakılması nedeniyle odanın duvarları siyah renkte olur. Kara ev, ailenin ve komşuların, çocuklarının en sevdiği yer olarak bilinmektedir. Aynı zamanda, kara evde su ısıtılır, kuru üzüm, ceviz, elma, kayısı kuruları yerler, kendi sanatsal etkinleriyle meşgul olurlardı. Şarkılar, şiirler, masallar anlatılırdı. Çocuk folklorunun bir kısmı bu tür, kara evlerdeki şenlik ateşi etrafında meydana getirildi.

Sandal evinde genellikle yaşlılar, hastalar, küçük bebeği olan anneler yer alırdı. Kara evde hazırlanan, kıvamında yanan közler, küreklerde sandal eve getirilir, tança'nın

içine konulmaktadır. Tança yukarıda belirttiğimiz, dört köşe şeklinde oyulmuş bir zemin ise, sandal tança'nın üzerine yerleştirilmiş çorsı, dörtkenarı eşit, hatta yüksekliği ve genişliği de eşit olan sandalyeden oluşmaktadır, onun ayaklarında dört genişliğinde, yukarıda olan özel "ayakları" birbirine bağlayan ahşap saplar yerleştirilmektedir. Bu saplar sandalın sağlam, bir bütün olarak kalmasını yardım etmektedir, asıl işlevi tançaya uzanan ayağın yerleştirildiği özel bir yerdir. Sandal'ın üst kısmı battaniyesi ile kapatılmaktadır. Battaniyesi olan sandal (sandallı olarak da bilinir) özellikle, bebekler için kullanışlıdır. Beşikten çıkarılan, pantolon ve gömleği giydirilen kız veya erkek bebek, sandalın yanına getirilerek dik tutulur. Sandal aynı zamanda çocuğun ayağa kalkmasında da yardımcı faktör idi. Çocuk oynar, güler, yürümeye çalışırken istemsizce sandalın etrafında dolaşarak yürümeye başlamaktadır. Böylece, düştüğünde veya kaydığında canı yanmaz, zararsız, yumuşak sandalın yanında ilk kez ayağa kalkmaktadır.

Genellikle sandal, evin girişinde sağ köşeye kurulmaktadır. Burada hem ateş getirme mesafesinin yakın olması hem yangın güvenliği sağlanması hem de yastık yardımıyla duvarlara yaslanma amacı barındırmaktadır. Sandalın üzerindeki battaniye, dört bir yere serilir, yerdeki minderlere degecek şekilde döşenmektedir. İhtiyarlar yukarı kısımda, orta yaşlılar iki kenarda, çocuklar aşağı, kapı önüne yakın yerde oturmaktadırlar. Kapı yanında hizmete hazır bir şekilde otururlardı. Sandal üzerine sofra açılırdı. Sandal fıkralarıyla ilgili çeşitli hikâye, anlatı ve rivayetler var ki başlı başına bir kitap olur.

Sandal evde çoğunlukla, köz üzerine üzerlik atılırdı. Bu çeşitli bulaşıcı hastalıklara karşı iyi bir korunma aracıydı. Bir de şöyle bir atasözü vardır: "Üzerlikten cin kaçır, yuduruktan (yumruktan) deli."

Sandal sadece ısınmak, soğuktan korunmak için değil, aynı zamanda bir eğitim yeri olarak da görülüyordu. Yaşlılar eski hikâye ve efsaneleri anlatır, iyi insani ilişkileri örnek olarak gösterirlerdi.

Genç arkadaşlar çoğunuz sandallı görmemiş olabilirsiniz. Çünkü beşik gibi sandaleti de hurafe kaynağı sayıp, dünkü dedeleriniz ona "ateş açmışlar", bir süre bu minnetsiz hizmetçiyi hayattan sıkıp çıkarmayı da başarmışlardır. Beşik yerine bebek arabası, sandal yerine sobayı getirmek toplu bir şekilde yapılmaktaydı. Bunun yankısı edebiyatta, bazı şiir, hikâye, masallarda da kaydedilmektedir. Sandalın kalça, bacak ve sırt ağırlarına iyi geldiğini ihtiyarlar itiraf etmektedirler.

Sanat eserlerini hatırladık. Ünlü alim, yazarlar, Sadriddin Ayniy ve Aybek Hoca ömürleri boyunca sandaldan ayrılmadılar. Yazın bile kömürsüz sandal üzerinde oturuyorlardı. Ünlü “Kullar” ve “Nevai” romanları, dedeniz Kadiri’nin “Otgen kunlar”, “Mihrabdan çayan” kitapları da sandal yanındaki yastıklar üzerinde yazılmıştır...

Dediklerine göre, Sadriddin Ayniy’e modern sanatçılardan biri, sandalı eski moda göstergesi olarak kötülemiştir.

Ben “Dohunda”yı, “Sudhorning ölümü”nu, “Kullar”ı sandalda yazdım.- der Ayniy Hoca sinirle kızarak. - Peki, söyle bana, masa ve sandalyelerde oturup, siz hangi eser yazmayı başardınız?

Sadriddin Ayniy doğru söylemişti.

Hele uzun kış gecelerinde, sandal etrafında yapılan güzel sohbetleri hasretle hatırlamayan var mı?

Geçen yüzyıldaki totaliter rejim dönemindeki kıtlık ve savaş yıllarının, zorlu günlerinde halkımızın canına can katmış, onları aydınlık günlere olan umut veren de sandal idi. Üzerine kuru üzüm ve gün kurusu dökülür, yün veya pamuk ayıklama gibi işlerle sürekli meşgul olunmaktaydı. Yeni 21. yüzyıla gelindiğinde, bağımsızlık döneminde, tarihsel gelişimin ilerlemesi nedeniyle, doğal kaynaklarımızın kullanımı artmıştır. Tança, sandal şekli verilmiş olmasına rağmen, içeriği değiştirilerek gaz eklendi.

Tarihsel gelişimimiz boyunca yaşamımızda önemli rol oynayan şeyleri hatırlamak, kaydederek ilerlemek bizim görevimizdir. Günümüzde de dağlık bölgelerde, sert geçen kış mevsiminde tança hâlâ halkımızın tarafından kullanılmaktadır. Bir kişinin iradesi, görünümü doğrudan büyüdüğü koşullar tarafından belirlendiği sır değildir. Halkımız yüreğinin sıcaklığı, bağı geniş olması bir yandan cömert güneşimizden de, diğer taraftan kendi etrafında çok insanları toplaya bilen tançalarımızdan olması şaşırtıcı değil!

İNSANA KIYAFET...

Kültürlülüğün temel göstergelerinden biri giyinme adetidir. Bir kişinin nasıl giyindiğine bağlı olarak zevkini, maddi ve manevi seviyesini, hatta mesleğini bile öğrenmek mümkündür.

İnsanoğlu zihninde, kendine saygı, utanç ve gurur kavramlarının ortaya çıkışından bu yana, giyinmeye alışmıştır.

Giymeye ilk, zayıf cinsiyet olarak bilinen kadınlar tarafından başlanmaktadır. Bu nedenle kadının doğasında yer alan giyinme, süslenme, takılar takma kavramları hayatın temel tezahürleri arasındadır. Bundan yola çıkarak, halk arasında: “Annemi babama süssüz gösterme” şeklinde atasözü vardır. Giyinme kültürü cinsiyet, yaş, mevsim, milliyet, gelenekler, meslek, zaman ve belli bir gelişim düzeyiyle ilişkilidir. Çocukların, kızların, gençlerin, orta yaşlı ve ihtiyarların giyim kültürü içerik ve biçim bakımından birbirinden farklılık göstermektedir.

Giysiler insanı sıcaktan ve soğuktan korur. Kişinin bedeni ve ruhu üzerinde olumlu etkisi vardır. Sağlığı istikrarlı hale getirir. Bizim Özbek halkımız, giyim kültürü açısından dünya milletleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. Binlerce yıl önce atalarımız üzerine: yaktak (Uzun, önü açık, erkek gömleği (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), şalvar; ayağına: kavuşh (Deriden yapılmış ve genellikle mest ile birlikte giyilen ayakkabı (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), mest, çizme; başına: şabpoş, doppı, telpak (Üstü yuvarlak, daire şekilli, yünlü, sıcak tutan baş giysisi (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).); üstüne: kaftan, kışlık kaftan; beline: kuşak, kars bağlıyorlar. Bu yüzden milletimizde sembolik olarak bir erkeği ifade ederken “Belinde kuşağın var mı?” deyimini kullanmaktadırlar. Çoban, at binicileri ve pehlivanlar mevsime göre yünlü kalın kaftan giymektedirler.

Nene ve annelerimiz değerli, nefis uzun elbise, şalvar, kavuş, mest ve kaftan giyerlerdi. Yünlü, ipek, tovar (Kumaşın ipektan dokunmuş, altı ile deseninin rengi aynı, parlak bir türü (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), basma ve saten kumaşlardan baş örtüsü kullanırlardı. Saçpapük, kulata, popak (püskül), tillakaş (Kadınların altından yapılmış veya altın suyu gezdirilmiş, alına taktığı süs eşyası (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), zebigardon (Altın veya gümüşten yapılan, boyuna takılan süs eşyası (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), çeşitli yüzük, küpe, yuvarlak altınlardan oluşan takılar kıyafet takımını yine de süslemektedir.

Giymeye alışkanlığı, eski çağlardan beri her milletin yaşadığı bölge, koşullar, yaşam tarzı, gelenek, örf ve adetleri, doğasıyla yakından ilgilidir. Örneğin sıcak iklimli ülkelerde yaşayan halklar, çok eski çağlardan beri beyaz kumaştan yapılmış giysiler

giyerler. Çünkü beyaz kumaş güneş ışınlarını kısmen geri çevirir ve insanları sıcaktan korumaktadır.

Öte yandan soğuk iklime sahip ülke ve bölgelerin insanları, genellikle siyah kumaştan yapılmış kıyafetler giymeye alışkındırlar. Çünkü bu elbise az da olsa güzel gözükmekte, güneş ışınlarını kendine çeker, giyen insanın vücudunu sıcak tutmasına yardım ediyordu.

Dünyadaki tüm halklar bölgesel, kültürel, yaşam tarzı bakımından, ekonomik olarak birbirlerine ne kadar yakın olduklarına göre, onların giyim kültürlerinin yönlerine bağlı olarak, giyim kültürünün yönleri de birbirine yansımaktadır. Bu, bir ülkenin başka bir ülke tarafından işgal edilmesi, küçük ulusların büyük bir ulusa gönüllü olarak katılması gibi faktörlerle bağlantılıdır. Özbek halkının giyim kültüründe, ana Özbek gelenek ve imajlarının yanı sıra, Türkistan'daki birçok halk İran, Yunan-Makedon, Arap ve Moğol kıyafetlerinin izleri de bulunmaktadır. Çünkü tarihten çok iyi biliyorsunuz ki bu milletlerin orduları Türkistan topraklarını işgal etmiş ve bir süre orada yaşamışlardır.

Tam tersine Yakın Doğu, Sibirya, Kafkasya Ötesi, Hindistan, Afganistan ve Avrupa'nın bazı halklarında, Türkistan özellikle kadim halklarımızın giyim kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Bu Celaledin Manguberdi, Emir Timur, Babür Mirza, Şeybani Han gibi atalarımızın yukarıdaki ülkelere orduları yönlendirmesi sonucunda bıraktıkları mirastır.

Günümüzde genellikle yetişkinler de rengi, bedeni hesaba katılmazsa aynı üst baş kıyafetler: gömlek, takım elbise, ayakkabı, çizme, trençkot, palto, fötr veya şapka giymektedirler. Bu kıyafet takımı genel olarak Avrupa kültürüne aittir, özellikle eski İngiliz halkının ulusal kostümünün bir türevidir. Gelişimin son yüzyılına gelindiğinde, dünyada en aktif olarak kullanılan dil İngilizce olduğu gibi, en uygun ve en yaygın giyinme şekli de İngiliz kıyafetleri: takım elbise, pantolon, trençkot, palto ve diğer haline gelmiştir.

Genel olarak bugün Roman, Germen halklarının giyim kültürü, dünya halklarının neredeyse tamamının bedenine ve ruhuna sahiplik etmektedir. Ancak her millet, özellikle çok etnik gruptan oluşan ülkelerimizin bir parçası olan her millet, kendi giyim geleneklerini, kültürünü, insanın dış görünümüyle ilgili geleneklerini bir dereceye kadar

korumuştur ve bundan sonra da korumaya devam etmesi doğaldır. Çünkü sevdiğimiz çok milletlilik bunu gerektirmektedir.

Mecazi anlamda söylenecek olursa, ortak çiçek bahçesinde çok sayıda çiçek vardır, ama her bir çiçeğin kendine has rengi, kokusu, yaşam tarzı ve güzelliği vardır. Aynı şey uluslar ve kıyafetler için de geçerli. Onlar rengarenk oluşuyla gökkuşağı gibi gören insanın kalbini sevinçle doldurmaktadır.

Siz, Kafkasyalıyı şapkası ve yeleği olmadan, bir Ukraynalıyı çiçekli gömleği olmadan, bir Tacik'i halı doppı ve kemerinde asılı bıçağı olmadan, bir Özbek'i şapkası ve kaftanı olmadan hayal edemezsiniz. Müteakiben aklınıza ünlü şair Erkin Vahidov'un ünlü ses sanatçısı tarafından seslendirilen "Özbekim" gazeli gelmekte ve istemsizce mırıldanıyorsunuz. Bunlar halklarımızın dış görünümü ve giyim kuşam bakımından eşsiz milli ve geleneksel özellikleridir.

Daha önce genç nesil, erkek ve kadınlarımız Rus akranlarını takip edip, modayı takip ediyorlardı, ancak şimdi Amerikalı çağdaşları giyinme kültürünü taklit etmektedirler. Kıyafet insanın sadece dış görünümünü değil, belki iç ve manevi dünyası, hangi milletin evladı, hangi zamanın hangi seviyeli insanı olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

TAKI – ZİNET

Özbek halkının farklı mevsimlere ve törenlere uygun gündelik takıların takılmadığı tek bir merasimi yoktur. Gelinler ve damatlara, sünnet edilmiş çocuklara, hatta beşikteki bebeğe bile özel takılar takarlar.

Genç kadınlar, nene ve anneler tabii ki kendi yaşlarına uygun ve yakışır takılar takmaktadırlar. Takı takmak da her milletin kültürünün bir parçası olan, yaşam boyu süren geleneklerden biridir. Giyinme alışkanlığı gibi takı takmak da insanoğlunun var olmasıyla kemale ermesinden günümüze kadar ulaşmasına kadar, ömür boyu yoldaşı olarak gelişerek, renklenerek ve süslenerek gelmektedir.

Takıların türü, işlevi ve vazifesi çoktur. Onları şartlı olarak üç türe ayrılabiliriz. 1. Süs takılar. 2. İnançsal takılar. 3. Şifalı takılar. Bu üç çeşit dışında gündelik, stabil olarak

kullanmak üzere takılar da vardır ki, bunlar düğme, toplu iğne, broş, toka, zincir ve diğerleri sıfatında kıyafetlere yardımcı eşyalar olarak kullanılmaktadır.

Takılar muska, boncuk, nazar boncuğu, inci, tespih, püskül, tillakaş, küpe, hızma, saç toka ve takısı, biber boncuğu, yüzük ve diğerlerinden oluşmaktadır. Ayrıca takıların yanı sıra kına, tişkal (Dişin bozulma, hastalanmalarından koruma amacıyla sürülen özel siyah boya (O'zbek Tilining İzahli Lug'ati).), sürme ve diğerleri de vardır ki, onları da üçüncü çeşit takılar sırasına eklenebilir.

Süs takıları arasında çeşitli inciler, altın-gümüş, zümrütler, boyuna takılan kolyeler yer almaktadır. İnançsal takılar arasında boncuklar, nazar boncuğu, tespihler ve çeşitli muskalar yer almaktadır. Üçüncü, şifalı takılar ise vazifelerinin iki katını yapmaktadırlar. Onlar hem takı, süs hem de şifa özelliklerine sahip olmaları ile ön plandadırlar. Bunlara biber takısı, tugdar, tişkal, sürme, şifalı sedef ve inciler dahildir.

Süs takıları arasında ellerdeki yüzükler, boyundaki mercan, kulaklardaki küpeler, burun hızmalar, ayak halhalları ve tırnak takıları yer almaktadır.

İnançlarla ilgili gelenekler evcil hayvanlar üzerinde de kullanılmaktadır. Örneğin inek, at, öküz gibi evcil hayvanların boynuzuna kötü ruh, cin, nazardan korunmak için nazar boncuğu, muska takma geleneği vardır.

Koyun, at, inek kafatası, üzerlik, ısırğan, at nalı, boncuk asmak da aynı adetlere benzerlik göstermektedir. Muska kullanımı, takı takma geleneğinde oldukça yaygındır. Muskalar molla, hoca, üfürükçüler tarafından özel olarak hazırlanıp saça, kaftana, doppiya, beşiğe, salıncağa, yatak odası veya evin herhangi odasına asılmaktadır. Muskalar, nene ve dedeler tarafından, içine veya dışına biber boncukları veya nazar boncuğu konularak dikilmiş olur ve kullanılırdı. Bu tarz üçgen muskaları günlük hayatın çeşitli yerlerinde bulabilirsiniz.

Tespih boncukları da ayrıca, çeşitli değerli taşlardan dizilen, gevher, sedef, zümrüt, firuze taşlarından yapılabilir. Çeşitli tohum taneleri delinerek, ibadet için namaz kılanlar için tespihler yapılmaktadır. Hurma, iğde tanelerinden yapılmış tespihe benzer takıları da çocuk beşikleri, evlerin kapı önlerinde asılı olarak görebilirsiniz.

Takıyla ilgili gelenekleri günümüzde geri dönüş yaparak, moda olmaktadır. Küçük çocukların elleri helal edilirken sarık bağlayıp, rozetler takıp, damatların başından

ayağına kadar kıyafetine takı takmak. Gelinler için tilakaş, zebigardan, çeşitli kolye ve inciler takmak, gömlek kolları, düğme yerine takılar, kolyeler vb. günümüz de ana takıları haline geldi.

Çeşitli yolculuklar, ödüller, hizmetteki başarılar için göğüs kafesine takılan çeşitli rozetler de, aynı geleneğin hükümet tarafından resmi olmuş şeklidir.

Sonuç olarak, takı takma alışkanlığı giyinme, süsleme, çeşitli tören ve düğünlerle sıkı sıkıya bağlı olarak, Özbek halkı ev hayatında kültür dünyasına ait olmanın maddi bir görünümü olarak yaşamaktadır ve gelecekte de yaşamaya devam edecektir.

Günümüzde takı takmanın kendini diğerlerinden üstün göstermenin ve zenginlik göstermenin bir yolu haline geldiği bir sır değil. Bazı kadınlar, kız çocukları ve gençler gerekirse her türlü şeyi takarak kendilerini gösterirler ki, takılan şeyin anlamını bilmeden, boynuna takıştırıp geçmesi, bir kültürlülük göstergesi değildir. Yeni moda olmuş takı, tokayı saç, kaş, el veya ayak tırnakları hatta göbek deliğine takma adetleri görünmektedir (ünlü sanatçılar tarafından) bu Özbek geleneksel kaidelere zıttır.

4. BÖLÜM

BAYRAM. DÜĞÜN-TEMAŞA

NEVRUZ

Nevruz birkaç bin yıldır Doğu halkları arasında yaşamaktadır. Yüzyıllar boyunca Büyük İskender, Araplar, Moğollar gibi birçok işgalci ordular Doğu halklarının ortak bayramı olan Nevruzu, yok etmeye, öldürmeye çalıştılar. Ancak Nevruz, hayatta kaldı, yaşamaya ve tekrardan dirilmeye devam etti. Nevruz sadece belli bir tarihi kutlamak için kutlanan, bir olay değildir. Doğanın kendisinden kaynaklanan, gece ile gündüzün ekinoksundan sonra, artık günlerin uzaması, sürekli çalışmanın arifesindeki bayramdır. Uzun bir kışın ardından, güneşin mavi gökyüzünde görünmesi, kırlarda çimenlerin yeşermesi halkımız için gerçek bir neşeye dönüşmektedir. Nedeni sorulduğunda, geçen yılın toplanmış tahılı da gıdaların da sapı oluşmaya başladığı, ilkbahar zamanları yine Doğa Ana'nın kendisi sevgi ve şefkat göstererek, ışıklı günlerden haber vermektedir. Bu günlere kadar sağ salım ulaşan ihtiyarların her damarlarında gayret duygusu tekrardan coş vurmaktadır. Nev – yeni, ruz – gün; yani yeni gün şeklinde anlamlandırılması boşuna değildir.

Nevruz kutlamalarını her yıl bahar aylarında Fars, Arap ve Türk dillerinde konuşan tüm halklar tarafından kutlanmaktadır. Bu kadım, geleneksel Yılbaşı bayramımız hakkında büyük atalarımız Ebu Reyhan Biruni “Eski halklardan kalan yadigarlar” adlı eserinde, Kaşgarlı Mahmud ise “Divan-ü Lügat’it Türk” eserinde oldukça ilginç bilgiler kaydedilmektedir. Ömer Hayam alim, şair, filozof olan, bu bayram hakkında “Nevruzname” adlı mahsus kitap yazmıştır. Nevai'nin üstadı, Türk dilli şairlerin kelimah sahibi – Lutfi Hoca “Gül ve Nevruz” adlı ölümsüz destanı meydana getirmiş ki, bu eser günümüze kadar sahneleri süsleyerek, bize Nevruz hakkında edebi ve sanatsal düşünce, bilgi ulaştırarak gelmektedir.

Sovyet döneminde Nevruz bayramına büyük bir saldırı yapıldı. Ancak kadim geleneğimiz bu son baskıdan da sağ kurtuldu. Bugün burada, tüm Doğu halkları gibi biz Özbekler de milli geleneğimiz olan Nevruz-yılbaşını tüm ihtişamıyla, gösterişle kutlamaktayız. Nevruz Bayramı, bahar ekinoksu olan 21-22 Mart'tan başlayarak bir hafta

on gün süreyle kutlanırdı. Öncelikle, bu bayram doğanın canlanması, yenilenmesi, yeni yıl ile birlikte ülkemize güzel bahar mevsiminin gelmesi, gelin gibi yeşil çeyizini her yere serpiştirmesiyle başlamaktadır.

Atalarımız, nenelerimiz bu bayramı kutlayarak, çeşitli, renkli ritüeller ve merasimler gerçekleştirmişlerdir. Eskiden atalarımız Nevruz günlerinde kış köylerinden, yazlık çalışma ve dinlenme yerlerine göçerlerdi. Tarlalarda bahar ekimleri başlardı. Çiftçiler toprağı işlerlerdi. Grup halinde insanlar haşar, yardımlaşmalar organize ediyorlardı. Vefat eden atalar anılıyordu. Mezarları temizlenir ve çevre düzenlemesi yapılırdı. Toplu olarak meyve, süs ağaçları dikilirdi. Nevruz, yeni yılda tarlalarda ve yazlıklarda yeni hayat kaynamaktadır.

Atalarımız Nevruz bayramına özel elbiseler hazırlayıp, giyerek kutlamışlardır. Nevruz yemekleri kendine özgüdür. Bunlar arasında özellikle sumalak (Islatıp, filizi elde edilen buğday, un ve yağ karışımından hazırlanan, bol vitamin içeren, helvaya benzer yemek (O'zbek Tilining İzohli Lug'ati).), halim (Islatılmış buğday ve et eklenerek, uzun (tel-tel olana kadar) süre pişirilen yemek (O'zbek tilining İzahli Lug'ati).)

yapımı geleneksel bir alışkanlık haline gelmiştir. Bu bayramda çocukların katılımı özellikle aktifti. Onlar Nevruz bayramı haftasında çeşitli bayram oyunları oynamaktadırlar. At oyunu, çillak, kukla oyunu, taş, lapar, ip oyunları ve diğerleri bunlar arasında yer almaktadır. Çocuklar, gençler, delikanlılar, genç kadınlar, özellikle sumalak yemeğı yapımı esnasında aktif olarak rol almakta ve çok daha öncesinden hazırlıklar yapılmaktadır.

Buğday tanesi uygun iklim koşulları yaratılarak, özel kaplarda filizlendirilmektedir. Daha sonra onu, büyük bir kazanda gece gündüz kaynatılarak, sumalak hazırlanır. Belli olduğu üzere, büyük kazan gece gündüz kaynarsa yakacak odunun çok olması gerekmektedir. Bu yüzden her bir ev belirli miktarda odun getirerek, kendi payını katmaktadır. Önemsiz gibi görünen bu eylemin altında çok büyük bir anlam yatıyor: Halkın birlikte çalışma isteğı, ekmeğini ve tuzunu, kazandığını birlikte paylaşma isteğı vardır.

Bu süreçte çeşitli halk oyunları, bahar koşukları icra edilmektedir. Kitap okumaları, çeşitli fiziksel aktiviteli, ödüllü oyunlar, yarışmalar düzenlenmektedir. Köpkeri-oğlak,

güreş, çeşitli hayvan ve kuşların “dövüşleri”, horoz, köpek, koç dövüşleri, meddah oyunları, fıkra anlatıları, ip üzeri oyunları, seyirlik oyunlar gerçekleştirilmektedir.

Komşu Tacikistan’ın Gonçi bölgesinde, her yıl Nevruz döneminde gelinler şenliği düzenlemek eski çağlardan beri bir gelenektir. Bu şenliğe, beyaz ince ipek perde takalı, evleneli bir yıldan az olan gelinler katılmaktadırlar.

Beyaz çiçeklerden oluşan bir dalga gibi aşağı iniyorlar. Elllerinde kendileri tarafından, sevgiyle diktikleri kumaşları, sozaneları (Tek düzey renkli kumaşa gül şekli dikilerek hazırlanan, duvara asılan süs eşyası (O'zbek Tilining İzohli Lug'atı).), kemerleri olacaktır. Her iki tarafta yokuşta duran seyirciler, yoldan geçen gelinlerin hepsini teker-teker izlemektedirler. Gelinlerin hayal, ukde, düşünceleri aktarılmış olan kumaşların hangisi en çok alkış alırsa, kazanan olmaktadır.

Bu oldukça güzel, bir şenliktir. Bu çeşit şenlikleri araştırmak ve yaygınlaştırmak gerekmektedir.

Nevruz bayramının en önemli yönlerinden biri, ihtiyarlara saygı, onlardan haber almak durumlarını öğrenmek ve onlara yardım etmektir.

Nevruz yaşam bayramı olarak ün kazanmıştır, bir diğer önemli özelliği: bu günlerde merhumun hatırasına çok önem verilmektedir. Mescit, medrese, ev, mahalle, mezarlık, türbelerde Kur'an okunur, hayvanlar kesilmektedir. Yetim, dullar ve onların çocukları için büyük kazanlar hazırlanır, kurban etinden yemekleri pişirilmektedir. Her aile kendi evini, temizleyip düzenlerse, başkalarının da evlerine yardım etmektedirler. Hasar gören mezarlar onarılırdı. Meyve ağacı ve çiçekler ekilirdi.

Buhara Emirliği'nin aydınlarından biri Salimbek, Nurota eyaletinin beyi olarak atandığında, büyük ziyaret yeri olan: Nuri Ata'nın türbesinin tadilatı sırasında, mezarın oyulmuş yerlerini fark etti, mezarın açılıp, tekrar kapatma fetvasını almıştır. Kur'an-ı Kerim okuduktan sonra mezarı açarken, sanki hayattaki birinin sonsuz uykusunda yatan evliya cesedini görmüş. Nuri Ata tıpkı bin yıl önceki gibi beyaz sakalı göğsüne düşmüş, yüzü ışıqla aydınlanmış bir şekilde yatıyormuş. Salimbek, cesedin solmaya ve kararmaya başladığını hemen fark etti ve mimarlara acilen onarımları bitirip, mezarı kapatmalarını emretti. Ne yazık ki 1941 yılında Gori Emir mezarını açan hükümet komisyonu üyeleri, halkımızın geleneksel kutsal duygularını dikkate almıyorlardı. Geleneklerimizi ayaklar altına aldılar...

Bayram günlerinde, arasında küslük olan kabile, grup veya bireyler: dostlar, arkadaşlar, akraba, soydaşlar barışır, birbirlerinin Nevruz'unu kutlar, sağlık, huzur ve barış dilerlerdi.

Kazak kardeşlerimiz Nevruz kojasi, kıymetli Taciklerimiz Nevruz komoçi, biz Özbekler ise sumalak, halim, koş aş gibi Nevruz yemekleriyle yan komşu – can komşular birbirimize ikramlarda bulunur, bayramı birlikte geçirmekteyiz. Özbek, Tacik, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Azerbaycan halkları Nevruz bahanesiyle birbirlerini tamamlıyor, zenginleştiriyorlar. Buradan halklar arasındaki dostluğun, uluslararası hale gelip güçlenmektedir. Bağımsızlık yıllarında, tüm değerlerimiz, örf ve adetlerimiz, geleneklerimiz gibi Nevruz da yeniden doğmuş, çağdaş ulusal geleneklerle zenginleştirilmiştir. Nevruz, Özbekistan'ın iki büyük bayramından biri oldu.

Çok eski zamanlardan beri akranlarımız, Nevruz kutlamalarının ve onun ilginç, canlı, etkileyici olmasında aktif olarak katılmışlardır. Özellikle sumalak ve halim yapımında, gençler gece boyunca uyumadan, çeşitli masal, efsane ve hikâyeler anlatarak zekalarını sergilerlerdi. Gündüzleri ise köpkeri – oğlak, kafes-kafes güreşlerinde, kır oyunlarının tümünde çocuklar ve delikanlılar tabii ki aktif rol almaktadırlar. Bu nedenle kadim geleneklerimiz nesilden nesle aktarılarak, yaşamına devam etmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Nevruz doğadan, doğal bir şekilde meydana gelen bir bayramdır.

BAYRAMLAR

Bayramlar, eski dini kutlamalardır, onların içeriğinde çokça merasimler İslam'dan önce de halk tarafından kullanılıyordu. İslam bunları sağlamlaştırdı, kendi kanunlarını ekledi, bayramların ömrünü uzattı.

İki çeşit bayram mevcut olup, halkımız çok eski zamanlardan beri bu bayramları kutlamaktadırlar. Birincisi, Kurban Bayramı, Büyük Bayram şeklinde de adlandırılmaktadır. Bundan iki gün öncesi, arife günleri kutlanır. Yalan arife, bir gün kalan Gerçek arifedir, üçüncü gün ise bayram kutlanır. Yalan ve gerçek arifelerde her evde koku çıkarılarak, çalpak, pişi, talkan ve pilav yapılır. Komşular birbirlerinin bayramlarını tebrik ederler, evlerine yemekler getirirler. Çocuklar ve gençler koşarak yakın ve uzaktaki evleri, akrabaları, soydaşlara ziyarete gidip gelirler.

Küçük Bayram ise, bu Oruç ayı Ramazan adı verilmektedir, genellikle oruç ayının sonunda kutlanmaktadır. Bayramlara “eid” de denmektedir. “Bayramınız mübarek olsun”, “Eidiniz kutlu olsun” şeklindeki kutlamaların anlamları aynıdır. Kurban Bayramı tüm dünyada, uluslararası merasim – Hac yani Kâbe’ye gidilerek, Hac namazının kılınmasıyla başlayan, bazı yerlerde 7 güne kadar kutlanmaktadır. Bizim Özbekistan’ımızda, genel olarak, Türkistan halkları arasında Kurban Bayramı günümüze kadar kutlanarak gelinmiştir. Fakat bu merasim İslam’ın merkezi, Arap ülkelerinde yedi gün değil, üç gün kutlanmaktadır. Kurban Bayramı – Eid el Adha, Ramazan Bayramı – el Fitir, Miraç-Recep ayı bayramı, ayrıca İmam Hüseyin’i anma günü - Aşure, Kadir gecesi olan – Leyla’tül Kadr, Peygamberimiz (S.A.V.)’ın doğum günü - Mevlut İslam’da esas bayramlar sayılmaktadır. Kurban Bayramı Zilhicce ayının 10-13. günlerinde kutlanır. Bazı ülkelerde bu ayın (Zilhicce) 7’nci günü yani Hacc’ın başlangıcından itibaren 7 gün sürer.

Oruç Bayramı ise Ramazan ayının bitiminden sonra, yeni Şevval ayının 1-3. günlerinde kutlanır.

Bayramın ilk günü sabah saatlerinde büyük ve küçük herkes camilere giderek, bayram namazı kılıyorlar. Dilencilere ve dullara, yoksunlara sadaka verilir. Çocuklara, ebeveynlere, akrabalara, komşulara bayram harçlığı, hediyeler verilmektedir. Kurban kesilir, koku çıkarılır. Sonraki günlerinde mezarlara giderek, ölenlerin ruhlarına dualar edinmektedir. Yas tutanlar üç gün boyunca kaftan giyer, kuşak bağlar, doppi takar, ölü çıkan evde kapıları açık tutarak misafir ağırlandılar. Bayram günlerinde aileye tatlılar, yeni elbiseler, kıyafetler alınarak çocuklara, anne-babaya, nene ve dedelere hediye edilir. Aile büyüğü evdeki büyükten küçüğe kadar harçlık olarak para vermektedir. Buna bayram harçlığı denmektedir. Mahallelerde, köylerde, şehir merkezlerinde yeni gelinler ziyaret edilir. “Gelin gördü” merasimim gerçekleştirilmektedir.

Küçük Bayram, Bayram namazıyla bağlantılı merasimdir, bir ay oruç tutulduktan – perhiz edildikten sonra, Şevval ayının 1-3. günlerinde sonra kutlanmaktadır. Bu bayram her ne kadar Küçük Bayram olarak adlandırılmış olsa da halk arasında büyük bir tören olarak kutlanmaktadır. Bayram namazının ardından çarşıda, mahallede, sokaklarda, yumurta, horoz, köpek ve koçları dövüştüren delikanlıları, palyaço sahnelerini, cambazlık oyunlarını, bayram tatlıları ve helvalarıyla dolu tezgâhları görmeniz mümkündür. Oruç

döneminde her akşam iftar törenleri düzenlenmektedir. Bu da bir nevi misafirperverliktir, oruç tutan insanlar güzel bir niyetle iftar yemeği veren insanın evinde oruçlarını açarlar, iftar yemeğinden yerler. İftar veren kişi orucun sevabından pay alır. Oruç tutanlar sabah erkenden kalkar, yemek yer ve “ağızlarını bağlar”. Yani gün içerisinde su içilmez, yemek yenmez. Genelde hiçbir şey yenilmiyor. Bu, insanın organlarını, vücudunu kendine özgü bir şekilde perhiz etmesi, biraz temizleme, tedavisini amaçlayan bir etkinliktir. Oruç, kişinin iradesini güçlendirir, insana yetinmeyi öğretir. İnancı güçlendirir.

Bir aylık orucun ardından gariban, fakir, yoksun, öğrencilere, dilencilere fitre sadakasını yani Oruç Bayramı hediyesi verilmektedir. Bu hediye herkeş farklı şekillerde: imkanından yola çıkarak para, un veya ekmek, kıyafet veya gönlünden kopan bir eşya ile bağışlayarak, sevap kazanması mümkün.

Üç günlük oruç ayı olan Ramazan ayı öncesinde de akşam saatlerinde kalabalık oluyor. Yani bazen büyükler, çoğu zaman çocuklar bir araya gelerek, köylerde ramazan şiirleri okumaktadırlar. Ramazan da halkımızın kadim dini ritüellerinden biridir ve kendine özgü olmasıyla farklılık göstermektedir. Ramazan ayında meşale yakan çocuklar gruplar halinde, yatsı namazı esnasında her bir evin kapısını çalarak, ramazan şiirleri okumaktadırlar. Ramazan şiirleri(türküler) toplamı, gençler tarafından koro şeklinde icra edilmesidir. Ramazan ayında evden eve dolaşarak, merasim şiirleri okunmaktadır. Ev sahipleri Ramazancılara ikram şeklinde ekmek, şeker, elbise ve para verebilirler. Bazı insan kokusundan hoşlanmayan, insan sevmeyen ev sahipleri, kapının damına çıkarak, Ramazancılar üzerine kovayla su serperler. Bazı şakacılar da bunu şaka amaçlı yapmaktadırlar...

Ramazan şiirlerinin çeşitli metinleri, folklor bilginleri tarafından kaydedilmiştir. Bunlar arasında oldukça popüler olanlar var. Ramazan şiirleri aileye iyilik, rızık, oğul ve kız çocuklar, bereket, ikbal dilemeye, bu ayın kutsal, özel, mutluluk getiren bir ay olduğu gerçeğini övmeye yöneliktir. İnsanlık, karşılıklı iyilik, Cenâb-ı Hakk’a olan borç, dünyanın sadakatsiz olduğu hatırlatılmaktadır. İyilik yapmak, sevap kazanmak yüceltilir.

Ramazan okuyarak geldik kapınıza,

Allah’ım oğul versin beşiğimize!

Ramazan okumakla doycak mıyız?

Kadim geleneği bırakacak mıyız?

Her satır şiir okunurken, grubun diğer üyeleri: “Ya Ramazan” nakaratını tekrarlıyorlar. Ramazancı – sanatçı çocuklar her hanenin özelliklerini bilerek şiir okurlardı. Özellikle bir ailenin çok sayıda çocuk sahibi olduğunu, tam tersine bir diğerinin çocuksuzluğunu, zengin veya fakir olduğunu kesinlikle hesaba katıyorlardı. Bu yönlerden hareketle Ramazan mısraları dizilmektedir:

Bu evin üstünde ay görünür

Bu evin sahipleri zengin görünür...

Ya Ramazan!

Ev sahipleri Ramazan şiirlerinden memnun bir şekilde, kapıyı açar, çocuklara (genelde Ramazancılara) hediyeler verirlerdi. Ramazancılar biriktirdiği hediye veya para “malları” ortadan paylaşır, yemekler yapar yerler.

Bayramların ikisi de insanlar arasındaki sevgiyi güçlendirmektedir. İhtiyar, hasta, merhumları ziyaret etmenin uygulamalı örneği, gençler için kıyaslanamayacak kadar büyük bir okul görevi görmektedir.

Bayramlar da Nevruz gibi halkın kadim milli bayramıdır. İlgiyi, sevgiyi hak ediyorlar...

GÖRÜCÜLÜK

Vatan eşikten, avlu dış kapıdan, aile görücülükle başlar. Görücü iki hanenin, akrabalık bağlarını bağlamaya davet eden insandır. Görücü, en az iki, üç veya dört kişiden oluşan, her iki cinsiyetten de erkek ve kadın görücüler vardır. Her iki grup bağımsız olarak, ayrı ayrı hareket eder.

Genellikle görücüler saygın, halk arasında bilinen ve tanınan, hali vakti yerinde, akıllı ve erdemli kişiler arasından seçilir. Çünkü onların görevleri ağır, sorumluluk talep etmektedir. Görücünün konuşması mantıklı, güven verici, ağırlığı olan, ilgi çekici ve ikna edici olmalıdır.

Görücüler, genç erkeğin ailesi adına kızın evine, müstakbel gelinin yanına elçi olarak giderek rızasını isterler. Hayat yolculuğunun olgunluğu, her şeyden önce, birçok yönden damadın kendisi, ebeveynleri, akrabaları ve ayrıca görücülerin beceri ve deneyimine dönük olacağı insanların kalp anahtarını açabilmesi önemlidir. Aynı zamanda

görevlerinin tüm sorumluluğunu üstlenen bu kişiler, hem iki aileyi hem de onların çocuklarını çok iyi tanıyorlar. Bilmiyorlarsa, sorup soruştururlar. Belli bir sonuca ulaştıktan sonra görevlerine başlarlardı. Aksi takdirde başkasının çiçek gibi çocuğunun canına mal olması, diğer tarafın ateş gibi yanması, bir ömür başkalarının bakımında yaşaması büyük bir günah sayarlardı.

Görücüler, “kızı varın, nazı var” atasözüne uygun bir şekilde davranarak, aralıklarla, müstakbel gelinin evine üç, dört defa giderler. Genellikle görücülükten dönen insanlar “kurt mu ya da tilki” diye karşılanır. Eğer işi halledip, müjdeli bir haberle dönerlerse görücüler “kurt” diye cevap vermektedirler. Bu sefer iş bitmediyse “tilki” demektedirler.

Kadın görücüler de kızın “eşiğini çökertirler”. Oğlan ile kızın evine gide gele ayakkabılarını çürütürler. Kadın ve erkek görücülerin amaçları gerçekleştiğinde, hemen ekmek kırılmaktadır. Yani “ekmek kırma” nişan ile görücülüğün temel vazifesini yerine getirecektir.

...Halime Han derler,
Helvasını yerler,
Buhara’dan görücü gelse,
Değerlidir derler...

Helva – çoğunlukla, bebeklik döneminden itibaren kız çocuğuna benzetme yapılmaktadır. Zamanlar sonra ona görücü gelmesi, nişan olması, helva ve ekmek kırılması nazarda tutularak, böyle benzetme yapılmaktadır.

Eskiden görücüler, kız evine doğrudan ve açıkça gitme gibi alışkanlıkları yoktu. Kadın görücülerden biri sabah erkenden, herkes uykudayken kızın evine gider ve eşiğinin altını süpürerek geri dönerdi. Sabahın erken saatlerinde bunu gören anne-babalar olup biteni anlayıp, çok da belli etmeden, hazırlıklara başlarlardı. Gelmek üzere olan hane halkının durumu, maneviyatını da öğrenmektedirler. Daha sonra görücülerin gelmesini beklemeye başlarlardı. Görücülüğün ilk elçiliklerinde kimse rıza vermez, yüreklerinde bir eğilim olmasına rağmen kızlarının, aynı zamanda kendilerinin haysiyetini ve namusunu yüksek tutmaya çalışmaktadırlar.

Günümüzde görücülerin işi oldukça kolay oldu. Öncelikle gençler birbirlerini önceden tanımakta, ebeveynlerini ikna ediyor, her şeyi hallediyorlar. İkinci olarak, görücülerin tanışma, sınav, bilgi edinme vazifelerini kendi insanları ebeveynler, hala, teyze, abla veya yengeler üstlenmektedirler. Onlar gelinin, gelinin akrabaları ise damadın özünü, ataları ve nesilleri, kökünü öğrenir bilgi edinirler. Bunun için mahalle sakinleri, komşu ve tanıdıkların görüş ve tavsiyeleri, ya okul ya da iş yerindeki bu gence olan bakış veya yapılan değerlendirme büyük önem taşımaktadır.

Bunların dışında gençlere özel olarak düzenlenen “buluşmalar” da önemlidir. Bu tür buluşmalarda kız ve erkek birbirlerini tanırken, yüzeysel de olsa birbirlerinin karakterini, ilgi alanlarını, seviyelerini tanımaktadırlar. Buna bağlı olarak evlenmeyi kabul ederler veya etmezler. Günümüzde gençler iç dünyalarının yanı sıra, birbirlerinin dış görünüşlerine de büyük önem veriyorlar. Özellikle genç erkeğin boyu çok önemli bir rol oynuyor. Kızlar hemen buluşmadan dönen kız arkadaşlarına “Boyu nasılmış?” sorusunu sormaktadırlar.

Görücülük geleneği hakkında çok daha fazlası söylenebilir. Özellikle eski görücüler, tıpkı devlet derecesindeki önemli bir görevi yerine getiren bir elçi gibi, özel görücü okulundan geçer, buna uygun ifadeler, atasözleri ve deyimler, kelime oyunları, hızlı cevap verebilme, sır saklama ve sessiz kalabilme, tatlı dillilik, şairlere özgü ruh, bilgelere özgü mantık sahibi olup, aile kültürünün olgun bireyleri seviyesine yükselmektedirler.

Gerçekten, çocuğunun kaderine kayıtsız kalmayan ebeveynler, çoğu zaman görücülerin davranışlarına, bakış açılarına, konuşmalarına bakarak, oğlanın nasıl insan olduğuna dair belli bir fikre sahip olmaktadır. Herhangi bir insanı görücü olarak gönderilmesi doğru bir hareket değildir: bu sadece erkeğin kendine değer vermemesi değil, aynı zamanda kızın değerini düşürmektedir. Aile kurma sorumluluğu öncelikle genç erkek ve genç kadında ise, sonraki sırada görücülerindir. Bu yüzden bazı görücüler kız tarafın rızasını almak üzereyken, bir anda fikir değiştirip, kendilerini görücü olarak gönderen oğlana, oğlan tarafa “bu kızın onlara uygun bir olmadığını” anlatarak, ikna etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü bir iki defa gittiklerinde, her iki tarafın karakterlerini anlamış oluyorlar. Görüşleri dikkate alınmazsa, sorumluluktan vazgeçer, yine de işlerini

halledeceklerdir. Görücüleri tasvir eden genç şair hanım Risligoy Hotamova, sanatsal olarak şu şekilde vücut bulundurmaktadır:

Kaldırıp bohçaların
Geliverdi eve görücüler. Söz ustası, kandırabilen
Azıcık kurnaz, biraz lafçılar.

Çay içerler birer piyaleden,
Konu açıldı damat adayından.
Serçe gibi zararsız, sakın
Tatlı dilli harika kaynanadan.

Mesleği var, molla dediler,
Tam da yaramaz çocuklarını.
Şöhretini ortaya koydular,
Sonra hala ve teyzelerini.

Sevimli ceylan idim ya,
Altın zincir takıp gittiler.
Döndürüp anam başını,
Benim başımı bağlayıp gittiler.

Kız çocuğudur sapan taşı,
Ben ne yapacağım.
Gelin olayım, tüm acımı,
İşte o yaramazdan çıkaracağım...

Düşündüğüme göre, bizim Doğu ülkelerinde halklar yaşayıp, aile inşa edip, çocuk yetiştirip, genç nesilleri kavuşturup, düğünlerini yaparken, kadim görücülük geleneği de korunması gerekmektedir. Çünkü yeni aile görücülükten başlamaktadır.

KONAK

Türk halklarında “konak” kelimesi misafir anlamına gelmektedir, konak veya misafir kabul etme geleneği uygulanmaktadır. Konak geleneği farklı bölgelerde “konık”, “konuk”, “koşhane” şeklinde telaffuz edilmektedir.

Bu gelenek daha çok düğün ve misafir ağırlama gelenekleriyle bir arada, birlikte uygulanmaktadır. Genellikle şehir, köylerde düğün olduğunda, uzak ve yakından misafir gelmektedir. Onların çok olduğundan dolayı “Düğün çoğunluk ile” adetine uyan halkımız tüm gelenleri bekler, sonrasında yolcu ederlerdi. Bu arada köydeki düğün evi sahibinin yanı sıra, onlarca hane daha misafirlere evlerini açmaktadır. Düğüne gelen misafirler yalnız değil, çocukları, dostları, akrabaları at ve binek hayvanlarıyla gelmeleri doğaldır. Onlar düğün merasimini gerçekleştirir, gecesinde uyuyup, ertesi gün pilav yemeye, sonra düğün münasebetiyle düzenlenen köpkeri ve güreş şenliklerinde katılmaktadırlar. Ancak bundan sonra, kendi ev – döşeklerine, sevgili köy veya şehirlerine dönmektedirler.

Bir Özbek’in düğününde bütün bunlar dikkate alınacaktır. Düğün başı – saygın biri, yapılması gereken düğünün organizasyonunu planlarken, Maslahat aşısı gününde hangi köyden gelen kaç misafir kimin evinde kalacağını, misafir olacağını belirler, ev sahiplerini buna hazırlamaktadır.

Bu şekilde düğün yapılacak olan köyün 10-15 hanesine konuk gelmektedir. Bu hanedekiler düğün sahipleri ile birlikte omuz omuza duran kişiler, kardeşleri, akrabalarıdır. Evinde konuk ağırlayacak olan kimse, düğün sahibiyle sadece aynı köyden de olabilir. Genellikle konuk akşam düğün merasimini yaptıktan sonra ya da yarınki köpkeri ve güreş ödülleri için hazırlanan misafirler burada dinlenip, ikramları kabul edebilirler.

Konuk evinde düğün salonundan getirilen malzemelerle kovurdak, çorba, pilav gibi yiyecekler hazırlanmaktadır. Bunun için ortak kazandan et, yağ, havuç ve soğan ayrılır. Düğün salonu bekçisinden içecek ve atıştırmalık, mezeler alınmaktadır. Yani tüm yiyecekler düğün salonu barından alınıp, konak hanede hazırlanmaktadır.

Konak hane sahibi, konukların yemeğin hazırlanması, ekmek ve çay ikramı, sofra kurulumu, yatak ve döşeklerin hazırlanması ve sorunsuz bir şekilde dinlenmesinden sorumludur. Bunun için ev sahibi, eşi ve çocukları “Beline kamıştan kuşak bağlayarak” misafirlere hizmet eder, gönlünü almaktadırlar. Çünkü bir haneden gelen bir konuk vekili

düğünden hoşnut olmadan, kırılgan bir şekilde giderse, konuk hane ve düğün sahibi için değil, belki, bütün köy için büyük utanç verici sayılmaktadır.

Böylece, düğünün uğraşları - küçük bir ağırlama sayılan konak ağırlama geleneğinde de düğün ve gösterinin, hem de ağırlama şöleninin ortak yönlerine yer verilmiştir. Konak her bir hanenin çok eski çağlardan beri var olan, özel misafir odalarında kabul edilip, bir gece ve gündüz sürecince güzel bir şekilde ağırlanır, sonra yolcu edilmektedir.

Size daha geniş bir fikir vermesi açısından, ben bunu bir düğün örneği üzerinden açıklayacağım.

Diyelim ki İsmet adlı at binici uzun yıllardır, toplayıp, niyet ettiğini gerçekleştirmek istiyor, oğlunun elini helal etti, halka pilav dağıtacak, iki gün üst üste köpkeri oyununu oynatmak istiyor. Halka pilav dağıtma konusunda konuk hane meselesi zor değil, ama köpkeri olacağını bir veya iki hafta öncesinden dört tarafa ulaştıracaktır. Çok uzaklardan, insanlar grup halinde toplanıp geleceklerdir. Önce herkes düğün salonunda toplanır, düğün hediyelerini vereceklerdir, su ve yemekleri yiyip, içeceklerdir. İşte ertesi gün köpkeri başlamaktadır. Artık at binilerin sayısı çok artacaktır. Düğünde hizmet edenler her grubun yanına giderek, liderlerinin isimlerini öğrenirler. Birbirini tanıyan, birlikte gelen misafirlerin bir arada olmasına ayrıca dikkat edilmektedir, çünkü başka yerlere giderlerse konuşmayacaklar, sıkılacaklardır. Düğün başı köpkeri'yi yönlendiren hakeme gelir, hesap vermektedirler. Hakem konak ağırlayanları da çağırarak, hangi grubun kimin hanesine gideceğini önceden belirlemektedirler. Ancak bundan sonra hazırlıklar yapılmaya başlanmaktadır.

At biniciler, pehlivanlar genellikle bu tarz konak olmayı çok takdir eder, kıymet verirler. Çünkü bu bahaneyle yüreklerinde olan problemleri ortaya atarlar, dertleşirler. Sabaha kadar süren bu tür sohbetlere ben de katıldım, hiçbir kitapta okumadığım şeyleri duydum, dünya gezmede, ülke görmenin insan büyük katkısı olacağına emin oldum.

Konuk sadece yemek, içmek, misafir olarak kalmaya değil, dünya ve insanlar hakkında aynı düşünceleri paylaşan kişilerin gönüllerinin aydınlanması için uygun bir fırsattır.

DÜĞÜN

Siz zurna sesi, davul ritimlerini uzaklardan duyar duymaz, düğün olduğunu biliyor, o tarafa koşuyorsunuz. Evet, düğünün işareti, müjdecisi davul, zurna ve siz. Düğün, adından da anlaşılacağı üzere yakın dostlar, akrabalar, tatlı yemekler, güzel müzik ve şarkılar, güreş ve köpkeri gösterilerine, bayram şenliklerine, kahkahalar ve neşelere doymaktır.

Bizim Özbek halkımız, Türkistan bölgesindeki diğer kardeş halklar gibi çok eski zamanlardan beri düğünler düzenler, halka pılav dağıtmaktadırlar. Düğünler genellikle, küçük kutlamalar şeklinde yapılmaktadır. Düğünlerin de birçok çeşidi vardır. Beşik düğünü, sünnet düğünü, muçal (Doğu ve Türkistan'da yaygındır, genellikle 12 yılı kapsayan ve her bir yılı hayvan adıyla bilinen, hem de yıl başı 22 Mart'tan başlayan takvim (O'zbek Tilining İzohli Lug'ati).) düğünü, evlilik düğünü, peygamber aş (Peygamber yaşadığı yaşa (63 yaş) ulaştığında dağıtılan pılav.) düğünü, avlu düğünü, doğum günü kutlamalarıyla bağlantılı düğün ve diğerleri.

Eski dönemlerde düğünler, genellikle kış mevsiminde yapılırdı. Çünkü bu mevsimde çiftçinin ve zanaatkâr daha müsait oluyordu. Düğün bu birçok insanın bir araya gelerek, kutladığı halka açık törendir. Eskiden atalarımız düğünlerle bir arada güreş, köpkeri, latife, meddahlık, cambazlık oyunları ve çeşitli gösterileri gerçekleştirmektedirler. Halk arasında pehlivanlar, sanatseverler, cesur, kıvrak at biniciler doğal yöntemlerle seçilerek, ayrılmaktadırlar.

BEŞİK DÜĞÜNÜ (Beşiğe koyma) daha yeni doğum yapmış, beşikte çocuğunu emziren anneye ekmek ısırtılarak, sonra bu ekmek çocuklar tarafından kaçırılmaktadır. Beşiğin ötesinde, veranda da tatlı, çeşitli meyve kuruları saçılarak, çocuklar tarafından çekiştirerek yemeleri sağlanmaktadır. Bununla yeni doğan bebeğin hayatı tatlı, bereketli olacağına, uzun yıllar boyunca hayata saçılmış rızkını toplayıp yesin, şeklindeki anlam içermektedir. Beşik düğününde çocuğun çillasi çıkıp, onu beşiğe bağlama merasiminde iki kere evlenmiş, boşanmış kadınlar inanca göre bulunmamaları gerekmektedir. Beşiğe kutsal sayılan bir ağacın, çok filizli dalı kesilip, asılmaktadır. Çocuğun beşik yastığı altına bıçak, parça ekmek bırakılmaktadır. Üzerlik yakılır, muska asılmaktadır.

Beşik düğünü, çocuklar için oldukça keyifli bir bayramdır. Çünkü onlar, tanımadıkları bir çocuğun aralarına katılmasından mutluluk duymaktadırlar. Genel

olarak, çocuk dünyası çok güzeldir. Onlar her küçük şeye sevinç duyabilirler. Büyük akın Abay boşuna bunları söylemedi:

Bebek için beşiği – koskoca âlem,
Annesinin göğsü – cana can âlem;
Geniş çöl da dar gelir büyüdüğünde,
Çadırı gibi görünür sonsuz bu âlem.

MUÇAL DÜĞÜNÜ – insanın her 12 yılda bir “kendi” yılı gelmesi sonucunda, koku çıkarıp, nişan verilmektedir. Özellikle Özbekler arasında ilk muçal düğünü – 12 yaş ayrıca kutlanmaktadır.

EVLİLİK DÜĞÜNÜ – ise yaşı gelmiş kız ve erkeğin evlenmesiyle bağlantılı, en eski, geleneksel adet merasimlerden biridir. Severek okuduğunuz masallardan, büyük dedelerinizin tarafından okunan destanlardan müstakbel damadın yapması gereken çeşitli şartları çok iyi biliyorsunuz. Sıradan insanlarda ise damada kütük veya odun kesmesi, yer sürmesi, at biniciliği, güreş yapması, okçuluk, mesleki ustalığı sınanır, becerileri test edilmektedir.

Geçmiş atalarımızda kendi aralarında karşılıklı anlaşarak, gelin adayını kaçırmak bir adettir. Kaçırılan kızın, erkek nikahına alması için belirli ve istikrarlı kurallara göre bir düğün töreni hazırlıkları görülürdü. Buna bağlı olarak nikahtan önceki ve sonraki merasimler uygulanmaktadır. Türk halklarında kızın değeri her anlamda yüksek olmaktadır. Bu yüzden damat, gelin tarafına başlık parası ödemektedir. Bu ödeme para, altın ve gümüş, küçük baş hayvan, halı veya kilim şekillerinde olabilmektedir.

Gelinin eve getirilme töreni, özellikle ilgi çekicidir. Kadim atalarımız ateşe taptığı nedeniyle, atta, dayı tarafından eşlik edilerek gelen gelini (günümüzde arabalarda), damat tarafından indirilir, kapı önünde önceden yakılmış büyük ateş etrafından üç kere döner, sonra gerdek odasına kadar kucağında götürmektedir. Bununla atalarımız yeni aileyi, çeşitli kötü ruhlardan, nazardan arındırmaktadırlar. İkincisi, erkeğin hayatı boyunca eşini, helalini sevgiyle, saygıyla kollarında taşıyacağını sembolik olarak ifade etmesidir.

Harezmi'de uzun zamanlardan beri, gelin olarak gelen, ailenin yeni ferdi bir yıl boyunca kayınvalidesiyle konuşmamaktadır. Oğul yetiştirenin hizmetini yapar, görevlerini yerine getirir, emirlerine göz yummadan itaat eder ama çift laf etmez,

konusmaz. Bu küstüğünden dolayı değil, edep, çekingenliğinden dolayı davranma biçimidir. Gelin ilk çocuğunu doğurup kucağına aldıktan sonra kayınvalidesi ile konuşma hakkı vardır.

Kayınpeder ve gelin ilişkisi daha zordur. Gelin, kaç yıllık gelin olmasına rağmen, dört çocuğu oluncaya kadar kayınpederi ile konuşmaz. Kayınpederin dediklerini yapar, görevlerini surat asmadan yerine getirmektedir. Sadece bu görevleri dilsiz, sağır gibi, hatta sesi dahi çıkmadan yerine getirmektedir. Bunlar aynı zamanda edep, çekingenlik, utanç kavramlarının da en yüksek örnekleridir.

Elbette, gelin ve damat düğün gününde özel kıyafetler giymektedirler. Bu kıyafetler ülkemizin bölgelerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Semerkant, Buhara bir kategori, Surhan ve Kaşka vahası ikinci kategori, Fergana ayrı bir kategori ise, Harezmli gelin ve damadın kıyafetleri tamamen farklıdır. Bu dış işaretler aynı zamanda halkımızın zengin ve kadim kültürünün göstergelerinden biridir.

Düğün töreni öncesinde, dünürler maslahat aşısı (istişarede bulunulur) yaparak, sonrasında nişan töreni yapılmaktadır. Halk arasında bu geleneğe “Nan sındırış” - ekmek kırmak denmektedir. Nişanın töreni ardından gelinin, gelin olarak geldiği eve bayramlarda, bayramlık ikramlar gönderilmektedir. Gelinin eve getirilmesi tek başına bir ritüeldir, dünürler burada uygulanması gereken, şeyleri uygulamakta, temel görevlerini yerine getirmektedirler. Düğün günündeki “düğün gönderme”, “çekiştirme” – gelinin ayağı altına serilen halıyı çekiştirme merasiminin kendisi de ayrı bir düğündür.

Çımıldık (gerdek) oda, odaya girme ile bağlantılı gelenekler bir dünyadır. Gelin ve damadın üzerinden bir şeyler saçma, gelin ve yengeler ile damat ve onun arkadaşları arasındaki atışma, “kuşak çıkarma”, “gelin kaldırma”, “ayağa basma” âdetleri bunlar arasında yer almaktadır.

Düğünden sonra yapılan törenler de halkımız insanının cömert doğası, eli açık olma alışkanlığından, bereketli ve rahat hayat anlayışından meydana gelmektedir. Bunlar gelinin yüz açılması, gelinin selamı, damat tarafı ve mahalle kadın, kızlarının (akraba erkeklerin de) gelin görmesi ve sonuncusu yayılan çeyizlerin toplanmasıdır. Bu geleneğe halk arasında “yeri topladı” de denmektedir. “Yeri topladı” beklenen sonucu veremeyen bazı gelinleri öfkeyle baba evlerine götürür bırakılırdı. Bu utanç verici olay, ailenin kızları, gelin adayları için büyük bir ders rolünü üstlenmektedir.

AVLU DÜĞÜNÜ – aynı köylülerin, akraba ve yakınların büyük Haşar yolu ile inşa ettiği yeni eve taşındıktan sonra, Hüdaî sonrasındaki özel düğün yapılmaktadır. Bu düğünde daha çok sonbahar veya kış mevsimlerinde gerçekleştirilmektedir. Avlu düğün nedeniyle daha rahat, güzel, temiz evlerde yaşanmaya başlanmaktadır. Avlu düğününden sonra yeni bir binaya alışılmaya başlanmakta, benimsenmekte, orada yaşamaya başlanılmaktadır. Bu düğün de bir evlilik düğünü gibi, aile için en mutlu ve en sevinçli törendir. Geçici evlerde oturan genç aile, artık kendi ayakları üzerinde durmaktadır. İstikrarlı, kabile, köy, halkın faydasına yarayan, sağlam kale olarak görülüyordu.

Düğünlerin her köyde büyük, küçüğünü iyi tanıyan saygın insanı, eli hafif olan bir kuaför ustası, eli tatlı olan bir aşçısı, hızlı iş bilen olduğu gibi ayrıca tellalı da vardır. Bu tellallar zamana, yere, köyün büyüklüğüne göre yaya, at sırtında, eşekte, bisiklette, motosiklet veya arabada belirli yerlerde durur, halka seslenirlerdir. Örneğin:

Baba ya, dede ya,
Abi ya, kardeşim ya,
Çoluk ya, çocuk ya,
Yarın sabahta
Beşkaltaklık Halim Bay'inkine,
Oğlunun sünnet düğününe,
Toplu-toplu, pilava ya-ya!

Ya da:

Baba ya, dede ya,
Abi ya, kardeşim ya,
Yarın akşam
Aftabroya'daki Rozi Bay'inkine
Kızının nikah düğününe-ya-ya!

Köyün aksakalı tarafından gönderilen özel bir kişi tarafından düğüne bazı yoksul, engelli, işitme güçlüğü çeken ihtiyarlar, din insanları, saygın kişiler davet edilmektedir.

Sovyetler döneminde düğün törenlerinin içeriği ve şekli çok değişti. Doğru, geçmiş dönemlerde Özbek'in düğününde Kazak'ın pehlivanı, Kırgız'ın türkücüsü, Tacik'in

ustası, Türkmen'in at binicisi, elbette onurlu ve saygın konuğu olarak aktif rol almaktaydı. Tabii ki Özbek düğününde bu halkların sözü, şivesi seslenirdi. Ancak yeni rejimle birlikte, bu yönler daha da güçlendi. “Kızıl” düğünler, “veçer”ler bir gelenek haline geldi. İçki içmeye teşvik edildi. Düğün dendiğinde, içki ve eğlence kavramları düşünülmekteydi. Düğünler de uluslararası olmanın bir örneği olarak gösterildi. Bu merasim Asya, Avrupai şekiller almaya başladı. Halklarımızın örf ve adetleri birbirine eklendi, karıştı ve karıştırıldı. Bundan yeni bir biçim ve içerik meydana geldi. Demek ki düğün törenleri yeni bir görünüme kavuştu.

Avlu düğünü, yaş ve doğumun belirli dönüm noktalarıyla bağlantılı olan, toplu kutlamalar ortaya çıktı. Bunlar, gümüş yıldönümü olan evliliğin 25 yılı, altın yıldönümü – 50.yılı, pırlanta yıldönümü – 75.yılı gibi çeşitleridir. Anne baba, dede ve nenenizin çeşitli yaş dönemleri 50, 60, 70 ve hatta 100.yıllık evlilik yıldönümlerini toplu halde kutlanması moda haline geldi.

Bağımsızlık yıllarında yine tekrardan düğünler, geleneksel özüne döndü. Uygun haline geri getirildi. Ailenin sevinçli, tarihi bir töreni haline geldi.

Düğünün mütevazı, tekrarı olmayan oluşu da aynı zamanda düğün sahibinin yüksek manevi imajını göstermektedir. Rüşvetçi, haram lokma yiyen insanlar düğün bahanesiyle, kendi kimliklerini ve güçlerini göstermek istemeleri, manevi bir çöküntüdür. Çoğunluğun durumuna göre ne az ne çok, orta seviyedeki düğünleri yapmaları gerekmektedir.

DÜĞÜN HEDİYESİ

Düğün töreni hakkında konuştuk. Özbek halkı eski çağlardan beri düğüne hediyesiyle gitmektedir. Düğün hediyesi – düğüne, düğün sahibine hediye ile gitmek demektir. Bölgemizin bazı vilayetlerinde bu gelenek düğün hediyesi değil, “koşanç”(koşma-ekleme) adı verilmektedir. Düğünün yapılacağı eve akraba, yakınlar, arkadaş, dostlar tek-tek, bazen grup halinde, iş yeri, iş arkadaşları olarak birlikte, çeşitli hediyeler verebilirler.

Düğün hediyesi eski dönemlerde deve, öküz, inek, koyun getirilmesi şeklinde idi. Hediye miktarı, düğün ve hediye sahibinin maddi durumuna, finansal ve sosyal seviyesine, tabii ki zamanına uygun bir şekilde yapılmaktadır. Düğün hediyesi sadece Özbeklerin değil, tüm Türk halklarının, komşu Tacık, Kazak ve Kırgız halklarının ruhuna

da uygun olan kadim geleneklerden biridir. Çevremizde yaşayan Kırım Tatarlarının, Türklerin ve Korelilerin de bu adeti gelenek haline getirdiklerini çok iyi biliyoruz.

Neden düğün hediye vermek gelenek haline almıştır? Sebebi düğün yapan insan, ister sünnet düğünü yapsın, isterse kızı ya da oğlunu evlendirsın büyük bir düğün yapması ve masraflarından dolayı, maddi ve ekonomik açıdan çok zorluk yaşamasıdır. Yani o halka pilav verir, sofrayı kurar, birkaç milyon para, varlık harcamaktadır. Bazıları, yapmasın, biz bunu yapmak zorunda mıyız diyenler olabilir. Ancak Özbek uyruklu biri, daha doğrusu Müslüman birey bunu söylemez ve söyleyemez. Özellikle yakınların buna üzülmüş mü? Bu yüzden halkımızda, “Oğlunu sünnet edene yedi sene dokunma” diye atasözü vardır. “Kız evlendirene, kırk yıl dokunma” derler. Bununla, bu aileler varlığını, ömür boyu biriktirdiğini harcayıp, büyük borca girdi, artık onlara harcama konusunda asla bahsetme denilmektedir. Aynı gün Özbek kültüründe yarın sizin de başınıza” gelecektir.

Bu yüzden yarınları kolaylaştırmak için, yine bir yönü bu iyi günler, tatlı telaşları niyet eder ve insanlar birbirlerine düğün hediyeleri vermektedirler. Bu aynı zamanda Özbek halkının geniş görüşlü, cömert, geleceğe güvenle bakan bir halk olduğunu göstermektedir.

Bu gelenek aynı zamanda düğün sahibinin omuzlarındaki ağır yükü de büyük ölçüde hafifleten bir tür Haşar’dır. Düğün hediyesi kişiye ve konumuna göre ev aletleri veya eşyaları olabilmektedir. Evin ihtiyaçlarını gidermek bir mağarayı doldurmaya benzetilmektedir. Bu ihtiyaçlar arasında neler var, neler... Şifonyer, kanepa, masa ve sandalye, radyo, televizyon, saat, buzdolabı, halı, kilimden çatal ve kaşığa kadar her şeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle yeni ailenin ihtiyaçlarını bilen yakınlar, kendi aralarında anlaşarak ev için en gerekli şeyleri hediye olarak getirmektedirler. Çeşitli yaş kutlamalarıyla ilgili düğünlerde Özbekler çeyiz denilen giysi çeşitleri: doppı, kaftan, kuşak, doğum günü sahibinin fotoğrafı olan çeşitli porselen testi veya farklı boyutlardaki kilimler hediye edilmektedir.

Ailenin en yakınlar: erkek kardeşler, kız kardeşler, dünürlük düğünün bir kısmını karşılamaları da mümkün olabilir. Örneğin birisi pirinç, birisi ekmek, diğeri yağ, diğeri şeker, çerezleri ve diğerlerini tamamen karşılayabilir. Kadınlar genellikle sofraya konulan

kekler, etli ve sebzeli atıştırma lıklar, kazı ve karta, börek, mantı, pasta ve çeşitleri hazırlayıp, düğünde düğün hediyesi olarak ikram etmeyi severler.

Düğün hediyesinin her zaman için geçerli olanı, insanın gücü yettiği kadarıyla para ile yardım etme yöntemidir. Özbekler, “Zorlansan, zorlanmazsın” adetine uygun bir şekilde, şimdi biraz harcama yaparak, daha sonra kendilerinin de düğün yaptığı esnada zorlanmayacaklarını düşünerekten, yüksek miktarda düğün hediyesi vermeye çalışmaktadırlar.

Eski dönelerde emir, han, beyler kendi statülerindeki düğün sahiplerine, altın ve pırlanta, değerli eşyalar, “ölümsüz eşyalar” hediye etmişlerdir. Günümüzde dost, tanıdık, meslektaş insanlar birbirlerinin düğünlerine kendi durumuna uygun bir şekilde para hediye etmektedirler.

Düğün hediyesi bu sadaka değildir. O Allah yoluna ve hayır için verilmeyecek. Düğün hediyesi özel bir borç verme türüdür, ulusal düzeyde “tasarruf fonu” olduğu söylememiz mümkündür. “Borç vermek – sadaka vermenin sevabını verir” şeklinde hadis bulunmaktadır. Bu aynı zamanda zor durumda olan bir kişiye yardım etme, gönülden zorluğu giderme sayılmaktadır. Bu nedenle düğünlerde, düğün sahibinin kendisi veya en yakınlarından biri (herkesi iyi tanıyor olması gerekir) elinde bir kalem ve defterle, düğüne kimin, nasıl hediye getirdiğini yazar ve belgelendirir. Çünkü alınan şeyin geri verilmesi gerekmektedir. Yakın zaman içerisinde “ölmeyen kul” düğün hediyesi verenlerin düğünlerine “kayıştan kuşak bağlayıp” hizmet etmesi, doğal olarak hediyesiz bir şekilde gitmemesi, durumdan yola çıkarak bir şeyler alması gerekmektedir. İşte böyle düğüne, düğün hediyesiyle gidilmektedir. Özbeklerde “hesaplı dost ayrılamaz” diye tam olarak bu durum kastedilmektedir.

Yukarıda düğün hediyesini bir “borç” olduğunu söylemiştik. Ancak sadece bu borç olma durumu dikkate alınsa, belki de uzun ömürlü gelenek olarak o kadar değer görmeyecekti. Düğün hediyesinin iyi bir niyet, insanın kendine dilediği bir dilek olarak büyük bir anlamı vardır.

Düzgün işte çalışan, ama çocuğu olmayan bir insan, düğüne gittiğinde mutlaka hediyeyle gider, sonra ihtiyarlara dönerek:

- Hadi, bir dua edin de bizi de böyle günlere ulaştırırsın, - der. Dedeler duaya ellerini açarlar.

Bu şekilde çocuk sahibi olup, duaları gerçekleşen insanlar oldukça fazladır. Sonuçta düğün hediyesini gönülden veren insan sevap kazanır, demektedirler.

SOHBET-MUHABBET

Oldukça halkına düşkün şair Mahtumkulu'nun aşağıdaki mısraları herkes tarafından ezberlenmiştir:

Her yiğidin aslını öğrenecekseniz,
Taziyede oturup, kalkmasını izleyin...

İnsanoğlunun soyu, aslı, menşei ile ilgili bu mısralar, insanı derin düşüncelere dalmasına sevk etmektedir. Ancak halkın gelenek, isteklerini hisseden şair güçlü tesir altında kalmaktadır.

Sohbet-muhabbette yaşıt, mahalle, sınıf arkadaşlar, meslektaş veya meslek arkadaşlar bir ekip oluşturur, bu ekip belirli süreçlerde (ayda, bir buçuk ayda, iki ayda) bir araya gelerek gerçekleştirmektedirler. Sohbet-muhabbet adı eskiden “izdiham”, “devre”, “gün”, “muhabbet”, “gün yapılması”, “aş/pilav” şeklindeki anlam bakımından benzer sözcük ve terimler kullanılmaktadır. Gün-oyunlar aslında soğuk ve kara kış günleri içindir kış gecelerini bereketli, anlamlı, gönülden eğlenceli geçmesi amaçlanarak düzenlenmektedir. Köy yerlerinde bu gelenek oldukça yaygındır. Köy nüfusunun yüzyıllar boyunca şehir hayatına geçmesi sonucunda şehirlerde de yaygınlık göstermeye başlamaktadır.

Sohbet-muhabbet kendi adı üzerine gün, devre, sohbet, tavsiye, oyun veya eğlence, aş/pilav, topluluk şeklinde aile, toplumun önemli meselelerini halletmede de büyük yardımı dokunan bir etkinliktir. Gün sırası kendisine verilen hane buna iyi, güzel hazırlıklar yapmaktadır. Koyunlar kesilir, tandırda ekmekler pişirilmektedir. Kış ayları için depolanan kavun, karpuz, üzüm, narlar ikram edilmek üzere çıkarılmaktadır. Belirlenen saatlerde misafirler saygı ve sevgiyle karşılanarak, düzenleyen insanın planına, misafirlerin yaş ve statüsüne göre konumlandırılmaktadır.

Bu tür sohbetlerde birinin kızının veya oğlunun düğünü, evi için Haşar yoluyla inşa edilmesi, toplu törenlerin yapılması planlanmaktadır. İlk yağın ya da büyük miktarda yağın karların nedeniyle, kar posterleri bu dönemlerde ortaya çıkan, yazılmaktadır. Savaş

kitapları, Yesevi, Meşrep, Nevai şiirleri okunmaktadır. Yusuf ve Züleyha, Zeynü'l-Arab gibi eserler de böyle kalabalıklarda okunmaktadır.

Elbette çok eskiden beri “dengi dengine” düşüncesini benimseyen atalarımız, herkesin kendi yaşıt ve eşit konumundaki insan ile gün yapmasını benimsemektedirler. İhtiyar, namazında niyazındaki dedeler bir grup, genç veya delikanlı yiğitler bir grup olmaları gerekmektedir. Evli, çocuklu orta yaşlılar kendi aralarında sohbet-muhabbetlerde bir araya gelmektedirler.

Geçmiş zamanlarda günlük basın, radyo ve televizyonun bulunmaması nedeniyle, bu tarz bilgi kaynağı, hayattan, siyasetten, bilimden haberler verilen yer olarak da sayılmaktadır. Bu nedenle böyle sohbetlerin bir kısmı çay hanelerde, halka açık yerlerde yapılyordu. Burada gezginler, yabancılar, alim ve bilgi sahipleri, şair ve yazarların sohbetlerini dinlemektedirler.

Sohbet-muhabbet üyeleri yaşıt arkadaşlar, sadece erkeklerden de oluşabilir. Günümüzde bu tür günlerin aile arası olması yaygınlaşmaktadır. Aile ortamında eşler çift olarak sofradaki yerlerini almaktadırlar. Bazı oldukça yakın, aralarında yabancıların olmadığı akraba günlerinde çocukların da getirilmeleri görülmektedir. Bu durumda üç hane: erkekler, kadınlar ve çocuklar “gün yapmış” bulunmaktadır.

Çağımızda artık, gün yapımı ne zaman, ne de yer tanımaktadır. İster köyde, ister şehirde olsun aynı şekilde yapılmaktadır. Mevsime de dikkat edilmemektedir. İlkbahar, yaz, sonbahar, kış: yılın on iki ayı, sırayla günün döngüsü döndürülmektedir. Sohbet-muhabbetlerde tabii ki çalgı ustaları, ses sanatçıları, şair, bahşılar davet edilirler, bu tarz toplantılara katılmaktadırlar. Şimdilerde de bu gelenek devam etmektedir. Orada bulunanlar arasında günün üyesi olarak yer alırlar veya özel davet edilen sanatçılar olarak sohbettekilerin eğlendirmektedirler.

Günümüzde günlerin içeriği, mevsimsel türleri ve içerik bakımından çok değişiklik göstermektedir. Bu nedenle de onun geleneksel ve bazı olumlu yeni yönlerini alkışlarken, aynı zamanda manevi fayda-zararlarını düşünmek gerekmektedir. Bu tür toplantıların ne gibi faydası var?

Öncelikle, insani değerlerin unutulduğu, herkesin kendi evine saklanıp, televizyona baktığı dönemde bilgi eksikliği nedeniyle değil, tam tersine bilgi dağlarının altında kalan insanlar karşılıklı sevgi, saygıya olan hareketler bakımından meslektaşlar bu tarz

etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılar bir köy, bir ilçe, bir vilayet insanlarını, meslektaşlarını, mahalle arkadaşlarını bir araya getirmektedir.

Şimdilerde günler “pilav” adı altında, mecazi şekilde de gerçekleştirilmektedir. Mevsime göre, ilkbaharda dağ eteklerinde, yazın nehir kenarlarında, kışın ise çayhane ve evlerde olacak şekilde yapılmaktadır. Artık günlerin içerik, anlamının yanı sıra işlevi de biraz değişti. Yani, günlerde “güne katılan” üyeler sadece Makam müziklerine eşlik etmemektedirler. Belki maddi ve mali yönü vardır, döngünün bileşimi ve süresi tam olarak buna bağlıdır. Diyelim ki on çift misafir ağırlayan bir aile (ister ev, çayhane, tarla olsun) 3-4 farklı yemek hazırlayıp, sofrayı düzenleyip (tabii ki hepsi misafirlere uygun, çeşit-çeşit olmalıdır) ve en az 50-60 bin para harcamaktadırlar. Bütün bu masrafları nereden edinecek? Burada hemen grup üyelerinin ortak “toplama hazinesi” yardımı koşturmaktadır. Aile başına 10 bin som’dan toplanırsa, 100 bin som toplanacaktır. Bu şekilde her bir aile kendi durumundan yola çıkarak, her bir sıradaki arkadaşının ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Böylece ne şiş yanar, ne de kebab. Döngü devam etmektedir.

Gerek geçmişte, gerekse günümüzde yapılan sohbet-muhabbetlerde de övgüye değer, örnek alınacak niteliklerin yanı sıra eleştiriye değer yönleri de vardır ve hala da var. Bunlar eskiden bazı toplantılarda zenginlik, kibirlilik, sübyancılık, tiryakilik, nargile içme varsa, bizim zamanımızda içki içme, bazen tiryakilik de görülmektedir. Sınırını bilmeyen, haddini aşan erkek, kadınlar iyi bir eğitim, yetişme aracı sayılan sohbet-muhabbetleri terbiyesizlik, fesatlık kaynağı haline getirmektedirler. Maddi bakımdan varlıklı olma durumu “gözünü yağ basmış” bazı erkek, kadınlar kibirlenerek, orada bulunan sanatçılara yüksek miktarda para dağıtmaktadırlar. İçki içme sınırlarını bilmemektedirler. Hatta bazıları ahlaki açıdan yozlaşacak kadar ileri gidiyorlar.

Bu konuda tanınmış yazar Hudoyberdi Tohtaboyev’in “Gün yapan kadınlar” kara mizahlar toplamında modern “gün”lerin olumsuz yönlerini ortaya çıkarmaktadır.

Ne olursa da iyi niyet ile güzel ahlak ve birlik, sevgi ve saygıyla yoğrulan, bizim zamanlarımıza kadar ulaşan, yeni-yeni şekillerde kendi hayatını sürdüren kadim geleneğimiz sohbet-muhabbeti de koruyarak, sonraki nesillere ulaştırmak bizim borcumuzdur. Pilav içinde pirincin taşı gibi sohbet-muhabbetlerdeki insanlık dışı yönlerini seçerek almak tam olarak başka bir mesele...

5. BÖLÜM

HAYAT GEÇİRMEK

SOY, ŞECERE, SÜLALE

Bazen sizden ihtiyar dedeler: “Oğlum kimin çocuğusun, kimlerdensiniz?” sorusunu sorarlar. Asla: “Soyadınız nedir?” demezler. Sizin babanızın, daha ileri giderse dedenizin adını söylersiniz. Soruyu soran ihtiyar dede: “Evet, fırıncılardansınız” der. Siz buna şaşıracaksınız. Çünkü ailenizde hiç kimse fırıncılık yapmıyor. Ailenize sorunca, bunun anlamı anlayacaksınız. Gerçekten de dedeniz ya da dedenizin babaları fırıncılıkla uğraşmış insanlar oluyorlar. Siz de bu fırıncılar sülalesinin devamı, evladı sayılmaktasınız.

Eskiler kendi şecere, soy, ecdat, evlatlarını iyi biliyorlardı. Türk halkları üç büyük gruba: Karluk-Çiğil, Kıpçak ve Oğuz gibi geniş soylara ayrılmaktadırlar. Dünyadaki tüm Türk halkları, bu üç ana boydan, daha sonra da çeşitli küçük boy ve şecerelere bölünmektedir. Bizim, nispeten bakıldığında Özbek halkı olarak adlandırılan, milletimizin kendisi yüzlerce soy, kavim, halklardan oluşmuştur, bunlar binlerce yıldır birbirine karışmış, birçok halkın kanı eklenerek, günümüz nesilleri, siz ve bizim evlatlarımız ortaya çıkarak, şekillenmiştir.

Durum böyle olsa da halen Türk halkları soy sürme geleneği korunmaktadır. Mesela Kazaklarda üç cüz (yüz/soy) - büyük cüz, orta cüz, küçük cüz olup, aynı zamanda onlar da küçük soylara ayrılmaktadırlar. Hatta Kazak dostlarımız her cüzün mesleği, sülalesini de önceden belirlemektedirler:

Büyük cüzün eline bir sopa verip, mala koy(bırak). (İnek, sürü)

Orta cüzün eline bir kalem verip, dava koy. (dav – yazma, çizme).

Küçük cüzün eline bir kılıç verip, cava koy (cav - düşmana, askerliğe).

Özbeklerde Hoca, Seyyid soylarından olan Eşanlar diğer soy, boy, şecere ya da Karaça soyundan olanlara kızlarını vermemektedirler. Günümüzde de bu geleneğe bazen uyulmaktadır. Diyelim ki sizin soyunuz en büyük ve halkımız arasındaki en yaygın soylardan Kongirat olsun. Aynen bu Kongirat soyu Özbek, Kazak ve Kırgız halklarının

büyük bir kısmını da oluşturmaktadır. Bu nedenle bilin ki, Kongırat olursanız, Kazak da Kırgız da size yabancı değildirler. Soydaş, evlat, dayı, yeğen, ağabey, kardeşir.

Aynı durum Kıpçak için de geçerlidir. Onun soyunu Kazaklar, Kırgızlar, Sibirya Özbekleri, Harezmliler, Karakalpaklar arasında da bulabiliriz. Oğuz soyları ise Harezmi, Türkmenistan, Azerbaycan, İran Türkiye halklarını kapsamaktadır, birbirleriyle kan ve akrabalık bağına, sahiptirler. Et ve tırnak birbirinden ayıramayacağı gibi, bu soyların da milli ve bölgesel sınırlara göre ayırmanın bir yolu yoktur.

Kongırat soyu ayrıca otuz küçük alt soylara bölünmektedir. Kazak dostlarımızın anlatımlarına göre, bu otuz soy – ağabey, kardeşin yirmi sekizi tarihin ve zamanın göstergesiyle bugünkü Özbekistan'ın Surhandarya, Kaşkadarya vilayetlerinde kalmış, sadece ikisinden Kazakistan sınırları içerisinde kalarak, büyük ve geniş ulusu oluşturmuştur. Aslını incelediğinizde, Türkistan, Kazakistan bu şekilde bölünmediği kadim zamanlarda, genel olarak Turan yurdu olarak adlandırılan, Doğu Türkistan (Çin'den Taşkent'e kadar), Maveräünnehir (Sırderya'dan Amuderya'ya kadar), Horasan (Amuderya'dan İran'a kadar) bölgelere ayrılmış, içerisinde millet ayrımcılığı yoktu. Doğu Türkistan'lı, Maveräünnehir'li, Horasan'lı şeklinde adlandırılırlardı. Soy bakımından araştırıldıkları doğrudur. Bu açıdan bakıldığında üç ülkenin insanları birbiriyle akraba oldukları ortaya çıkmaktadır. Çünkü onlar kız verip, bir kız alır, kan akrabası oldular.

Baba, dedeler kendi soy-sopu, sülale, şecerelerini nesiller sonrasında korumaya, sağlamlaştırmaya, itibarlarını, statülerini güçlendirmeye bir ömür çalışmaktadırlar. Örneğin Kongırat soyu geniş tarlalara, yaylalarda çadır diker, türkü söyler, inek ve koyun, deve gibi hayvanları çoğaltmayla uğraşmaktadırlar. Kenagas soyu kervan çanlarını çaldılar, Çin, Hindistan, İran ve Turan ülkeleri boyunca ticareti geliştirmektedirler. Barlos'lardan çok sayıda komutanlar yetişmiştir. Silahları ustaca kullanması da Barlos soyu tarafından ustaca yapılmaktadır. Caloyırlar leşkerlerin resmini iyi bilirlerdi. Onların büyük kısmı bu işi kendilerine meslek edinmişlerdir.

Bu şekilde eski insanlar ataları, soyları, ecdatlarına göre, şecere, sülale olmuşlardır. Şecere belirli bir ailenin, evladın hangi soydan geldiği, hangi nesilleri kendi arasına alacağına bakarak belirlenmektedir. Örneğin Özbek halkının, tarihteki meşhur

şecerelerden biri, Timurluların soy ağacıdır. Bu nesil Barlos soyuna mensuptur ve aşağıdaki şekilde bölünmektedir:

Bahadır Taragay'ın oğlu Emir Timur, Emir Timur'un oğlu Şahruh Mirza, onun oğlu Mirza Uluğbey, Uluğbey'in oğlu Abduletif Mirza... gibi.

Babür Mirza şeceresi:

Emir Bahadır Taragay'ın oğlu Emir Temur, Timur Cihangir'in üçüncü oğlu Miran Şah oğlu Sultan Muhammed Mirza, Sultan Muhammed Mirza'nın oğlu Sultan Abusaid, Abusaid Mirza'nın oğlu Umar Şeyh, Umar Şeyh Mirza'nın oğlu Zehiriddin Muhammed Babür, Babür Mirza'nın oğlu Hümayun Mirza, Hümayun'un oğlu Ekber Şah vd.

Elbette şecerede pek çok dal ve alt dallar olacaktır. Yani nesillerin anne tarafından yayılması, ağabey, kardeş, dayı, amca, teyze çocukları(kuzenler) soylarını da bilmek şecerenin netliğini, doğruluğunu güçlendirmektedir.

Eski dönemlerde şecere aynı zamanda sülaleyi de belirlemektedir. Örneğin padişah soyu çok eski zamanlardan beri ülkeyi yönetiyorlardı. Çocuklar da buna öğretilmektedir. Komutanların kendinden sonraki nesilleri de aynı şekilde komutanlıkla uğraşmaktadırlar. Demirci, silah ustalarının oğul, torunları da aynen bu meslekleri devam ettirmektedirler. Sandık ustasından sandıkçı, beşik ustasından beşikçi, çalgı ustalarından dütar, tambur yapan insan nesilleri yetişmektedir. Tüccar evladı ile ticareti işini, tabip şifayı, meddah din ve tarikat, Allah ve peygamberler methini nesiller boyunca devam ettiren sülalelere aktarmaktadırlar. Kısacası, günümüz ekonomi politikası gerektirdiği gibi, herkes kendi işiyle uğraşmaktadır. Bu mesleği geliştirerek, zanaat ürünün sayısı ve kalitesini artırmaktadırlar.

Günümüzde birçok şecere kendi sülalelerinin mesleklerini bırakarak, unutarak, başka mesleklere yönelmişlerdir. Halkımız arasında “Baba mesleğini yapan bereketi bulur” diye bir söz vardır. Bu sözde pek çok hikmet var. Çünkü insan, atalarının mesleğiyle uğraşırsa, her şeyden önce, bunun için gerekli bütün temellere ve kaynaklara sahip olur. Mağazayı yeniden inşa etmeyeceksiniz. Zaten olanı güçlendirir, geliştirir, döneminize uygun bir şekilde uyarlayarak devam ettireceksiniz. Küçüklüğünüzden beri bu işi gördünüz, göz ve el alışkanlığınız var siz bu şekilde büyüdünüz.

Yeni bir meslek öğrenmek, bunu geçim kaynağına dönüştürmek için birkaç yıl, belirli miktar para, sabır ve sinir harcamanız gerekecek. Bundan sonra bu mesleğin ustası olarak, ün kazanana kadar, oldukça uzun ve zor yollardan geçmeniz gerekecektir. Bu yolda kırılma noktası, tekrar ayağa kalkamama durumlarıyla karşılaşmanız mümkündür. Bu nedenle, tüm zamanlarda da kendi şecere ve sülalesinin mesleğini terk etmeyenler, asla kötü durumlara düşmediler. Fırıncı, kasap, şekerçi/tatlıcı, çiftçi, demirci, girişimci, inek yetiştiricileri, kuyumcu, marangoz, tüccar, doktor, çömlekçi, inşaatçı ve diğer meslekler sülaleleri nesilleri de yaşam sorunları karşısında pes etmediler. Kendi meslekleriyle aile ocağını sürdürüyor, çocuklarının rızkını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda, ülkenin zenginliğini yarattılar, vatan pazarlarını geliştirdiler. “Aç kalsan bile, babanın geleneğine uy” sözünün manasını anladığınızda, yukarıda dediklerimizi de anlayacaksınız.

Sevgili genç arkadaşlar. Günümüzde hepimiz soy, şecere, sülalemizi çok iyi tanımıyoruz. Bu konuda Kazak dostlarımızdan örnek almakta fayda var. Yedi atasını iyi biliyorlar. Yedi atasını tanıyan bir insan, onların şeceresi, mesleklerini de derinlemesine bilmesi doğaldır.

Sizlere gelenekler hakkında az çok bilgi vermeye çalışan ben, bu konuda övünemem. Bende de zamanın acımasız özelliği, damgası var. Araştırmalarım göre soyum Kenagas, dedelerim kervan üzerinde yabancı ülkelere ticaretle uğraşmışlar. Nenemin dediğine göre, Buhara emirleri Kitap şehrine geldiklerinde bizim evimizde ağırlanıyorlarmış... Tüccarların çocuklarından eğitimli, erdemli insanların yetiştiği tarihten sizin de malumunuz.

Kitap şehrine devrimcilerin girmesiyle, molla olan dayım, yeni hükümetin liderlerinden biri oldu. Zamanın gereksinimlerinden dolayı, kendi halkını, hemşerilerini cezalandırdı. Hatta diğerlerinin yanı sıra kendi babası olan, dedem Gaffar Attar'ı da harcadı... Benim babam da karışık bir dönemde sülale, şecere mesleğinden bir süreliğine vazgeçip, köyde sıradan bahçeyle, küçük genetik işleriyle uğraşmıştır. Geçenlerde bana bir tarım bilimci (tarım uzmanı) arkadaşımın dediğine göre, babamın genetik işlerinde boş durmamış. Siyah Çaras üzümünün iki çeşidini (siyah ve saçal kara) karıştırarak, uzun yıllar deney yapmış, yeni çeşidin avantajlarını öğrendikten sonra, onu kendi bahçesinde yetiştirmiş, çoğaltmış. Bu çeşit geçen yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren, Şreder adındaki

Bahçe Bitkileri Enstitüsü'nün Semerkant şubesinde, bir yetiştirme buluşu olarak kabul edilip, Semerkant, Kaşkaderya vilayetlerinde üretilerek, yaygınlaştırılmış, toplumun bahçesine gönderilmiştir. Benim babam tarafından ortaya çıkarılan yeni çeşit Sattar Kara adı verilip, çoğu bahçelerin en iyi, verimli üzüm çeşidi olarak sayılmaktadır.

Şecere, sülalenin mesleğini devam ettirmek, geleneksellik her dönemin alkışlanarak, desteklenmektedir. Bu olay milletin zenginliği, devletin zenginliği sayılmaktadır. Bu nedenle devam ettirenler devlet, liderler tarafından rağbet görmektedirler. Ne yazık ki, tarihte daha önce olmayan işler gerçekleşip, Sovyet döneminde, yakın geçmişte, bu klasik geleneğe şüphe düşüren liderler ortaya çıktı. Öğretmen çocuğundan öğretmen, hekim çocuğunun doktor, tüccar çocuğunun ticaret insanı, bilim insanının çocuğu da bilim insanı olması kesinlikle yasaktı. Haber bültenleri aracılığıyla kadim geleneği koruyan birkaç fedakâr aileler büyük eleştirilere maruz bırakıldılar. Yasağı ihlal edenler “görevi kötüye kullanmakla” suçlandılar.

YENİ EV

Aile, ev ocak ile varlığını sürdürmektedir. Ev sahibi olmak ise tüm zamanlarda da kolay olmamıştır. Özbek haneleri eski zamanlardan beri çok çocuklu, büyük bir aile olarak varlığını sürdürmektedir. Yaşı gelmiş kızlar ve oğlanlar evlendirilmektedir. Yeni bir aile, yeni bir ocak kurulmaktadır. Özbekler genellikle “Kız çocuğu başkasının mülkü”, “Çıkmış kız çığırık (Pamuğu tohumundan temizleyen, ahşap eski el makinesi dışında)” diyerek kızları gelin olacakları evlere, gizliden sevgi, şefkat ve ılık duygularla yetiştirirler. Anne ve babası kızın bebekliğinden itibaren çeyiz topladığı doğrudur. Halk arasında: “Kızı beşiğe koy, çeyizini sandığa koy” şeklindeki atasözü vardır. Gittiği yerde kendinden çoğalmak, huzur içinde yaşamak, ağaç olup kök salsın diye niyet etmektedirler.

Erkek çocuğun yolu farklıdır. Erkek çocuğun doğumu, ailenin mutluluğu, şerefi olarak kabul edilir. Neslin varisi, vatanın sahibi, koruyucusu, aile ocağının direğidir. Erkek doğumuyla birlikte iş insanı babalar, dedelerin önerisiyle evin avlusuna 100-200 fidan kavak ekmektedirler. Bu kavaklar, oğlan büyüyüp evlenene kadar yeni bir binanın hammaddesi olarak da büyümektedir. Evlenmeden önce yeni bir ev inşa edilmektedir. Haşar, akraba, dost, yakınlar yardımıyla inşa edilen yeni eve de kendine özgü gelenekler

uygulanması gerekiyordu. Evin üstünü, çatısı kapatılmadan önce, bir canlı hayvan (horoz, tavuk, hindi) kesilmesi, Allah rızası için kanının akıtılması gerekmektedir. Bu geleneğin toprak damın üzerinde yapılması (Toprak dam üzerinde horoz, hindi kesilir. Kanı orada kalır) en yükseğe, Allah'ın huzuruna, Bir'e ve Var'a yakara şeklinde kabul edilmektedir.

İyi niyetle eşiğin altına (kum ve çakıl taşı doldurulmasına rağmen) bir testi gömülmektedir. Bu, eşiği (altı) altından olsun, haneden kut, bereket, zenginlik eksik olmasın anlamlarına gelmektedir. Aslında, eski zamanlarda parası olanlar bu tarz testilere tüm varlığını, altın, değerli taşlarını, incilerini gömerek korurlardı. Zamanı geldiğinde, yeni nesil, yeni bir bina yaptığında bu zenginlik (altın eşik) oldukça işe yaramıştır.

Halkımızın sözlü geleneğe dayalı eserlerinde, baba evinden çıkan geline:

Ağlama kız ağlama, düğün senin yar-yar,
Eşiği altından ev senin yar-yar.

Mısralarının anlamı da burada gizlidir.

Eşik ile ilgili gelenekler hem örnek hem de öğretici niteliğindedir. Yetişkin kızlar, gelinler sabahın erken saatlerinde kalkıp, önce eşiğin önünü tertemiz süpürmektedirler. Eşikte selamlaşmak, tokalaşmak Özbekler arasında uğursuzluk sayılmaktadır. Misafir eşikten girince veya tam tersi, ev sahibi misafirin önüne çıkıp karşıladığında, işte o zaman birbirleriyle selamlaşmaktadırlar.

Yeni bir eve taşınırken hala bir takım gelenekler, bazı ritüelleri Özbek halkı günümüzde halen uygulamaktadır. Bunlardan ilki, evin göze çarpan yerlerine, kurumuş diken, üzerlik asılmasıdır. Bununla halkımız “Allah kötü gözlerden korusun” şeklindeki inanca uymaktadırlar. Her zaman insanlar arasında “gözü” olan insanlar, göremeyenler, çekemeyen kalbi kara insanların nazarı değmesin, pisliği bulaşmasın diyerekten bunlar yapılmaktadır. Gerçekten de kötü niyetli bir insanın bakışı o anda kuru diken, üzerliğe gördüğünde, “nazarı kırılmaktadır”, gözüne kuru diken “giriyordu”. Buna batıl inanç diyenler de var. Ne olursa olsun, biz kültürümüzün örnek örf ve adetlerini korumamız, gelecek nesillere aktarmamız gerekmektedir. Bunların dışında yeni eve taşınırken, avlu eşiğine, evin giriş kapısına at nalı asılmaktadır. Bununla hanedekilerin hayatını at nalı gibi güçlü, sakın, hayvanları olan zengin olması niyet edilmektedir.

Evin içinde bir geyik boynuzu, başı asılmalıdır ki bununla nesillerin Geyik Ana soyundan geldiğini göstermektedir. Kurttırnağı asılmış haneler de vardır. Bu da bu neslin Kurt'tan türediğinin işareti, sembolü aynı zamanda kurt avının çokluğu, onu bulabilen biri olunması amaç edinmektedir. Kuru diken, üzerlik, muska asma geleneği sadece yeni ev, belki Özbekler arasında devlet tarafından yapılan evler, yemekhaneler, ev eşyaları satan ve diğer dükkanlar, mekanlar, çeşitli kompleksler, devletin veya şahsi araçlara da asılmaktadır. Bu herkesin inancıyla ilgili meselelerdir.

Yeni bir eve taşınmadan önce, kesinlikle eşik üzerinde canlı hayvan: koyun, keçi, tavuk, horoz kesilerek, kan akıtma yapılır, bu her bireyin kendi ekonomik düzeyinden ortaya çıkarak gerçekleştirilmektedir. Bu da kendine özgü hayır yemeği olup, Allah-u Teâlâ'dan bu haneye mutluluk, saadet, aydınlık vermesi, kötü göz, sıkıntı, felaketlerden korumasının dileğidir, gönüller böylece huzura ermektedir. Bu hayvandan çorba, pilav yapılır, yakın komşu, akraba, ihtiyar, genç, yoksunlara dağıtılmaktadır.

Yeni bir eve taşınırken üç şeye özellikle uyulmaktadır. İlki, eve eşikten tuz getirilmektedir, bununla hane tuz, yemekli, tuz, nasibin bol olması niyet edilmektedir. İkincisi, eşikten ekmek, un eve getirilmektedir. Bununla yeni ev halkı rızk ve nasibinin bol olması, ikbalinin güzel olması, bolluk bereketli olması dilenmektedir. Ekmek bu nedenle yaşamın, rızkın simgesi olarak kıymetli bir konumdadır. Üçüncüsü, yeni evin eşikinden içeriye bir ayna getirilmektedir. Bununla bu hane halkının hayatı, yaşamı ayna gibi berrak, lekesiz, nurlu, parlak olması Allah'tan dilenmekte, iyi niyetler edilmektedir.

Bu semboller yer değiştirip, hepsini birden yeni eve getirilmesi de mümkündür. Yeni eve taşınma töreni avlu düğünü, ev düğünü, hayır yemek töreniyle sona ermektedir.

KAR POSTER

Kış, eski dönemlerden beri tatil mevsimi olarak kabul edilmektedir. “Kış hazırlığını yazın yap” diyen insanlar ilkbahar, yaz boyunca emek vererek çalışır, sonbaharda yetişen mahsulü – meyve, kavun, karpuz, çobanlar: et, kazı, karta, iç yağı, yün, deri; çiftçiler: koza, buğday, tahıl, pamuk gibi hammaddeleri tekrar toplayıp, işleyip, kuru üzüm, pekmez, gün kurusu şeklinde saklarlar. Keçe, halı, ipek ve pamuk kumaşları dokur, halk el sanatları ile uğraşmaktadırlar.

Geçmişte topraklar verimliydi. Nehirlerde berrak ve temiz sular akardı. İnsanlar hem manevi, hem de maddi olarak tok, daha iyi yaşadılar. İnsanların emeğine karşılık olarak Toprak Ana, sofrayı doldurur, bol miktarda nimetleri hediye etti. Topraklar verimli olduğundan pazarlarda ucuzluk, insanlar arasında cömertlik, nezaket, sevgi, geniş gönüllülük gibi duygular vardı.

İnsanlar yazlıklardan, kışlaklara taşınır, çeşitli düğünler yapıyorlardı. Düğünlerde eski gelenek ve göreneklerimiz olan at binicilik yarışları, Köpkeri, güreş, cambazlık, meddah oyunları, özellikle çocuklar için tam bir bayram haline gelmektedir. İşte böyle kış bayramlarından biri kar poster oyunudur. Kar poster oyun adeti halkımız arasında çok eski zamanlardan beri yaşatılmaktadır.

Kar poster geleneği atalarımızın yazı kültürüne erken dönemlerde geçiş yaptığının göstergesidir. Kar poster oyunuyla onlar kendilerini himmetli, eli ve kalbi açık, cömert, zengin halk olduklarını göstermektedirler. Aynı zamanda, kar poster yardımıyla birbirlerine küsen bazı kabileler, soylar, aileler, dünür, akrabalar barışarak, tekrardan arkadaşlık kurmaktadır.

Kar poster oyununun kuralları ve koşulları nelerdir? Kar poster, direktten kara bir şeyler yazmak olarak düşünmeyin... Öncelikle kar poster ilk kar yağdığı gün yazılmaktadır. Mektup, grup halinde yazılır, sabah sahibine – mektubun gönderileceği şahsa teslim edilmesi şart sayılmaktadır. Karlı şiddetli yağdığı gece kar poster yazan taraf üyeleri bir evde toplanır, Tança etrafında dizilir, mektubu yazmaktadırlar. Kar poster kesinlikle şiirsel bir biçimde yazılmaktadır. Bu da Özbek halkı arasında şiir potansiyeline sahip insan sayısının çokluğuna, milletimizin şiirsel yapısına işaret etmektedir. Bu nedenle bu meclislere şairler, bahşılar, hızlı cevap verebilen kıvrak zekalı, akıllı ve erdemli insanlar katılmaktadır. Amatör çocuklar da bu meclislere çırak olarak katılarak hizmet eder, hazır olarak bulunmaktadırlar.

Kar poster yazılımı bahanesiyle bu gece şiir, savaş hikayeleri, çeşitli kitaplar okumalar, bahşılar ve meddahlar kendi sanatını sunar, bilginlerin sohbetlerine dönüşmektedir. Kar poster şartlarından biri önceden belirtilmiş olup, orada kar poster getiren insan ya da çocuk, mektubu teslim ettikten sonra, hangi mesafede tutulacağını, kar poster şartlarını mektup getirenin sorumluluğuna vermek, tabii ki belirtilmektedir. Mektubu yazan taraf temsilcisi, mektubun sahibine teslim ederken, başka bir lafi bahane

ederek, sohbet arasında bu mektubu ona vermesi gerekmektedir, kar poster teslim edilmektedir. Sonra koşarak ardına, belirtilen mesafeye kadar uzaklaşmalıdır.

Kar poster içerisinde mektup veren insanın nereye, belirli mesafeye ulaştığı yerde kar poster alan insan ona yetişerek, yakalarsa, kar posterde belirtilen koşulları mektup gönderen tarafın yapması beklenmektedir. Bu oyunda bazen mektup alan, bazen de gönderen taraf kazanmaktadır. O gün köylerdeki birçok evde kar poster oyunu düzenlenmektedir. Bu nedenle de kar poster yazan kişi, yalnızca başkasının ziyafetinden ağırlanıp, tadını çıkarmakla kalmıyor, belki aynı zamanda bu ziyafeti kendisinin de düzenlemesi için ciddi hazırlıklar görmektedir.

Şair, bilim insanı dedeniz Gafur Gulam'ın arkadaşı Sabir Abdulla ile birlikte eczacı ve şair kardeşlerine yazdığı, kar poster bu şiirsel eserin güzel bir örneğidir. Bu kar posterden Özbek sofrasının zenginliği, halkın kalbinin genişliği, akıllı ve cömert geleneklerimizin sıcaklığı hissedilmektedir.

Kar poster şartları arasında nimetleri sofraya döküp, büyük bir ziyafet verilmesi belirtilmektedir. Burada ziyafete katılanların sayısına göre deve, öküz veya bir, iki kuzu kesilmesi, tandır kebabı, pekmez, kuru üzüm ve gün kuruları, iyi korunmuş tatlı, şeker gibi kavun ve karpuzlar, hurma, üzüm gösterileri yapmakla birlikte, bununla evin sahibi ve sahibesinin ne kadar geçimi sağladıkları, koruduklarını göstermesi talep edilmektedir.

Ziyafet töreni ise yetişkinler için de çocuklar için de bir bayram rengine bürünmektedirler. Ev sahipleri, sahibeleri sanki ev sahipleri, ev hanımları sanki daha küçük bir düğünmüş gibi kar poster yazan taraf temsilcileri, değerli misafirleri sevgiyle, ikramlarla karşılamaktadırlar.

Kar poster şartlarında bizim zamanımızda içkilerden votka, konyak talep edilip, sonra bol-bol tüketilmesi geleneğimizin gururuna leke süren yerleri de vardır. Ne yazık ki bu kusurdan halen kurtulamadık. Zenginler, gösteriş sevenler, kibirlilik gibi olumsuz duygular bu cömertlik sembolü olan geleneğimizin ciğerine yerleşmesine izin vermeyelim.

Siz de kar poster kurallarını iyi öğrenin, onu devam ettirin. Kendi milli geleneklerinizden biri olan şair halkımız ananelerini nesilden nesle aktarılmasında kendi katkıda bulunun.

GÖSTERİ

Her alanın meraklısı olduğu gibi evcil hayvan ve kuş dövüşünü de seven genç, yaşlı pek çok insan var. Mesela: Nevruz, Bayramlar, ürün toplama bayramları ve büyük düğünlerde Köpkeri, güreş, cambazlık oyunları ile birlikte diğer tarafta hırlayan köpekler, diğer tarafta zıplayıp tepen horozlar, koçlar, tekeler, diğer bir meydanda büyütülmüş, “sarhoş” olarak dövüğe getirilen bıldırcınlar mücadele etmektedirler.

Bu gösteriler halka, izleyicilere büyük keyif vermektedir. Onlara şenlik havası vermektedir. Bu insanlar, iki kişi veya grup arasındaki yarışma şeklinde gerçekleştirilerek, sevenler bu hayvan ve kuşların en iyilerini seçerek, çok erken yaşlarından itibaren dövüşmeye uygun bir şekilde eğitmenin yollarını aramaktadırlar. Bunun için yarışan hayvan, kuşun cinsi, vücut yapısı ve ağırlığı dikkate alınmaktadır. Onları güçlü, öfkeli, hızlı kılmak için yüksek enerjili yiyeceklerle beslemektedirler.

Geçmiş süvariler binici atlarını mavi kuru üzüm vererek beslendiklerini çok iyi biliyoruz. Bunun gibi koç için temiz yonca, yem, köpek için taze kesilmiş et, horoz için bahar buğdayı, bıldırcın için darı ve haşhaş tohumu vererek onları özenle beslemektedirler.

Bir hayvanın ya da kuşun bir yarışmaya katılıp, ödül alabilmesi için yıllar boyunca eğitilmesi için yıllar gerekir. Demek insan sevdiği canlıya sevgi göstererek, onunla ilgilenerek, şefkatle yaklaşması gerekmektedir. Burada çocuklar da hayvanlara ve kuşlara karşı sevgi, şefkat gelişmektedir.

Böyle sevenler tek değildiler, yetiştirilen hayvan, kuşlar da tek değildir, grup şeklinde çoğu insanlar tarafından yetiştirilmekte, eğitilmektedir. Onlar iyi niyet, temiz umuduyla Nevruz, Bayram, büyük düğünlere hazırlanmaktadırlar. Demek ki böylece köyler, mahallelerde koç, köpek, horoz, kuş severlerinden oluşan gruplar meydana gelmektedir. Bu grubun üyeleri birbirlerinin deneyimlerinden, becerilerinden örnek alarak, faydalanmaktadırlar.

Her oyun, alışkanlığın arkasında onun manevi zafer ve hazzın yanı sıra, maddi ve ekonomik bir faydası da vardır. Özellikle bıldırcın severleri, bıldırcın dövüşlerinde bazen kumar kurallarına uyar, mücadeleyi kazanan büyük miktarda para veya değerli eşya almaktadırlar. Aksine, mağlup olan taraf her şeyini kaybederek, bazen de borca girmektedir.

Kendi bıldırcınına haşhaş tohumu vererek, sarhoş eden bıldırcın sever onu kavgacı olması için ayna karşısına koyar, kendi kendiyile dövüşmesini sağlamaktadır. Aynadaki yansımasını gören bıldırcın, onu yabancı sanarak, dövüşmeye başlar, önündeki ölüm, kalım mücadelesine hazırlanmaktadır.

Koç, köpek, horoz, bıldırcın dövüş geleneklerinde elbette, bu hayvanların en iyileri seçilmektedir. Keklik ve bıldırcınlardan daha fazla öten kuş yetiştirilmektedir. Oyuncu güvercinler de onlar tarafından yetiştirilmiştir. Keklik, bıldırcın, güvercin yetiştirmek, onları öten, oyuncu zanaatkar olarak (bazı güvercinler mektup taşımak üzere eğitilmişti) yetiştirmek güzelliğe takıntılı genç ruhları büyülemektedir. Bu oyunların hepsi sadece erkekler için izin verilmektedir. Kadınlar bu oyunları oynamadı, katılmadılar.

Uzun yıllar boyunca bu geleneklere tek taraflı yaklaşıldı. Bu oyunlar kumar, dolandırıcılık, vurgunculuk göstergesi olarak olumsuz değerlendirildi. Onlara karşı şiddetli, düzenli, tutarlı bir şekilde mücadele yürütüldü. Sonuç olarak insanlarımız arasında bu gelenekler önemli ölçüde azaldı. Kalanlar da gizlice, gözlerden uzak yerlerde gerçekleştirildi.

Koç, horoz, köpek dövüştüren çocuklar terbiyesiz, güvercin severler gençler de yaramaz çocuklar olarak bilindiler. Sovyet dönemi sonrası gelecek nesiller, bu geleneklere karşı nefret ruhuyla yetiştirildi.

Çeşitli hayvanları dövüştürerek, hangilerinin en iyi olduğu belirlenerek ayıklanmaktadır. Bu oyunların amacı da bundan oluşmaktadır. Ayrıca seyircide zevkli ruh hali yaratarak, rahatlayarak dinlenmelerine yardımcı olacaktır. Her şey ölçülü olarak yapılması doğru olanıdır. Bu nedenle yukarıda bahsedilen geleneği itiraf etmeyi, anlatmayı gerekli gördük. Bağımsızlık zamanına geldiğimizde “Kuşlar ve hayvanlar dövüşü” geleneksel oyunlarımız, geleneklerimizin sembolü olarak yeniden inşa edildi.

“YAĞMURLARI YAĞDIRASIN...”

Sokakta oynarken birden yağmur yağmaya başladı. Aksine yağmurluğunuz veya şemsiyeniz yanınızda değil. Adımlarınızı hızlandırdınız, yağmur ise şiddetlendi. Oldukça ıslanacağım diye koştunuz, yağmur ise kovadan akarcasına yağmaktadır. Eve sırlıklam bir halde, saçlarınızdan su damlaları akarak girdiniz. Sizi bu halde gören neneniz: - Ya, tam da sust kadın olmuşsun ya, - diyerekten havlu vererek, kıyafetinizi değiştirmenizi

tavsiye edecektir. Bu sözcüklerin anlamını anlamıyorsunuz. Eşikte elbiselerinizi silkeleyip, ayakkabılarınızı yere vurarak, saçlarınızı kurulayarak, nenenize soruyorsunuz.

- Sust kadın ne demek, nene?

- Ne bileyim, evladım bu da atalarımızdan kalma bir gelenek, işte. Yağmurda kalana “sust kadın” denir, - diye etrafınızda dolaşır durur neneniz.

Eski dönemlerde kuraklığın olduğu, ilkbahar ya da sonbaharda beklenen yağmur yağmadığı zamanda atalarımız özel yağmur yağdırma ritüeli, merasimini uygulamaktadırlar. Bu töreni günümüzde Surhandarya vilayetinin Boysun şehrinde oluşturulan folklor sanatçıları topluluğu sevgi ile öğrenilmekte, bize ustalıkla (gösteri) ulaştırılmaktalar. Bu konseri siz de televizyonda izleyip, radyoda dinlemiş olabilirsiniz.

Bilginlerden birkaç folklor bilim insanı bu geleneğin tarihini incelemeye başladı. Bunların başında Profesör Bahadır Sarımsakov önderlik etmektedir. Bilim insanı, bu gelenek üzerine derin araştırma, incelemeler sürdürdü. Bilimsel kaynaklardan özellikle, dedeniz Kaşgarlı Mahmud’un 11. yüzyılda yazdığı “Divanu Lügati’t Türk” eserinde ya da taşı ve bu taşın yağmur yağdırma ritüelindeki kullanımı hakkında da bilgiler verilmektedir. “...Yağmur, rüzgar ve diğerlerini dilemek için özel taşlar Yada taşıyla fal bakmak adettir. Bu gelenek onlar arasında oldukça yaygındır.

Orada çıkan yangını söndürmek için öyle bir sihir yapıldı, Allah’ın emriyle yazın kar yağdı. Gözümün önünde yangını söndürdü”. (M. Kaşgarlı “Divanu Lügati’t Türk”. Cilt III, T., 1963, s. 8).

Demek ki mahsulün yetiştirilmesi, geçim sağlanması için gerekli olan yağmur, kar yağması bilimin gücüyle de gerçekleşmektedir. Bundan sizin de atalarınız nasibini almıştır. Bir diğer başka yol – köy ahalisi erkek, kadın, çocuk tarlaya çıkar, gökten su hediye eden tanrı – Sust kadın’a yağmur yağdırması için yalvararak dua ederler:

Sust kadın, sultan kadın!

Gölgeleri meydan kadın!

Sust kadın ne gerek?

Dolu, dolu yağmur gerek...

Çünkü “Sust kadın” geleneği İslam’dan önce, Avesta, Zerdüşt zamanından beri var olan ritüellerden biri olup, dini inanç, ibadetin meyvesidir. “Sust kadın” türküsü bir önder tarafından, nakarat kısımları ise herkes birlikte tekrar ederek icra edilmektedir. Bu merasim halk arasında “Sust kadın”, “Süt kadın”, “Su kadın” şekillerinde de adlandırılmaktadır. Ritüel gerçekleştirilirken çimenlerden, ağacın küçük dallarından büyük kadın şeklindeki “Sust kadın” vücudu yapılmaktadır. Onu bir yere diktikten sonra, etrafını dönerek, “Sust kadın” türkülerini icra eder, ritüeli uygulamaktadırlar. Herkes kovada, testide, kasede, hatta elleriyle bile arıktan su alarak, “Sust kadın” üzerinden su dökmektedirler. Türkistan’ın Özbek ve Tacik halklarının yanı sıra Afgan, Pakistan ve Hint halklarında da bu gelenek yaygındır.

Elbette bu gelenek haftanın özel günleri olan Pazar, Perşembe, Cuma günleri gerçekleştirilmektedir. Hayırlı olmayan günlerde törenin yapılması kabul edilemez.

Yağmurları yağdırasın, Sust kadın,
Buğdayları oldurasın, Sust kadın,
Gökten damla bırakıp, Sust kadın,
Halkı, yurdu doyurasın, Sust kadın...

Bu merasime elbette, halkın o dönemdeki maddi, kültürel durumu da yansdı. Geleneksel sevgi, şefkat, yetimlerin rızkının kesilmemesi, insanlar sınıf ve kategorilerine yönelik tutumlar da yansıtılmaktadır:

Yağmur yağsın, serpile, Sust kadın,
Kurt kaçsın, koşarak, Sust kadın,
Buğday olsun, başak, Sust kadın,
Ekmeği yesin, parçayla, Sust kadın.

Kuraklığın kıtlığa yol açacağını iyi bilen atalar, çeşitli kurbanlıklar eder, hayvanların kanını dökerek Allah’tan yardım istemişlerdir. Bu olayların nedeni, insanların günahlarının artması, nankörlük, Allah’ı unutmaları sebep olduğuna inanıyorlardı. Kötüleri lanetlemektedirler:

Mahsuller çok olsun, Sust kadın,
Çiftçinin evi dolsun, Sust kadın,

Yağmurları yağdırasin, Sust kadın,
Kötünün evi yansın, Sust kadın...

Yağmur yağdırma geleneği ilkbahar, yaz aylarında uygulanmaktadır, tabii ki genellikle ya o gün, ya da ertesi gün yağmur yağması beklenir. Bu durumda dileklerin gerçekleştiği birçok durum vardı. İnsanlar dileklerinin gerçekleştiğine Allah-u Teâlâ tarafından gerçekleştirildiğine sevinirlerdi. Şükür etmektedirler.

Yağmur yağdırma ritüeli yerini günümüzde artık yapay sulama yöntemleri aldı. Bazı ülkelerde ihtiyaç duyulan yerde bulut oluşturma, onu istenilen bölgeye sürme ve ardından yağmur yağdırmak mümkün oldu. Ancak bu çiftlik için maliyetli bir yöntemdir. Bu nedenle Sovyetler döneminde, su kaynaklarından çöle olsun, kanal kazarak, basınçla aşağı yukarı yönlerde su göndermenin “modern” yöntemleri icat edildi. Su tanrısına tapınmayı bırakın, suyu zorla elde edildi. Sonuçta, Hazar Denizi gibi tıpkı yeryüzünün bir parçası olan, yeşil bir ayna gibi parlayan Aral Gölü (Denizi) nasibine ulaşmadan, yok olmanın eşiğinde son nefeslerini vermektedir.

Bu gelenek, ritüel halkımız çiftçilik yaşam medeniyetinin hem zengin, eski, himmetli, inançlı olduğunun göstergesidir.

KÜL ATA

Günümüz gençleri Kül Ata’yı görmemiş olabilirler. Kül Ata uzun zamandır giyilmez oldu. Kül Ata denilen şey, nasıl bir şey diyorsunuz. Kül Ata – bir baş giysisidir, daha doğrusu kadınlar tarafından kullanılan baş giysisidir. Şekil olarak kepçeye benzetilmektedir. “Yuvarlak” kısmı başa giyilir. “Sap” kısmından saçlar ikiye bölünerek, geçirilmektedir. Kül Ata günümüzde de Semerkant, Kaşkadarya, Surhandarya vilayetlerinde bazı köy neneleri tarafından giyilmektedir.

Giysinin adı çeşitli yerlerde farklılık göstermektedir. Kül Ata, Kültä, Kültapeş, Kültapişik şekillerindedir.

Kül Ata giymek de bir gelenektir. Eskiden kızlar evlenip ilk çocuklarını doğurduğunda, beşik düğünü münasebetiyle saçlarını kırk tane örgü yaparak, uçlarına püskül takmaktadırlar. Genç kızları örgüler, püsküller süslü gösterir. Püskül siyah ipten dokulu, sanki kırk tane saç örgü gibi gözükmektedir. Onun üst ve alt kısmı enine

yerleştirilen iplerden oluşarak, püskülü dört köşeli şeklini korumasına yardım etmektedir. Püskül omuzlardan bele kadar olan uzunluktadır. Püskülün uçlarına altın, gümüş, bakır ve demir paralar asılmaktadır. Küçük, gümüş çanlar da asılmaktadır. Geçmişte püskül başlı başına bir sanattı. Gelinler, genç anneler, genç kızlar hepsi püskül takmaktadırlar. Ben onun faydasını, zararını söylemeyeceğim ama “sosyalist yaşam tarzı”, “kadınlar özgürlüğüne saldırı” adı altında peçelerin yanı sıra, püskül, Kül Ata’yı da yok etti. Onların kullanımı gelenekten kaldırıldı.

Kül Ata giyme alışkanlığı ne zaman gerçekleştirilmektedir? Anneler erkek veya kız çocuklarını evlendirip, ilk defa nene olduğunda, artık kendilerini büyük, ihtiyar kadın olarak saydıklarında oluyor. Bu yüzden püskül takmak, genç gibi davranmak, “pazarlamak” ayıp sayılmaktadır. Bu nedenle torunun beşiğe bağlanma merasiminde genç anne ilk defa saç örgüsüne püskül takmaktadır. İhtiyar anne (nene) ise uzun süredir kullanmış olduğu püsküle veda ederek, saç örgüsünü artık iki tane yapmaktadır... İlk defa Kül Ata takar, nene olmayı “kabul etmektedir”.

Bir arada üç ritüel burada: Çocuğu beşiğe bağlama (Beşik düğünü); genç anneye püskül takma; nenenin saçını ikiye bölme gelenekleri gerçekleştirilmektedir. Bu da kendine özgü düğün şeklinde yapılmaktadır. Kadınların yaşa bağlı olan, önemli ritüel, geleneği sayılmaktadır.

Kül Ata giyen neneler o köyün ihtiyar ve saygın insanları sayılmaktadır. Onlar artık büyükler tarafından yönetilen işlerde personel, misafirler geldiğinde sofrayı düzeni kontrolcüsü, kırıkçı, çıkıkçı, üfürükçü, falcı olma hakkına sahip olmaktadır. Bunlar için artık onlarda belirli tecrübe, hayat, yaşanmışlıklar olmaktadır. Kül Ata giyme (“Saçı ikiye ayırma geleneği” olarak da adlandırılmaktadır) adeti toplumun anaerkil dönemlerinden beri gelen gelenek olduğu düşünülmektedir. Çünkü tüm bu düzen, merasimlerin üçü de kadınların yaşamı, toplum içindeki yeriyle bağlantılıdır.

Kül Ata giyme geleneği yok olmak üzeredir. Öncelikle biz bu geleneğe, diğer ritüellerle birlikte dikkat etmeli, derlemeler yapmalıyız. İkincisi, ailevi, günlük merasimlerde büyüklerin yanında yer alıp, özellikle müstakbel genç anneler, geleceğin nesilleri, aile, ocağın sahibeleri olarak geçmişin bu örnek geleneklerin tekrar hayata geçirerek, ondan faydalanması kötü olmayacaktır...

Kül Ata ve onu baş giysisi olarak kullanılması, eskiden Tomris annemizin döneminden, savaşçı süvarilerden beri kültürel miras olarak gelmesinden dolayı, onu değerlendirmemiz mühimdir.

SARIK

Sarık takmak İslam'ın farzı sayılmaktadır. Sarık genç yaştan ihtiyara kadar tüm erkeklerin baş giysisidir. Sarık sokak kıyafetidir, evin kapısından dışarı çıkan herkes kesinlikle sarık takarak çıkmaktadır. Mahallede, sokakta, toplumun olduğu yerlerde, okulda, acil bir durum olmadıkça sarıksız dolaşılmamaktadır. Sarık, şabpoş, doppı, takya, telpek, şapkalardan daha değerli sayılmaktadır. Sarıklı kişi aydınlanmaya, dine yakın, ait sayılmaktadır.

Sarık başa doppı, şapka, şabpoş, takya, kulak altından sarılmaktadır. Sarık sarmak bizim yaşam tarzımıza İslam'la birlikte gelen bir gelenektir. Bu genellikle eni yaklaşık 0.5, boyu 1.5- 3 metre uzunluğunda, çok kalın olmayan, desensiz, sade kumaş seçilmektedir. Onun rengi beyaz, mavi, pembe, sarı, kırmızı, çeşitlidir. Sarık rengi kişinin yaşına, konumuna ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

Sarık sarmanın da kendine has kuralları vardır. O takya, doppı üzerinden sağ tarafa, sol kulak üzerinden başlayarak sarılmaktadır. Bağlarken orta yoldan iki, üç şerit, yukarı ve aşağı yoldan bir, iki şerit şeklinde sarılmaktadır. Bunun nedeni de sarığın orta bağlama kısmı kalın olarak, başa sağlam bir şekilde yerleşmelidir. Sarığın sağ kulak üzerinden, o açılıp, dolanmaması için çapraz olarak sarılır. Aynı zamanda bağlamanın başlayan sol kulak üzerinden peç, yani sarığın bir ucu indirilmektedir.

Sarık temiz tutulmalıdır. Ona statü sahipleri, müderrisler, talebeler yazı örnekleri, fermanlar, mektupları sıkıştırmada da kullanabilirler. Sarık sarma adetinin uygulamalı önemi çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Böyle sebeplerden biri de Müslüman nesli vardır ki yedi yaşından ömrünün sonuna kadar sarık sarma geleneğine uyarken, bunun hayati önemini göz önünde bulundurarak, hareket edilmesidir. Bu öncelikle, Müslüman inancının bir işaretidir. Muhammed Peygamber'in ümmetinin sembolüdür. İkincisi, eski dönemlerde ülkede sık sık yaşanan katliamlarda, savaşlarda cihat, gayrı dine karşı mücadele eden bir Müslüman, genç olsun, ihtiyar olsun, şehit düşebilmektedir. İşte o vakit savaşta vefat eden Müslümanın başındaki sarığı, kendine son ahiret giysisi olan,

kefen vazifesini de üstlenmektedir. Her savaşta şehit Müslüman, kendi sarığına sarılı olarak defnedilmektedir.

Sarık sarma geleneği neyse ki tamamen ortadan kalkmadı. Halen bazı yaşlılar tarafından bağlanmaktadır. Sarık bağlama şekli ve rengi bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Özbekler, Tacikler, Afganlar ve Kazaklar benzer sarık sararken, İranlılar, Azerbaycanlılar, Pakistanlılar, Hintler farklı şekil ve renklerde sarıklarını sarmaktadırlar.

Bizim şimdiki zamanımıza gelindiğinde, inanç özgürlüğü tanındı, bireysel hakların koruma altına alınınca, bu geleneğe dönüş söz konusudur. Öncelikle düğün töreni – evliliklerde sarık sarılmakta, kaftan giydirilmektedir. Ülkemizin birçok bölgesinde kadim sarık sarma geleneği halen yaşatılmaktadır. Ama onlar sadece yaşlı, namaz kılan, ibadet eden insanlardır. Din insanları köyde olsun, şehirde olsun kendi dini kıyafetlerinden vazgeçmemektedirler. Köylerde çiftçiler, meslek sahipleri, zanaatkarların büyük kısmı, küçük sarık, kuşak ya da karsı başlarına bağlayarak, farzı yerine getirmektedirler. Çünkü onların çalışma koşulları işlerine, büyük sarık engel olduğu için, eskimesi mümkündür.

Günümüzde din özgürlüğünün korunması nedeniyle dindarlar dışında çeşitli yaşlardaki erkekler, örneğin gençler, çocuklar da sarık sarma geleneği yaygınlaşmaya başlamaktadır. Onların ellerini helal etmek, sünnet düğünlerinden itibaren sarık sarmaya başlamaktadırlar. Bu geleneğin de eskilerden kalan adet olarak kültür tarihimizde kendine özgü yeri vardır.

PAZAR, ALIŞ-VERİŞ

“Pazara geç git, erken dön”, - der halkımız. Bunun anlamı şu ki, pazara gittiğinizde piyasa ısınıyor, ucuzluyor; erken dönerseniz kaygısız olursunuz. Evin ihtiyaçlarını gidermek, bir mağarayı doldurmaya benzetilmektedir. Bu mağaranın doldurulması gerektiğinde, çarşıya çıkılmadan gün geçmiyor. Burada her gün bir şeylerden, alışveriş yapacaksınız. Fakir kalmak istemeyen kişi tutumlu olmalıdır. Bunun için tutumlu, hesaplı olmak, hangi mevsimde ne alacağınızı bilmeniz gerekmektedir.

Halk arasında “Pazara yakın olan, zengin olamaz” diye bir söz vardır. Pazar yakın diye her gün pazara gidip, harcama yaparsanız, birikim yapamayacaksınız. Bu nedenle atalarımız uzun zamandan beri ev için gerekli eşya ve malzemeleri toptan, birkaç mevsime yetecek bir şekilde satın almaktadırlar. Pirinç, un, şeker, çay, patates, soğan,

tuz, balkabağı, kavun, karpuz, yakacak odun, kömür gibi günlük ürünleri çuvala, arabayla, kasayla kendi mevsiminde, ucuzken satın alınır, sonbahar, kış, ilkbaharda korunarak tüketilmektedir.

Pazarın da kendine özgü kuralları var. Bazı insanlar ihtiyacından fazla malını pazara getirir satar. Bir diğeri ihtiyacından dolayı herhangi bir eşyasını götürür satar. Çiftçi, zanaatkar, meslek sahibi yetiştirdiği, ürettiği ürün ve eşyaları satmaktadır. Besici hayvanlarının bir kısmını hayvan pazarına götürüp satmaktadır.

Alış verişin de büyük, küçüğü vardır. Büyük alışverişler yılda bir kez yapılır. Mesela ev, at, inek, halı, beş veya on adet koyun, keçi satın almak gibidir. Sonra bunlar sizin, evinizin sürekli yoldaşınız olacak. Onu onararak yaşamak, kendinden çoğaltmak emek ve gayretinize, akıl ve ferasetinize bağlıdır.

Pazar, halkın yaşam standardını belirlemektedir. Eski dönemlerde bir ülkeden diğerine seyahat eden turistler mutlaka o yerin pazarını ziyaret etmektedir. Pazarda halkın maddi ve manevi zenginliği, milli ruhu, geleneksel alışkanlıkları ve kültürü yansıtılmaktadır. Pazarda ürünün çok, rengârenk, ucuz olması, bu ülkenin halkı refah, huzur içinde yaşadığı anlamına gelmektedir. Pazarın pahalı olması, fiyatların uçması ve zehir gibi olması, o halkın zor, meşakkatli durumda yaşadığının habercisidir.

Pazar ile ilgili birçok gelenek vardır. O bir market değildir. Pazarda alışveriş yaparken pazarlık yapılmaktadır. Müşteri ile tüccar arasına bazen aracı da karışmaktadır. Her iki tarafı da tatmin edecek bir anlaşmaya varıldıktan sonra, “var, bereket” yapılmaktadır. İyi bir alışveriş için ürünü tanımak, onun kalitesinden anlamak gerekmektedir. Bunun için ise belirli deneyim ve beceriler talep edilmektedir. Bu nedenle tüccarın şansı da şanssızlığı da pazardan geldiği düşünülmektedir.

Ticaret işleri eski dönemlerden beri hayırlı, sevaplı meslek sayılmaktadır. Büyük ticaret insanları değil, belki kendi babanız pazardan geldiği için gözünüz yollarda, umutla beklediğiniz, çocukluk dönemlerinin en güzel anıları olmasından ötürü, ömür boyu unutmayacaksınız. İpek Yolu boyunca kervan çınlarını çalarak Hindistan, Çin, İran ve Arap ülkelerine yolculuk hazırlığı göre atalar, o ülkeler pazarlarından bizim halkımız için beğenilen, önemli ürünleri satın alıp, yurda dönünce, yaptıkları harcamaları örtecek derecedeki fiyat belirleyip satmışlardır.

Ticaret, kervan yolculuğu, emeği, uzun yolculuklar tehlikeli yol ve kervansaraylar endişeleriyle ilişkilendirildiğinden, tüccarlar yalnızca Allah’a, O’nun lütfuna, merhametine, rahmetine içtenlikle güveniyor, inanıyorlardı. Bu nedenle ticaret işinde müşteri hakkına ihanet eden, ürüne fazla fiyat vermekte Allah’tan korkuyorlardı.

Doğudaki Müslüman ülkelerde çarşı, sadece alışveriş yeri değil aynı zamanda birçok insan için geçim kaynağı olmuştur. Çiftçi, çiftçi, zanaatkar, kasap, şarapçı, fırıncı, aşçı, bu mesleklerin hepsi emeklerinin ürünlerini pazara götürüp yüksek fiyata satıyorlardı. Ürünün fiyatı ne alıcıyı ne de satıcıyı mağdur etmeyecek şekilde değerlendirilmelidir. Bu nedenle piyasa dengesi eşitlikten yanadır. Bir veya iki kez hile yaparak büyük kazanç elde eden satıcı, eğer ürün fiyatına değmiyorsa kısa sürede bozulması kaçınılmazdır.

Bizim Müslüman, Doğu halklarında Pazar sadece alışveriş yeri değil, belki çoğunluğun geçim kaynağı olarak da bilinmektedir. Çiftçi, meslek sahibi, zanaatkar, kasap, tatlıcı, fırıncı, aşçı bu mesleklerin hepsi, emeklerinin sonucu olan ürünlerini pazara götürüp, değerini bilenlere satıyorlardı. Ürünün fiyatı ne alıcıyı, ne de satıcıyı mağdur etmeyecek şekilde değerlendirilmelidir. Bu nedenle pazar tartısı, eşitlikten yanadır. Bir veya iki kez hile yaparak büyük kazanç elde eden satıcı, eğer ürün fiyatına değmiyorsa kısa sürede iflas etmesi kaçınılmazdır.

“Yiğidin süs – sakal, pazarın süsü bakkal” diye bir söz vardır. Bakkal sadece satıcı değil, belki pazarın dolu olmasından sorumlu kişidir. Pazar düzenini korumak, dengeyi sağlamak da bu kişinin elindedir. Bakkal, pazarda bir ürünün azalması, diğer ürünün çoğalmasına, çiftçinin iflas etmesine izin vermemektedir. Pazar sahibi, çalışanı, hizmetçisi olarak bakkal, kendisinin yanı sıra müşterinin, ürün satıcısının çıkarlarını dikkate almak zorundadır.

Pazarın ucuz veya pahalılığı elbette ülke, siyaset, dönem, mevsime bağlıdır. Bizim dönemimizde yeniden pazar ekonomisine geçiş nedeniyle sanayi, el sanatları ürünleri biraz daha pahalı hale geldi. Herhangi bir ürünü üretilip, piyasaya sunmanın maliyetinin yüksek olması nedeniyle, bu yüksek fiyat bir süre daha korunmaktadır. Ancak ayın on beş günü karanlık ise, on beş günü aydınlıktan ibarettir. Ataların: “Yağmurda at seçme, bayramda kız seçme” dedikleri gibi büyük alışveriş fiyatların yüksek olduğu dönemde yapılmaması daha iyidir. Bizim Özbek halkımız doğası gereği emeğe, zahmetli işlere

eğilimli, hüner sahibi, çiftçi bir halktır. O inek veya malına, koyun veya kuzusuna da harika bir şekilde bakmayı bilir. Özbek ister köyde olsun, isterse şehirde, bir avuç toprağı varsa, orada “altın” yetiştirir. Biz pamuğı, arpayı, buğdayı, kavunu, karpuzu ve her türlü sebzenin herhangi çeşidini, bu konuda ustalaşmış milletten daha iyi, daha fazla ve daha kaliteli bir şekilde yetiştirebiliriz. Özbek kendisi aç veya tok olsun ama başkalarını giydirir, besler ve doyurma peşindedir. Bu yüzden son derece çalışkan, cefakar, tutumlu halkımız hakkında, eskiden beri: “Ölmüş bir Özbek’in koynunda ekmek bulunur” şeklinde atasözü yaygındır.

Evet, bir Özbek öldüğünde bile, bir, iki canlı insanı doyurabilir! Özbek’in başkenti Taşkent, ekmek şehri olarak bir asırdır başkalarının karnını doyuruyor, üzerini giydireyor, ceplerini dolduruyor...

Toprağı sürüp, ürün eken çiftçi, tarla sahibi olunca, büyükbaş hayvanlarını çoğaltma fırsatı bulan besici, pamuktan elde ettiği geliri artıran pamuk yetiştiricisi, sanayici sonunda kendi ürününü çoğaltıp, piyasaya uygun bir fiyat belirlemesi kesin bir bilgidir. Bunun için emek, zaman, huzur talep edilmektedir. Pazar her bir büyük, küçük ülke, devletin hanesi, ailesi gibidir. Evin ihtiyaçları ise mağara gibidir, akılcı yönetim ve istikrar gerektirir. Bu yüzden halkımızın arasında: “Baban pazar, annen pazar” deyim vardır. Anne babanın biriktirip sana alamadığı, veremediği varlığı, başın sağ olursa, sermaye bulabilirsen, pazardan alırsın, demek anlamına gelmektedir. Bu arada artık “anne-baba” – pazar, acımasızdır, ancak hesabını bilen evladın cebine dokunmayabilir...

6. BÖLÜM

İNANÇ

YEMİN, ANT

İnsanlar arasında böylesine de denk gelinebilir. Hayatta bazen laflarının doğru, gerçek, hakikat, güvenilebilir olduğunu kanıtlamak için insanlar ant (yemin ederler) içmektedir. Siz de bu geleneği iyi biliyorsunuz. Çocuklar birbirlerinin sözlerine inanmıyorlarsa ya da birbirleriyle gerçekten ömür boyu arkadaşlık kurmak istiyorlarsa, bunu “belgelemek”, “yasallaştırmak” için yemin ederler.

Yetişkinler arasında yemin etme geleneği, oldukça ciddi ritüellerden biri olarak eski dönemlerden beri varlığını sürdürmektedir. Gençlik dönemlerinden dost olan insanlar, bir evliyanın mezarına gider, hayatları boyunca birbirlerine ihanet etmemeye karar verir, yemin eder, daha sonra gelip halka pilav ve su vererek bu kararlarını duyururlar. Birbirlerine kaftan giydirip, kıyamete kadar dost, kardeş olurlar.

Yemin (ant) etmenin anlamı, “Söylenen söz, atılmış oka benzer” olması inancından yola çıkarak, sonsuza dek bu söze sadık kalmanın ifadesi, bu inancı sağlam temellere oturtma, ispat etme, inandırmak için yemin edilmektedir. Yeminler öncelikle Allah’ın adı anarak, kutsal kitap olan Kur’an-ı Kerim’i öperek, anne, eş, çocukların hayatı üzerine edilmektedir. “Allah çarpsın”, “Eğer yemini bozsam – Kur’an çarpsın” gibi ve diğerleri.

Halk arasında oldukça yaygın olan, yemin etme geleneğinde ekmek üzerine ant içilmesi çok görülmektedir. Sıradan vatandaşlar çiftçiler, meslek sahipleri, ev işleri yapan insanlar kendi muhatapları herhangi fikir veya vaade kuşkuyla bakmaya eğilimliyseler, elbette ekmek üzerine yemin etmektedirler. “Ekmek çarpsın”, “Tuz çarpsın”, “Ekmek kör etsin”, “Nankör olayım”, “Yerlerde sürüneyim” diye kendi fikirlerini güçlendirerek, sağlamlaştırmaktadırlar. Tabii ki yemini bozmamak, vaatleri tamamen yerine getirmek için ellerinden gelen tüm vazifelerini yerine getirmektedirler.

Çoğunlukla ciddi yeminler Hoca Ahmed Yassevi, Hazreti Bahavuddin Nakşibend, Pehlivan Mahmud, Emir Timur’un türbeleri, mezarları üzerinde yeminler edilip, “yasallaştırılmamaktadır”. Eskiden insanlarda insaf, iman, diyanet, inanç şimdikinden daha güçlü olması nedeniyle, daha içten yemin ederlerdi ve buna başkaları şüphesiz

inanırdı. Özellikle, Allah ve “Kur’an” adı üzerine edilen yemin ömür boyu bozulmamaktadır.

Halkımız arasında yemini kutsal saymak, boş yere yemin etmemeye davet etmek, yemini kötüye kullanmak ise insanı “yeminin çarpmasına” sebep olacağına dair inanç vardır, eski insanlar çok yemin eden insanlardan nefret etmektedirler. Aynı zamanda hızlı cevap veren kıvrak zekalılar, komik, neşeli yapıya sahip olan halkımız, yemin etmeyi seven ve sıkça yemin edenleri işaret ederek, ters yeminler de üretmektedir. Bu tür ifadelerden: “Attığım adımlar ardımda kalsın”, “İğne boyu uçurumdan düşeyim”, “Yediğim içime düşsün” gibi şekillerde söylenmektedir.

Avrupa ülkelerindeki mahkeme tanıkları kutsal kitaba dokunarak, doğru ifade vermeye yemin etmektedirler. Sizin büyük atalarınızdan olan Emir Timur ve Emir Hüseyin ile birlikte Tangaçakçak mağarasında Kur’an’ı öperek, birbirlerine ihanet etmemeye yemin ettiler. Ancak Hüseyin’in bu yemine ihanet ettiğini hisseden, Emir Timur da yeminini bozmak zorunda kaldı.

Yemin etme geleneği son derece ağır, sorumluluk talep eden yükümlülükler nedeniyle yerine getiriliyordu. Bunu kötüye kullanmak kişiyi güvenilirmez yapar. Siz de akranlarınız arasında her şeye yemin eden, ant içen çocuklara güvenmekte zorluk çekiyorsunuz. Çünkü çok yemin edenin, bu yemini bozması doğaldır.

VASİYET, VASİYETNAME

Vasiyet, vasiyetname kelimeleri halk arasında sıklıkla duymuşsunuzdur. Bu kelimenin anlamı nedir? Bu da insanla ilgili geleneklerden biridir. Vasiyet, belirli yaşa ulaşmış erkek, kadın, dede, nene, ebeveynin kendisinden sonra kalacak nesiller, evlatlar, aile devamcılarına bıraktığı belirleyici son sözüdür. Bir sanat eserinin giriş ve sonuç kısımları olduğu gibi, insan hayatının da sonuç kısmı bir vasiyetle sona ermektedir.

Genellikle vasiyet padişahlar, han, emirler arasında, tarihte geniş bir şekilde yaygındı. Onlar vasiyetlerinde kendi yerine geçecek veliaht, yani tahtın varisini belirlemektedirler, örneğin, Muhammed Harezmsah en büyük oğlu Celalettin Menguberdi’yi, Emir Timur torunu Muhammed Sultan’ı, Babür Mirza en büyük oğlu Hümayun’u, Şah Hüseyin Baykara birlikte iki oğlu Bediüzzaman ve Muzaffer mirzaları

kendi yerlerine, taht ve ülke yönetiminde olmalarını vasiyet etmişlerdir. Tarihten biliyoruz ki bu vasiyetlerin çoğu gerçekleştirilmiştir. Ancak Emir Timur'un vasiyeti yerine getirilmeden, Timurlular sülalesi taht için mücadeleleri nedeniyle öylece kalmaktadır. Cesur şehzade, sevgili torun Halil Sultan ilk olarak dedesinin yönetiminde başkent sayılan Semerkantı ele geçirerek, iktidar sahibi oldu...

Vasiyet anında ister sözlü, ister yazılı şekilde olsun, sonraki hükümdar, mal mülk, miras adil bir şekilde paylaştırılmaktadır. Mesela aileye ait evi, hayvan, para, ev eşyası çocuk, torunlara bölüştürülmektedir. Bu meselenin maddi bakımdan önemlidir. Meselenin ikinci, belirleyici yönü ise manevi yönüdür. Babanın bu dünyadan göçmesinin ardından, ailenin sorunları, yönetimi her ne kadar annenin kontrolünde olsa da, aslında en büyük çocuğun, erkek çocuğun ihtiyarındadır. Babanın ev geçimini sağlamak için yarım bıraktığı, tüm işleri artık en büyük oğlunun devralması gerekmektedir. Avludaki yarım kalan işler, daha evlenmemiş çocuklar veya kız çocukları, yerine getirilemeyen görevler, hepsi büyük erkek çocuk üzerine yüklenmektedir. Bu nedenle Özbeklerde merhumun naaşı tabuta konulduğunda, topluluktan sorulur (nasıl bir insandı, iyi bir insandı) o anda birinin merhumla ilgili herhangi bir borç, alıp verme işleri varsa hemen, büyük oğlunun hesaplaşması gerektiği hatırlatılır.

Geçmişte de günümüzde de mal mülk, para, maddi zenginlik ile ilgili vasiyetler vasiyetname şeklinde, yazılı olarak bırakılmaktadır. Bu belgeler sivil yetkililer, yasal noterler tarafından onaylanması gerekmektedir. Yasal bir belge olan vasiyet, kardeşler, akrabalar arasında çıkabilecek anlaşmazlıklara son verir.

Vasiyetnamelerin içeriği farklı olabilir. Bunlar vefat eden kişinin bıraktığı son istek, dileğidir, Müslümanlıkta ebeveynlerin vasiyeti oldukça kıymetlidir. Ona şüphe duymak günahıdır. Örneğin, oğlunu belirli birinin kızıyla evlenmesi, kızını belirli birinin oğluyla evlenmesi, arabanın kime tahsis edileceği, çiftliğin sahibi ve benzeri durumlardır. Bazı vasiyetnamelerde ömür boyu sır olarak saklanan olaylar, gerçekler ortaya çıkarılması, anlatılması, belirtilmesi mümkündür. Kim kimin çocuğu, kimin evlatlık çocuk olduğunu, kim kimden meydana geldiği ve kim kimin katili olduğunu belirten durumlar söz konusudur.

Vasiyet, bireysel belge olarak, biz Özbekler arasında kutsal sayılan geleneklerden biridir, nesiller vasiyete uymaya, ona şüphe duymamaya, onu ihlal etmemeye

çalışmaktadırlar. Onu ihlal edenleri ise tanıklar babanın (annenin) vasiyetini çiğneyen nankör, ebeveynlerin rızasını almayan, vasiyet çarpmış, hain biri olarak kötülenmektedir. Vasiyet yalnızca ölüm öncesi son nefeste değil, belki daha önceden sağlıklı iken de söylenmesi, yazılması, kaydedilmesi mümkündür.

En kutsal, eski Türk vasiyetname örneklerinden biri olan Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" eserinde bu mektup türünün orijinal versiyonunu verilmektedir. Bilge, başdanışman, vezir Ay-Toldı ömrünün sonunda oğlu Ögdülmiş'e nasihat verdikten sonra kendi hocası Elig'e yazılı vasiyetname bırakmaktadır. Bu vasiyetnamenin hacmi oldukça büyük. Ondan bazı didaktik parçaları aktarmaya çalıştık.

Ay-Toldı'nın Elig'e bıraktığı vasiyetnamesi:

Şefkatli insanın tavsiye, nasihatini dinle, onlar seni mutluluğa götürecektir.

Gözlerin sağlıklıyken, iyilik yap mal mülkün varken paylaş, yedir.

Bu dünya bir kervansaraydır, bir konak yeridir, bu kervansarayda bir az durup, dinlenince, sonra mutlaka kalkacaksın.

Adaletli ol, kararlı ol, zulme karşı ol. Tanrıya itaat edin:

Kibirlenerek altın kemer takanlara ölüm geldiğinde o kemerleri de kopacaktır.

Kötülerin alışkanlıklarını edinme, kötü alışkanlık sizi iki dünyada avare ederek, ağlatır.

Dünya geçicidir bunu böyle düşün, karşıdan ölümün gelmesini bekle.

İnsan öldüğünde, ondan vasiyet kalır. Benim sana vasiyetim bunlar.

İnsan için faydalı vasiyet bu – sözdür. Vasiyetin sözlerine uyulursa, onun faydası çok olur.

İyilikler yapmaya Tanrı sana yardım etsin, bu iyilikler her bakımdan senin mutluluğuna eşlik etsin.

Ey mutlu Elig, işte ben ölüp gideceğim, kalbimin mutluluğu oğlum benden ayrılmak üzere.

Dualar edip onu Allah'a emanet ettim, isterse onu yanan ateşin içinde dahi koruyacaktır.

Senden ricam şu ki, ona göz kulak ol, bırakma, uygunsuzlar arasına girmesin.

Oğul-kızın huyu, edebi iyi ya da kötü olursa, onun tek sebebi anne ve babadır.

İşte, ben, onun babası, artık ölüyorum. Annesiz yetim oğlum artık benden de ayrılmak üzeredir.

Benim hizmetlerimin karşılığında, sen sebep ol, oğlumu iyi bir yola yönlendir.

Onu başıboş bırakma, sanat, meslek ve bilim öğret, bilim ve sanat, meslekleri yüzünden halkın işine yarasın.

Huyu, edebi kemale ersin, yürüdüğü yollar düzgün olsun, hizmete layık olsun, ödüller elde etsin.

Durduk yerde boş bırakma, durdur, nasihat ver, durdur, nasihat verilirse, çocuklar mutluluğa ererler.

Oğul-kız gençliğinde neyi öğrenirse, yaşlanıp ölene kadar onu unutmaz...

Çocuğa küçük yaştan bilim öğretilmelidir, çocuk küçük yaşta bilim edinirse, kemale ulaşmaktadır.

Oğul-kıza acıma, hatta zaman-zaman cezalandır, ceza oğul-kıza ilim öğretmektedir.

...Mektubunu bitirdi, sıkıca sardı ve oğluna verdi...

Ay Toldı'nın oğlu Öğdülmiş'e vasiyeti:

İşe yaramaz olma, boşuna çabalama, doğru ve temiz ol, huyun iyi olsun.

Gece yatarsan, geç yat ve erken kalk, geç uyuyup, erken kalkanların mutluluğuna mutluluk da eklenir.

Yolun doğru olsun, kendini unutma, kalbin ve dilini kibirlendirme, havalı konuşma.

Bu dünya için kendini hırpalama, insanların eşyalarını şiddet kullanarak alma.

Benden geriye kalan mal mülkü tutabilirsen, kaybetme, iki dünyada da yüzünü ak kılacaktır.

Dürüst ol, emel, davranışların mükemmel olsun, sevinç, neşe – dürüstlüğe bağlıdır.

Halk üzerinde şöhret sahibi olayım dersen, kendin için doğruluk yolunu seç.

Sadece iyilik yap, kötü işlerden uzak ol, böylece sana sadece iyilik cevap olarak gelecektir.

İnsanları kıskanma, gönlünü karartma, bu iki alışkanlığa sahip insan her zaman mutsuz olacaktır.

Gönlünü geniş tut. Eşya için dert etme, gönlün doğru olursa, eşya kendiliğinden gelecektir.

Korkusuz insandan kesinlik uzak dur ve kaç, utanma, çekingen insanlara benden binlerce alkış gelsin.

Tüm işlerinde aceleci olma, sabırlı ol, kendini kontrol et, sabırlı insanlar hayallerine ulaşırlar.

Nerede olursan olun, amacına uy, amacına uyarsan, kut direktten sana gelecektir.

Diline dikkat et, gözünü koru, nefesine hakim ol, helal ve az-az ye...

Başkalarına zarar verme, kendine de zarar verme, sadece iyilik yap, dilek ve niyetlerini coşturma.

Nereye girersen gir, önce çıkış yolunu görebil, çıkış yolunu bilmiyorsan, bir insanın zarar görmesi an meselesidir.

Ne zaman sinirlenirsen, kendine hakim ol, sabırlı ol, sabırlı insanların sevinçleri önlerinde olur.

Sabreden kimse, bozulan işlerini düzeltir, dileğine kavuşur, bir kuğu yakalar.

Sabırlı ol, sabır mertlerin alışkanlığıdır, sabreden insan hatta göğe uçmanın yolunu bile bulur.

Dilinden yalan sözcük çıkarma, bu yalan senin değerini düşürür.

Akrabalarına, yakınlarıyla güzel ilişkiler kur, büyük ve küçük herkese güler yüzle bak, gülümse.

Ekmeğini tuzunu paylaş, insanlara yedir, insanların kusurunu görürsen, onu ifşa etme, sakla.

Varlığın artarsa, bunula gururlanma, elinden geldiği kadar iyilik yap, kötülük yapma.

Mal mülke gönül verme, o çoğalır ve tekrar azalır, malına güvenme, onun ömrü kısa, çabuk yaşlanır.

İçki içme, kavgaya karışma, ondan uzak dur, zina yapma ve ahlaksız, kötü biri olarak anılma.

İçkiden kalp binlerce günah işlemeye kalkar, zinadan dolayı bereket kaçar, yüzün kararır...

BATIL İNANÇ/İNANIŞLAR

Batıl inanç tüm halklar arasında uzun zamandır yaşamaktadır. Bazıları buna inanmıyor, bazıları ise uyararak gelmektedirler. Bazıları ise bunu hurafe, sapkınlık olarak görüyor, yüz çevirip hiç umursamıyor.

Bir grup insanlar ise, batıl inançlara inanmalarını başkalarından gizler, kimseye anlatmazlar. Aslında Müslümanlar arasında batıl inançlara uyanların sayısı, uymayanlardan daha fazladır. Bu konuda şairimiz Abdulla Oripov'un bununla ilgili esprili bir şiiri var:

Kim neyi edinirse ukde,
Özlem duyar ona ezelden.
İsimlendirmiş kızını Oğul Han.
Bu oğula işaret, misal.

Şimdi sevgi kaynağı durdu,
Bu durumu da inanca yorun.
Kızlarınız doğduğunda imdi,
Adlarını Mihri Han yapın.

Batıl inanç nedir? Halk arasında bu terim “irim-sirim”, “irim-çirim” şeklinde adlandırılmaktadır. Genellikle kanun, kaidelerde belirli bir eylemin yapılması, gerçekleştirilmesi gerekirse, batıl inançlarda aksine belirli eylemlerin yapılmaması, gerçekleştirilmemesi gerekmektedir.

Batıl inançları insanlar, kendilerini, yakınlarını, ailelerini korumak, nazardan korunmak için uygulurlar. Başka insanlara, onların huyu, ilişkilerine göre iyilik dilemek, aksine zarar vermek amacıyla belirli uygulamalar yapılmaktadır. Eve, beşiğe, arabaya muska, diken asmak, üzerlik yakmak, kuru diken, at nalı asmak, testi gömmek, geyik boynuzu, kurt tırnağı, koyun kellesi asmak da batıl inanca bağlı uygulamalardır.

Batıl inançlar yüzyıllarca süren insan yaşamı deneyimine dayanan belirli sınavları geçtikten sonra bize ulaşmıştır. Diyelim ki, hayır yemeği eğer yüz yaşına yaklaşan ihtiyar dede için veriliyor olsa, oradaki pilavı durmadan yer, bitirilir. Eğer genç birinin ölüm yemeği ise, ölene acıma duygusu ve batıl inançtan dolayı az yenilmektedir. Sabah işe hazırlandınız, mendilinizi unuttuğunuzu fark ettiniz. Batıl inançtan dolayı ardınıza dönmeyeceksiniz. Evde makasın “ağız” açık kalmış, yine batıl inançtan dolayı “kavga olmasın” diyerek hemen kapatıyorsunuz.

Özbekler yolculuğa çıkacaksa, önce avluyu süpürüp, temizlendikten sonra çıkarlar. İnsanın ardından ev süpürülmez. Zanaatkarlar, ustalar, terziler kendi ürettikleri ürünlerde belirli, küçük bir kısmını kusurlu bırakırlar, bununla mesleklerinin bundan sonraki devamını diler, bereketli olmasını isterler.

Tenceredeki yoğurttan bir kaşık, tahıldan bir avuç, üzümünden bir salkım alıp, cimri, devamını Allah versin diye batıl inanç uygulanmaktadır. Mal, koyun, at, inekleri pazara götürüp satan kimse, müşteriye hayvanın ipini hayvanla birlikte satmaz, vermez.

Eskiler bir gün içerisinde el, ayak tırnağını kesmemektedirler. Bir günde düğün ile ölüm olmasın diye bunu yapmaktadırlar. Önünüze kara kedi çıkarsa, işlerim ters gidecek diye yolunuzu değiştireceksiniz. Genellikle çocuk beşiğe yatırılırken iki kere evlilik yapmış, boşanmış kadınlar içeri alınmamaktadır, yeni gelin eve getirilip, “yer topladı” geleneklerinden bu batıl inanç uygulanmaktadır. “Gözü olan” ya da kötü niyetli insan evinize girip, malınız görüp, çocuklarınızın terbiyesine hayranlık duyan bir insan haset ile çıkıp gitti. O esnada hemen ona bildirmeden, kıyafetinin herhangi bir parçasını (ayakkabı tabanı da olabilir) alıp, yakacaksınız. Bununla birlikte kötü insanın nazarını “geçersiz” kılıyorsunuz.

Çarşamba, cumartesi günleri yolculuğa çıkılmamaktadır. Muharrem ayı da aynen bu şekilde. Ekmek ters konulmaz, geceleri saç, tırnak kesilmemektedir.

Düğünde doğan çocuğa Toyçı, yolda doğana Yolçı, gezide doğana Safar isimleri verilmektedir. Ramazan günlerinde dünyaya gelen çocuğa Ramazan, herhangi bir organında eksiklikle doğan çocuğa Kudret (Allah'ın kudretiyle böyle oldu), aksine fazlalıkla doğan çocuğa Ortık isimlerini vermek farz sayılmaktadır. Bu kuralların değişimi Allah'a şüphe duymakla eşdeğer olacağına inanılmaktadır. Üst üste kız çocuğu dünyaya gelince, bir sonraki erkek olsun isteniyorsa Oğulay adı verilir. Bu çocuktan sonra da onun ardından gelen erkek kardeşlerinin doğması için Ergaş ismi verilmektedir. Nevruz bayramı günlerinde doğanlara, Nevruz adı verilmektedir. Farklı isim vermekten korkuyorsun, Allah'ın gazabına uğramak için batıl inançlara inanıyorsunuz...

Sol gözünüz uçuyorsa endişeleniyorsunuz, sağ gözünüz uçarsa sevineceğinizi düşünüyorsunuz. Kadınların rüya tabiri gibi, göz uçması da tersine yorumlanmaktadır. Gözüm uçtu, sevineceğim, üzüleceğim şeklindeki halk arasındaki deyimler buradan gelmektedir. Aslında gözler uçmaz, deri, et, sinir lifleri hareket eder. Ancak bu insanın ruh hali, manevi dünyası ile doğrudan bağlantılı olduğu hayatta birçok kez kanıtlanmış, sınavdan geçmiş olaylardır.

Buna benzer batıl inançların haddi hesabı yok. Yasaklar, eylemler, uyarıların kendine özgü temel mantığı, içeriği ve olayı vardır ki, çoğu kez tekrar olan bu olaylarda özellik olmadığı için halk bunun anlayıp, onu yasaklayıp, hiç değilse sonraki nesillere uyararak gelmiştir.

Batıl inançlar, aynı zamanda bir halktan diğerine, üçüncüsüne geçmektedir. Örneğin, günümüz gençleri 13 sayısını uğursuzluk getireceğine inanıyorlar, sınavlara eski ayakkabılarla gidiyorlar... Bu gelenekler Avrupa halklarından, önce Rus halkından bizim ülkemize, yaşamımıza gelmiş batıl inançlar olup, Özbek örf, adetleri, ruh hali, doğası, geleneklerine uygun olmazsa da, gençlerin çoğunluğu modern gençlik olarak, tüm bunlara uymaktadırlar.

“İrimçi irim eder, irimi yok olup gider” şeklindeki atasözü de var halkımızda. Bu atasözü iki şekilde yorumlanabilir. İlki, batıl inancına inanlar bunları uygular ama bununla hiçbir şey değişmez, korkamaya gerek yok demek istenirken, ikincisi batıl inancına inanlar bunu hemen bırakamaz, o buna alışmış, ölene kadar bunları yapmaya devam eder şeklindeki anlamlar çıkarmak mümkün olabilir. “Suyun irini (kenarı) kötü,

ihtiyarın irimi kötü” şeklindeki atasözü de Özbek halkının bu geleneklere olan duruşunu sergilemektedir.

Görüyorsunuz ki aşırı batıl inancı, her şeye kaygılanma atalarımız tarafından olumsuz değerlendirmiş, kınamıştır. Ama batıl inançlar da halkın yaşamında binlerce yıllardan beri eşlik eden, sinen, onun ayrılmaz parçası haline geldiğini unutmamak gerekmektedir. Bu nedenle de batıl inançları her bir milletin kültürünün ayrılmaz içerik kısmı olarak incelemek, onun özünü anlamak, hayati bakımdan delilleri olana uymak, insanlık tecrübesinden doğru bir şekilde yararlanma şansı yaratmaktadır. Durum böyle olunca, batıl inançlar, inanış durumlarına ve geleneklerine denk gelerseniz, onlarla alay etmek, aşağılamak, gülmek için acele etmeyin, belki onun içerik anlamıyla ilgilenin. Sonuçta bu başkalarının değil, yalnızca sizin atalarınızın kendi özgü örf adetleridir.

BEDDUALAR/KARGIŞLAR

Ünlü şair Rasul Hamzatov “Benim Dağıstan’ım” adlı kitabında ana dili, vatan ve onun insanları, memleketlilerini – Avarları göklere çıkararak överken, “Benim elimde olsa, kadınlarımız can vererek beddua etmelerini, erkeklerin küfür etmelerini bir kitap şeklinde yayınlamış olurum”, diyerek Avar dilindeki beddua, küfürleri de yüksek insan kültürünün bir örneği olarak yorumlamaktadır.

Daha biz seviye ve vatanseverlik ruhu açısından Resul dede seviyesine ulaşamamış olsak da Özbek dilindeki bedduan ve küfürlere tarafsız olarak bakarsak fena olmaz.

Bir zamanlar bozkırdan gelen, bilim insanı olan amatör “Özbek dilinde köpek isimlerinin kökeni” adlı, konulu bilimsel çalışma yapmış. Tanınmış bir yazar onunla alay ederek, basında bir köşe yazısı yazdı. Bana göre, o genç bilim insanının köpek isimlerinin içerik, anlamlarını araştırmak istemesi o kadar da komik değildir, tam tersine eğitici, kültürel hatta bilimsel bir öneme sahiptir. Ne yazık ki, araştırmacı gencin alını okşanmak yerine, ilk adımında göğsüne tekme yedi...

Bedduanın ne olduğunu bilmeyen bir insan, özellikle Müslüman değildir. Beddua, küfür konusunda da bizim Özbek halkımız çok eski çağlardan beri hiçbir kavmin gerisinde kalmamıştır. Sonraki yüzyıl, bunun üzerine, öyle bir zaman oldu ki,

küfretmeyen erkek, beddua etmeyen kadını bu dünyada bulmak imkânsızdı. Bu da kendine özgü bir zaman tarifi, tavsifi, sosyal özelliği olması şaşırtıcı değil...

Beddua üreticileri genellikle kadınlardır. Onlar beddua etmeden duramazlar. Çocuklarını, kocalarını, yabancıları, dost, düşmanlarını eğlence olsun diye bile beddua etmektedirler. Bedduanın bazı beddualardan farkı vardır. Adaletsizlik, namertlik karşısında aciz kalmak, yalnızca Allah’a sığınmak, yere vurarak beddua etmekle, evde öylece çocuğun herhangi bir denilen şeyin zamanında yapmadığı için beddua etmek aynı değildir.

Beddua aynı zamanda kadim gelenek olup, her milletin milli yaşam tarzı, örf ve âdeti, kültürel düzeyini etnik aşamalarını belirlemektedir. Özbekçe bedduaları alfabetik olarak veya konularına göre incerseniz, birkaç kitabı oluşturmaktadır. Açıklamalı bir sözlükle incerseniz, birkaç ciltten oluşacaktır...

Beddua, bir kimseden haksız yere zarar gören kimsenin, ona kötülük dilemesi, ölmesini dilemesidir. Beddua da yerine, olayına, katılımcıların yaşına göre adil veya haksız olabilir. Beddua eden kişiyi her zaman haklı olarak görülmesi adaletli olmaz. Yerine göre o haksız da olabilmektedir. Bedduanın iki ucu vardır, der halkımız.

“Genç ölsün”, “Ağzından kanı gelsin”, “Evi yansın”, “Kısa yaşasın”, “Saçı tahtada taransın”, “Ayak izleri yansın”, “Adı silinsin”, “Gözüne toprak dolsun”, “Yüzü ters olsun”, “Allah cezasını versin”, “Biri iki olmasın”, “Kâsesi beyaz görmesin”, “Yesin, içsin yaramasın”, “Allah’tan bulsun”, “Oğul, kızının huzurunu görmesin”, “Soyu tükensin” ve diğerleri.

Bedduaların sayısı, türü, konusu, şahsı oldukça çok.

Bazen işi ters giden bazı insanlar hakkında “Bunu beddua çarpmış”, “Anne-babası ak etmiş” gibi ifadeler duyarsınız. Özbek kültüründe böyle bir olay nadirdir. “Ak etmek” yakınına, çocuğa karşı bedduanın en yüksek şeklidir. Bu çocuktan vazgeçme, onun bu aileye aitliğinden utanmaktır.

Halkımızda “Annenin bedduası geçersiz” diye bir söz vardır. Yani bir anne, kendi çocuklarını yetiştirirken bin defa beddua eder. Ama bu çocuğuna kötülüğü, ölümü reva gördüğünden değil, sadece kadın olduğu için beddua alışkanlığı olduğundan, onu nasihat, kötü sözler yerine kullanmaktadır.

Nene, anne, hala, teyze, komşu kadınlardan her gün birinin namusuyla ilgili beddualar duyan, Özbek kızları küçük yaşlardan itibaren beddua etmeyi öğrenmektedirler. Burada babanın bedduası farklı. Genellikle, babalar beddua etmezler. Eskiden onlar sadece mecbur kaldıklarında küfrediyorlar, eğer o da işe yaramazsa vururlar. Bedduası nadir görülen bir durumdur. Bu yüzden halk arasında “Babanın bedduası kötü” diye bir söz vardır. Oğul ve kızlar Özbek babalarını utandıracak durum yaşattıklarında, ailenin şerefini kırdıklarında, kötü yola düştüklerinde beddua etmek zorunda kalmışlardır. Halkın dediği gibi: “Kötü beddua eder”. Beddualar hakkında bizim edebiyatımız, bilimimiz, kültürel çalışmalarımızda genelde az bahsedilmektedir. Malik Murodov folklor çalışmalarına ayrılmış kitaplarından birinde, bundan çok güzel bahsetmektedir.

Ben sizlere sevgili genç dostlar, eski bir hikâyeyi anlatacağım. Anlatıldığına göre, bu yaşanmış bir olay imiş...

Kadim zamanlardan, eski Şaş yakınlarında meşhur pir Zengi baba evinde güzel Bibi Ayşe büyümüştü. Gün geçtikçe onun beyazı beyaz, kırmızısı kırmızılaştı, dolunay gibi olgunlaştı. Şaş medreselerinden birinde okuyan Karahan adında bir genç, olağanüstü olan Bibi Ayşe’yi görmüş ve ona tüm kalbiyle âşık olmuştur. Onlar gizlice buluşuyorlardı. Kız da hanların soyundan gelen, pehlivana ve zeki olan bu öğrenciye âşık oldu. Karahan, medreseden mezun olmak üzere Zengi babanın evine, kızına talip olduğu belirtmek üzere görücü göndermektedir. Ancak göz bebekleri olan, tek kızlarını uzak yerlere gitmesine izin veremedirler.

Veliaht Karahan ise bu şehirde iç güveysi olarak kalamadı, kendi memleketi olan, kadim Otrar’a geri döndü, ülkeyi yönetti. Âşıklar birbirine mektup yazıyorlardı. Ertesi yılın yaz başında annesi aracılığıyla Bibi Ayşe babasından, Otrar’a, müstakbel eşi Karakhan’ın yanına gitmeye izin istedi. Doğal olarak baba yine izin vermedi. Bu durumu birkaç defa tekrarladıktan sonra baba, kızına izin vermek için, yol öncesi “Varacağın yere ulaş ama muradına erme” diye dua etmektedir.

Bibi Ayşe dadısı Boycan hatun ve on asker koruması altında süvariler gibi giyinip, özel korumalarla sevgilisinin memleketine yola çıktılar. Yol yürüdü, çok yürüdüler. Güzel yaz mevsiminin hafif esintisinde bahçeler, tepeler, dağlar, nehirlerden geçtiler. Dönemin geleneklerine göre, yol boyunca saldıran eşkıyalarla kılıç ile çarpışan süvariler,

güzel Ayşe kendi öldürdüğü düşmanların kellelerini, mızraklara asarak Karahan'a hediye olarak hazırlıyordu.

Sonunda uzun zamandır beklenen kavuşma anı da yaklaştı. Otrar topraklarına gelen Bibi Ayşe elçi göndererek, sevgilisinden karşılanmasına dair davet gönderdi. Karahan bu güzel haberden kalbi sevinçle atmaya başladı, Talas kıyılarında hizmetçileriyle eşsiz misafir, yarınki ev sahibini karşıladı...

Bibi Ayşe kavuşma anı öncesi binici kıyafetlerini değiştirip, köpürüp, taşlara çarparak akan Talas'ın ayna gibi berrak, şeffaf sularında yıkanmayı planlıyordu. Boycan hatun yardımıyla güzelce yüzdü, yıkandı. Nazlı prensesler gibi özel gelinlik kıyafetlerini, ipek elbiselerini kıyıdağı yeşillikler üzerinde giyerken... Çamur olan yerden iki karayılan çıkıp, o narin vücudunu iki yerinden bir anda ısırdı...

Bibi Ayşe'nin bir anda attığı çığlıktan Karahan ve hizmetçileri kıyının diğer tarafına nasıl hızlıca geçtiklerini anlamadılar. Âşık sevgilisini kaldırıp, kucağına aldı. Acil müdahale ederek zehri emerek, atmaya çalıştılar.

- Yetiştim... Ben sizinim, - sakince nefes aldı Ayşe Bibi.

- Uzun süre bekledim, ben de yalnız sizinim, - diye nefes aldı Karahan, heyecandan tetiklenerek.

Durumun gidişatını anlayan Karahan, o anda hemen yanındaki hocasına nikâh kıydırarak, Ayşe Bibi'yi nikâhına aldı. Gelin damadın elinde, huzurlu bir şekilde öldü...

Bibi Ayşe prenseslere yakışır, onurlu bir şekilde defnedildi. Boycan hatun onun cenaze hazırlıklarını yaptı, mezarı etrafında dönüp durdu. Âşık yiğit Karahan kırk yıl hüküm sürdü, Ayşe Bibi ile olan nikâhını bozmamıştır. Önce Bibi Ayşe'nin mezarı, sonra dadısı Boycan hatun mezarı üzerine iki yüksek güzellik işareti olan türbe inşa etti.

Bu hikâye üzerinden neredeyse bin yıl geçti. Bibi Ayşe'nin hikâyesi halen âşıkların kalbine dokunmaktadır. Bu arada, onun kendisi gibi güzel ve zarif türbesi, günümüzün Kazakistan'ın Cambul kentinde hala sevgi ve sadakatin sembolü olarak duruyor. Boycan hatun manevi kızının yanında, onu kötü gözlerden koruma devam etmektedir. Han Karahan ise bir ömür kavuşamadığı nikâhıyla, temiz bir insan olarak, Evliya ata adıyla kendi türbesinde Bibi Ayşe'den birkaç adım ötede, sonsuz uykuda yatıyor...

Eskiler, babanın bedduasının kötü olduğunu söylerler. Zengi baba beddua etmedi, kızına bu kaderi reva görmedi, sadece biraz incinmişti...

İYİ NİYET – ALKIŞLAR

İyi niyet – yarım devlet diyor halkımız. Dilek dilemek, iyi niyet, dua ve alkışlar – bu da Özbek halkının en eski geleneklerinden biridir. İnsanlar hayatının her döneminde, farklı yaşlarda, farklı ilişkilerle, yaşamın her kavşağında birbirlerine dilekler, iyi niyetler dilemektedirler.

Çocuk doğduğunda, bebek “hayırlı olsun”, ömrü, rızkı, anne, babası, dede ve nenesiyle büyüsün, denmektedir. Bu kısa dileğin içeriğinde büyük anlamlar gizlidir. Bir çocuk doğduğunda öncelikle, onun ömrü uzun olsun, rızkı ve nasibi bol olsun, anne babası onu terbiye ederek, göz bebekleri gibi koruyup, kollayıp yetiştirmektedirler, bu çocuğun huzurunu, ikbalini görmek, halkın yükünü hafifleten biri olarak büyümesi gibi çok ve uzaklar amaçlanan dilekler, tek bir deyim içinde bulunmaktadır.

Oğul veya kız evlendiriliyorken da yeni aile tebrik edilir, “İnşallah iki gencin bahtı, ikbalı olsun, kavuştuğuyla birlikte yaşlansın, kendilerinden çoğalsın, aldığı toprak altın olsun” gibi iyi niyetler dilenmektedir. Bununla, eşinin bulduğu mutluluğa ersin, ölene kadar birbirlerine sadık olsunlar, aynı yastıkta kocasınlar, çocukları çok ve terbiyeli olsun, kazandıkları kendilerine nasip etsin, soyun uygun devamcıları olsunlar gibi hayati, samimi dilekler içermektedir.

Geziye, yolculuğa, iş yüzünden yola çıkacak insanlara, “Yolculuğunuz tehlikesiz olsun, sağ salim tekrar görüşelim, Allah yar, pirlar yardımcı olsun” şeklindeki dilekler dilenmektedir. İhtiyarlar, ebeveynler çocuklarına “Ay gidip, sağ dön” diye avuç içlerini yüzlerine değdirerek, dua etmektedirler. “Şans eşlik etsin, al ama aldırma, dört uzvun sağ olsun, Allah korusun, dört büyük yardımcı olsun” dilekler de bu durumda kullanılması mümkün olabilir.

Bir yerden, şehir, köy, ülke, gezi veya ziyaretten dönen insanlara, “Ziyaretiniz kabul olsun” niyeti dilenmektedir. Buna cevap olarak yolculuktan dönen insan, “Muradınıza erin” diye teşekkür etmektedir. Bunun anlamı, temiz ve iyi niyet ile yolculuğa çıkan, mezarlıkları geçerek, ulu evliya ve enbiyaları ziyaret ederek

dönmüşsünüz, iyi dileklerinizi Allah kabul etsin, denmektedir. Cevapta ise iki anlamlı mantık vardır: İnşallah, dediğiniz olur; Size de bu ziyaretin sevabından nasiplenin, anlamları bunlar arasında yer almaktadır.

İnsanlar emin olamadığı, şüphe duyduğu şahıs, olay, iş hakkında genellikle “Sonu hayır olsun, sonunda güldürsün” diye düşünce ve dilek dile getirmektedirler. Bununla bu şahıs ya da olayın gidişatı böyleyse, sonu hayır olmaz, yine de Allah vicdan verir de kendi sonunu güzel kılsın, umutsuz sadece şeytan olur, şeklindeki dilek gizlidir.

Merhumun anısına dua okunurken, “Allah kabul etsin, mekânı cennet olsun, mezarında huzurla yatsın, ruhu şad olsun, Allah rahmet eylesin” gibi dilekler ve bunlara benzer alternatifler kullanılmaktadır. Ev sahibine, “Allah sabır versin, merhumun geri kalan ömrü size, çocuklarınıza versin, ona tedavi etmeyen doktor kalmadı, Allah’ın takdiri buymuş, Allah bir, ölüm haktır” şeklindeki sakinleştirici sözler söylenmektedir. “Kuluz, hepimizin başına gelecek olay, gidecek yerimiz sonunda orası” gibi ifadeler de bu merasimin sakinleştirici, ılık şekilleridir. Vefat eden kişi yaşlı biriyse, bu insanın yaşına biz de ulaşalım, ölüm değil bu düğün, mübarek sayılır, denilir. Sonraki nesilden bir çocuk, vefat eden bir dede, baba, teyze, anneye benzetilirse, merhum genç yaşta vefat etmişse, ömrü benzemesin ama falanca şahsa (merhuma) bire bir benziyor, davranış ve hareketleri de sanki onun gibi, denmektedir.

Hasta birini görmeye gidildiğine, öncelikle geç vakitlerde gidilmez, Perşembe günleri hasta ziyaret edilmez, iyileştiniz mi, çok şükür, renginiz gayet iyi, denilmektedir. Dönerken, vedalaşırken “Allah şifa versin” diye dua edilmektedir, “Derdini veren Allah, şifasını da verir, sabırlı olun, çoğu bitti azı kaldı, eskisi gibi olacaksınız” denilmesi gerekmektedir.

Dilenci dilenerek karşınızdaki çıksa da Özbek’in fazla parası olmasa dahi, karşıdaki insana sert davranmamaktadır, “Allah sana versin” diye iyi dilek diler, geçer gitmektedir. Bu dünya hep bir eksikliğiyle bilinmektedir çoluk çocuğun üst başına, sandığa, çeyizine yetiştirmenin bir yolu yoksa “Her şey tam olmak zorunda değil, bu da yoktu, babam pazardan alıp geldi, en önemlisi, kendi alına yazılmış olsun”, denmektedir.

Eşiği geçip, kendi veya başka birinin evine girildiğinde dua edilirken, “İnşallah huzur, sakinlik, sağlık olsun, adım ulaştı bela ulaşmasın” ifadesi kullanılmaktadır.

Bir insan yeni kıyafet, arsa veya ev, mal mülk aldığıında Özbekler arasında “Kutlu olsun, mübarek olsun, nasip olsun, tepe-tepe giy, üzerinde eskirsin, yakışmış, güle-güle kullanın” gibi sözler veya ifadeler kullanılmaktadır.

Halkımızda insanlara iyilik yapmak, diğerlerin işine yaramak, yükünü hafifletmek ahlak normu, insanlık, insani borç sayılmaktadır. “İyilik yap – suya at, bilse balık bilmezse, Hâlik bilir” atasözüne uyarken Özbek her bir insana, onun yaşı, cinsiyeti, milleti, kavmi ne olursa olsun, iyiliğe özlem duymaktadır.

İyi niyet, dilekle ilgili pek çok Özbek halk atasözleri mevcuttur. Bunlar:

İyi söz – canın gıdası, kötü söz – baş belası.
 İyi aşını yer, kötü başını.
 İyiden – vefa, kötüden – cefa.
 İyilik masa başına götürür, kötülük mezara.
 İyiliğe iyilik – her kişinin işi, kötülüğe iyilik – er kişinin işi.
 İyi söz de, kötü söz de bir ağızdan çıkar.
 İyi söz ile yılan ininden çıkar. Kötü söz ile bıçak kınından çıkar.
 İyiyi anla özünden, kötüyü anla gözünden.
 İyiyi görüp şükür et, kötüyü görüp fikir et.
 İyilik edersen gizli, iyilik görürsen – herkese anlat.
 İnsandan iyi ad kalsın.
 İyi çiçeğe baları konar.

Gibi ahlaki, didaktik atasözü, deyimler bunlar arasında yer almaktadır.

İyi niyet, dilekler edep, ahlak, nasihat, tavsiye, iyilik, özleme yatkınlık olursa sade muamele, ilişki, günlük yaşam anları, ömür yollarında, hayat dersleri olarak her adımda denk gelinmektedir.

Hoş geldiniz.
 Hoş bulduk.
 İyi yolculuklar.
 Hoşça kalın.

İyi geceler.
 Tatlı rüyalar.
 Afiyet olsun, iştahınız bol olsun.
 Hayırlı geceler. Hayırlı sabahlar
 İyiliğe hizmet etsin.
 İyi günlerde kullanın.
 İyi günlerde görüşelim.
 Nazar değmesin.
 Bereket bulun.
 Eviniz buğdaya dolsun.
 Çoluk çocuğunuz huzurunu görün.
 İyi niyetleriniz kendinize de yoldaş olsun.
 Toprak alırsanız, altın olsun.
 Koç gibi oğul versin.
 Kazandıklarınızı düğünlerde harcayın.
 Feyiz, bereket versin.
 Ömrünüz uzun olsun.
 Düşündüğünüz niyetlere ulaşın.
 Hoca-ı Hızır yoldaşınız olsun.

İnsanın başına çeşitli olaylar gelebilir. Minnetsiz aş, dertsiz baş olmaz, der Özbekler. Acı çeken, kederli bir insanı teselli edildiğinde genellikle, “Gönlünüz çökmesin, ayın on beş günü karanlık ise, on beş günü aydınlık, elbette aydınlık günler de gelecektir”, “Başınız ve canınız sağ olsun”, “Başınız taştan olsun”, “Daha bu günleri unutursunuz”, “Er yiğidin başı sağ olsa, mal mülk bulunur”, “Devlet, para elin kiri/pisliği”, “Mal bulunur, can bulunmaz” kalıbındaki cümle, ifade, sözler, atasözü ve deyimler kullanılmaktadır.

Haksızlık karşısında çaresiz kalan, yeri yumruklayan, ağlayan insana, “Üzülmeyin, sabırlı olun, onun haberi yok ama Allah onun için diktiği-biçtiği vardır”, “Borç kıyamete kalmaz” derler. “Kırk gün geçmeden Allah-u Teâlâ’nın kendisi cezalandırır”. “Allah’ın gazabıyla karşılaşır”. “O zaman benim dediğimi hatırlarsınız” şeklindeki konuşmalar yapılmaktadır.

Sovyet iktidarı yıllarında bir bardak çay ile yapılan gönülden sohbetler yerini, içkili masalar, kadeh kaldırıp güzel şeyler söyleme gelenekleri yaygınlaştı. Yine de Özbek eski, kadim geleneklerini korumaya çalıştı. Kısa ama felsefe sözleri meydana getirildi:

En kötü günümüz böyle olsun;
Dostların canı sağ olsun;
Dostluk, iyilik var olsun;
Herkesi güzel günlere kavuştursun;
Düğün olsun, gam olmasın;
Dostlar arasına kötüler karışmasın;
Kötülüğü kasteden aşağı olsun ve benzeri.

Bir insanın isteklerini yerine getirmek, halden anlamak, dertleşme, teselli etmek Özbeklerin gönül yoldaşdır. Biz diğerlerinin derdine tasına, gamına tarafsız, dikkatsiz kalamayız. Sevincinden derimize sığmayacak şekilde mutluluk duyarız. Dert, tasasına eşlik ederiz.

Müşkülünüz kolaylaşsın;
Dosta muhtaç, düşmana hor, namerde muhtaç etmesin;
Od belası, su belası, boş töhmetten, zamansız ölümden Allah korusun.
Kalbinize yakın almayın.
Sabırlı olun.
Olana bereket,
Bereket versin.
Sırada eksik olmasın.
Çoğula versin, çoğun arasında bize de versin.
Birbirimizden eksik etmesin.
İşiniz hızlı ilerlesin.
Çok versin, bol versin, sabırlı bir yapı, gitmeyen mal versin.
Kötünün yüzünü ters çevirsin.
İyilere yaklaştırsın, kötülerden uzaklaştırsın.
Dediğiniz önümüze gelsin.
Melekler âmin desin.

Muamele, ilişki, buluşma, görüşmelerde böyle kısa diyaloglar gerçekleşir:

-Yorulmayın,

-Var olun (Sağ olun)

-Çaş'a (Mahsule) bereket versin

-Ömrünüze bereket versin.

-İyi misiniz, ruhunuz, canınız sağ mı?

-Allah'a şükür, kendiniz huzurlu musunuz, çoluk çocuklar sağ mı?

-Bu iyiliğinizi ölene dek unutmam. Benden geri dönmezse, Allah'tan gelsin.

-Kullardan geriye iyilik kalır. Bu benim insanlık borcum.

-Müteşekkirim, Allah ömür, canınızı ziyade kılsın, dünya olduğu sürece var olun.

Çoluk çocuğunuzun güzel günlerini görün.

-Teşekkürler. İyi dilekleriniz kendinize de yoldaş olsun ve diğerleri.

İbadet, iman, inanç ile ilgili iyi niyetler de hayatta çokça kullanılmaktadır. Onlar ruhun keyfini yükseltmek, medet, inanç duygularını güçlendirmeye yardım etmektedir.

“Ya Ali”, “Ya Pirim”, “Ya Ali şîr-i Hüda”, “Ya Rabbim” gibi hitaplar bunlar arasında yer almaktadır. Bir işe girişmek, faaliyete başlamak, girişmek, pehlivanlık ve Köpkeri-oğlak'ta ve diğer harbi, gücün gerektiği yer, anlarda bu hitaplar çokça ve sıkça kullanılmaktadır.

Sofrada, yemekte, bir bardak çay ile yapılan sohbetlerde, aniden yemek yerken yeni misafir gelirse, “Ya buyurun, buyurun, kaynananız seviyormuş” derler. Misafir de elbette, “Teşekkürler, kaynanam sevmezse kızını verir miydi?” demektedir. Yemeği bitirmeye ikna ederken, “Alın, bırakmayın, dünyanın sonuna dek var olun, tüm sevabı bu son lokmasında ya” şeklindeki cümle kullanılmaktadır. Çay doldururken, son bardak çay verilen insana, bardakta çay az ise de “Buyurun, dünyanın sonuna dek var olun”, denmektedir. Bununla, öncelikle çay dolduran kendini, misafirin çayı az olduğu için utançtan kurtarmaktadır. İkinci olarak, dünyanın sonuna dek var olun, derken sizin ömrünüz bittiğinde, dünya da bitsin, kıyamet kopsun şeklindeki dilek değildir, belki

Allah’ın verdiği ömrü yaşayın, adınız, anınız ile dünya durana dek var olun, ömrünüz sonsuz olsun şeklindeki dilekler gizlidir.

Özbek’in her cümlesinde kullandığı iyi niyet, dilekleri bu halkın sahip olduğu yüksek ahlakı, edebi, kadim bir kültürden geldiğini göstermektedir. “Kötülük herkesin, çocuğın bile tarafından yapılabilir” diyor halk.

Halkımızın dili tatlı, konuşması ilgi çekici, kalbi cömertlik, sevgi ve şefkat dolu, niyeti temiz, iyilik ve saflıkla yoğurulmuştur. Siz ve ben de bu niteliklerden kendi payımıza düşeni almamız gerekmektedir.

7. BÖLÜM

AHİRET

HÜDAYI

Hüdayı gelenek kökleri, uzak zamanlara kadar uzanmaktadır. Bu gelenek Allah yolunda edilen hayır, ihsan olup, Allah yolu, Kur'an hatmi, dualar okuma, kan çıkarma, kurbanlık şekillerinde de adlandırılmaktadır. Kadim atalarımız doğanın cömertliği, mahsullerin ve nimetlerin çok olmasını Allah'ın lütfu olarak bilir, buna şükür eder, toplandığında mahsulün bir kısmını önce Allah-u Teâlâ'ya, sonra Peygamber, dört yardımcı melek, vefat edenlerin ruhu için bağışlamaktadırlar. Bunun için özel hayvanlar kesilir, büyük kazanlar kurulmaktadır. Halka su Hüdayı, pilav, çorba, ekmek, tatlı verilmektedir. Bu nimetler insanlara, onların sayısına ve mevsime göre dağıtılmaktadır.

Günümüzde Hüdayı çeşitli şekillerde organize edilmektedir. Öncelikle bu gelenek vefat eden birinin anısı, hatırı için yedi, yirmi, kırk, bir yıllık süreçlerinde yapılmakla birlikte, davet edilen hoca, dini görevli "Kur'an-ı Kerim'den" gereken sureleri, merhumun ruhuna, diğer ölmüşlerin anısına okumaktadır. Bu dualar camide, hocanın evinde gıyaben de yapılması mümkündür.

Daha sonra topluma pilav dağıtılmaktadır. Mahalle, akraba, meslektaşlar davet edilen zamana: sabah ya da öğlen vakti gelir, Hüdayı pilavını sevap olsun diye yemektirler. Her grup pilava başlamadan önce ya da duadan önce özel hoca veya grup içinde "Kur'an" surelerini bilen insanlar, merhum anısına ve onu organize eden oğlu, kız, ağabey, erkek kardeşi sevabı şerefine dualar edilerek, Hüdayı kurallarına uyulmaktadır.

Genellikle Özbek, Tacik, Kazak ve diğer Türkistan milletlerinde Hüdayı merasiminde pilav yapılmaktadır. Bazı yerlerde, bazı vilayetlerde, şehirlerde çorba, golun şerbeti, kavurdak yemeklerini ikram etme durumuyla da karşılaşabiliriz.

Günümüzde dini törenlere izin verilmesi, inanç özgürlüğü sayesinde Hüdayı geleneklerinin gerçekleştirilmesine geniş fırsatlar sunulmaktadır. Hüdayı'nın çeşitleri de çoğaldı. Bugün çağdaşlarımız ciddi bir hastalıktan kurtulduklarında, yeni eve taşındıklarında, felaketten sağ salim kurtulduklarında, oğlu askerden döndüğünde, araba aldığı anda, oğlu veya kızı üniversite kazandığında, doğum günlerinden – Peygamber yaşı – altmış üç yaşına girdiğinde Hüdayı yaparak, halka bunu bildirmektedirler.

Hüdayı'yı düğün gibi yapmak, büyük kazanlarda çokça pilav yapmak, sofrayı çeşitli nimetlerle doldurmak ile Hüdayı'dan karşılık, sevap beklemek, açgözlülüktür, hem eski hem de yeni geleneklerde kınanmakta, günah sayılmaktadır. Bu nedenle dindar insanlar merhumun yaşına, din ve inanç, tarikat bakımından statüsüne, Müslümanlık seviyesine göre, bu tarz Hüdayılara kendi yaklaşımlarını belirtmektedirler. Hüdayı'nın küçük versiyonları yani Perşembe ve Pazar günleri yapılanları da büyük merasimlerin küçük şekli olarak kabul edilmektedir. Onlarda da geleneğe uygun şekilde helva, talkan, kuru ve diğer meyveler ikram edilmektedir. Eğer Hüdayı organize edecek insan dul, fakir ise böyle evler için beş, altı tane ihtiyar davet edilerek, sade yemekler yapılır, dualar edilerek gönderilmektedir.

Pek çok vilayetlerde, örneğin Kaşkadarya, Surhanderya, Semerkant, Buhara, Fergana vadisinde merhum çocuk, genç ve orta yaşlı zamansız ölümden vefat ettiyse, merhumun yasını tutanların hiç yemek yememektedirler. Bazıları batıl inancından dolayı yemek yememekteler. Taşkent'te ise nedense buna dikkat edilmemektedir.

Dua etmek, Kur'an hatmi, Hüdayı geleneğinde zenginlik, kibirlilik, gösteriş için büyük yemek, içecek verilmesi, israf etmek doğru bulunmamaktadır.

Araplarda yakın zamanda ölü çıkmış evin eşğine küçük kilim serilmektedir. Oradan geçip giden Müslümanlar bunu fark ederek, bu kilim üzerine diz çöküp, merhum için dua edip yollarına devam etmektedirler. Kimse, hatta ev sahibi bile bundan haberi olmuyor. Gerçek Hüdayı, Allah yolunda kılınan ibadet bu şekilde olmalıdır.

Her bir örf, âdete zaman kendi damgasını, talep, ihtiyaçları, değişikliklerini katmaktadır. Bu bakımdan Hüdayı geleneği çeşitli vilayetlerde ve şehirlerde çeşitli zaman ve mevsimlerde farklı şekillerde olması mümkündür.

ZİYARET

Arapçada bir yere gitmek anlamına gelen "ziyaret" İslam'la birleşince, dini şekil kazandı. Ziyaret, öncelikle Kâbe, Mekke ve Medine, Türkistan'da kul Hoca Ahmet Yessevi, Buhara'da hazret Bahuddin Nakşibendi, Hive'de Pehlivan Mahmud gibi evliyaları gidip ziyaret etmek, onların ruhlarına dua ederek gelmekten ibarettir. Bazıları

ziyarete gidince, belirli bir evliyaya adayarak kurban, hayvan da keserek dönmektedirler. Mekke'yi ziyaret etmek yani hacca gitmek her Müslüman için farz sayılmaktadır.

Anlatıcıların anlatımına göre, bir insan Arap çölünde hacca gidiyormuş. Bir ara bakınca, uzakta bir kadın görmüş. O koşarak, siyah bir şeye doğru geliyormuş. Adam, kadından önce siyah nesneye ulaşarak gelip bakmış, görmüş ki o, ölü bir kuş imiş. Adam şaşırılmış, kadın oraya ulaşmış.

- Neden bu kadar acele ediyorsun? – sormuş kadına.

- İşte bu kuşu alıp, götürecektim.

- Artık kokmuş, ne yapacaksın bunu?

- Çocuklarım evde aç, pişirip yedireceğim.

Adam acımış ve çantasındaki her şeyi kadına vermiş. Kendisi de yemeksiz kalmış. Mekke'ye daha uzun bir yol varmış. O burada kalmış.

Ertesi gün Mekke'den bir grup hacı dönmüş ve ona ziyaretleri bu insan sayesinde haclarının kabul olduğunu söylemişler.

Demek, aç kalmış insanlara yardım eden, o adam daha yoldayken hac ziyaretini kabul ettirmek için layık harekette bulunmuştur. Eğer kadına yardım etmeseydi, Mekke'ye yüz defa gitse bile, hac seferi kabul olmayacaktı.

Mekke'de Kabetullah'ı ziyaret etmek, haccın şartlarını yerine getirmek her bir Müslümanın dileğidir. Bu statüye sahip olan kişilere halk arasında hacı denmektedir. Hacı – hac ziyaretini tamamlayan kişidir. Halk arasında “Hem ziyaret, hem ticaret” diye bir söz vardır. İslam ticareti reddetmez.

Ziyaret aynı zamanda asıl anlamında da kullanılarak herhangi bir memleket, şehir, kent, köy gezisi, misafir olarak ya da bir sebepten dolayı gidip, gelmeye de denmektedir. Günümüzde bizde, Termiz, Semerkant, Buhara, Şehrisebz, Hive, Türkistan, Hokand gibi tarihi şehirleri gezi amacıyla ziyaret edilmesi gerçekleştirilmektedir.

Genellikle ziyaretten (geziden) dönen insanları biz Özbekler: “Ziyaretiniz kabul olsun” diyerekten karşılamaktayız. Bu arada gezgin de “Muradınıza erin” şeklinde cevap vermektedirler. Bu ziyaret geleneğinin temelidir. Ziyaretten dönenler oralardan hatıra hediyeler getirmektedirler.

Ziyaret etmek geleneği sadece kutsal yerlere değil, belki diğer herhangi bir ülkeye – çeşitli mezarlıklar, akrabalar, anne babanın yanına gidip, dua ederek de gerçekleştirilebilir. Hatta bilgin ihtiyarların halinden haber almak da ziyaret etmek sayılmaktadır. Tüm kalpten ve ihlas ile edilen ziyaretler kabul olmaktadır.

Ben bir yaşlı kadını tanıyorum. Yüz yaşına yaklaşmış, saçları bembeyaz, yüzü nur gibi bu ihtiyarı köyün büyüğünden küçüğüne herkes saygı duymakta, uzun yolculuk, ağır işlere başlamadan önce kesinlikle ihtiyar kadını ziyaret etmekte, o ise yolcuya “Hayırlı yolculuklar” dileyerek, dualar ederdi. “Falan ihtiyar kadının duasını alan insanın işleri yolunda gider” derler.

Evet, gerçekten de öyle.

Hayatta öyle insanlar vardır ki, onları her defasında ziyaret ettiğinizde, kalbinize ışık gelerek, mutlu ve müteşekkir bir şekilde oradan ayrılıyorsunuz.

Geçmişte her büyük insanın kendi piri, ziyaret ettiği yeri vardı. Örneğin Emir Timur da kendi pirlerini sıkça ziyaret etmeden durmazdı.

Kendi ziyaret yeri olmayan insanlar garip, yoksun insanlardır. “Benim kendi sığınacak mezarım var” der şair.

Ziyaret yerinin şatafatlı, gösterişli olmasına gerek yoktur.

Tarihsel süreçte fikirlerini zorla kabul ettirmeye çalışanlar yapay ziyaret yerleri inşa etmişlerdir.

Örneğin, Taşkent’teki ve diğer yerlerdeki çeşitli heykellere altına çelenk bırakılması hiçbir zaman gönüllü olarak gerçekleştirilmemektedir.

Ta ki insanlar gönülden çabalayıp, uğraşmadıkları sürece göğe yükselen altın saraylar bile ziyaret yeri olamaz.

“Dünyadaki en büyük ziyaret yeri – insan kalbi” olduğunu ifade söz vardır. Gerçekten de insan kalbi kadar inci, cevahirle dolu, dipsiz okyanus, hazine ve define bu dünyada yoktur. Bunlardan keyif alabilmek için, gerçek anlamda insan sözüne layık olmaya çabalamak gerekir.

Günümüzde “ziyaret” sözcüğünün anlamı oldukça geniş safhalar yayılmıştır. İnsanlar arasındaki samimi ilişkiler, insani duygular, hepsi bu kavramın altında vücut

buluyor. Bunu tek bir batıl inanca bağlayanlar, büyük bir yanılgı içindedirler. Aziz evliyalar, yaşlı ve hasta, engelli, fakir aileler, yetimler, para kazanamaz hale gelenler, yurttaş ve gayri dinler karşı iyi davranmak, onların işine yaramak, ziyaret etmek, sevaba ortak olmak, vefat edenleri ziyaret etmekle birlikte, hayattakilerin kıymetini, saygısını yerine getirmek, dualarını almak her bir vatan evladının kutsal borcu sayılmaktadır.

MÜŞKÜL KÜŞAT, BİBİ SALI, MEVLİD

Bibi Salı, Müşköl Küşat gibi gelenekler de Özbek halkının yaşamında uzun dönemlerden beri yaşamını sürdürmektedir. Bibi Fatima, peygamberimiz Muhammed'in (S.A.V) kızıdır. Bibi Müşköl Küşat ve Bibi Salı ise Müslüman kadınların düşüncesinde insanların düştüğü zorlukları kolaylaştıran, evliya kadınlar sayılmaktadırlar.

Eskiden Kur'an okuyan kadınlar, "açıkgözlü" kadınlar müşkül küşat adetlerini gerçekleştiriyorlardı. Başına zor bir olay gelen kadın (ailede herhangi bir felaket, hastalık varsa) mahallenin Kur'an okuyan kadınına iki tane sıcak ekmek, iki avuç kuru üzüm, iki fitil (pamuk) mum, bir tane demir para getirerek yardım ister, bu ailenin kurtuluşu için Bibi Müşköl Küşat'tan yardım isteyerek, Kur'an okunmaktadır. Bu merasim her Çarşamba günleri yapılmaktadır. Çünkü anlatılara göre hazret Bahuddin Nakşibendi'nin teyzesi orağını kaybetmiş oduncuya yardım ederek, her Çarşamba günleri bu ilahi kadını anımsayarak, koku yayılması ve ışık yakılması gerektiği söylenmektedir. Bundan sonra Bibi Müşköl Küşat'ın ruhuna adanan merasim sadece Çarşamba günleri gerçekleştirilerek gelinmektedir.

Bibi Salı ise aile mutluluğunun koruyucusu sayılmaktadır. Bibi Salı merasimi de kadınların dini örf, adetlerinden biridir, Salı günleri yapılmaktadır. Kur'an'ın belirli sureleri ezberlenir, iyiliğe davet edici konuşmalar yapılır, dini kaideler, hadisler okunur ve hatırlatılmaktadır. Bibi Salı'da genellikle Müşköl Küşat'a göre katılımcı kadınlar daha fazla sayıdadırlar. Bibi Salı merasiminde Peygamberimizin kızları Bibi Fatima hayatından çeşitli hikayeler, anlatılar, örnek olaylar anlatılmaktadır.

Böyle hikayelerden birinde anlatıldığına göre, Bibi Fatima o kadar şefkatli, cömert ve neşeli imiş ki, hatta özel hamur sofrasını açıp, ekmek yapmaya oturduğunda ta hamuru hazırlayıp, ekmek tandırda pişene kadar özel sofrayı çeşitli kuşlar, güvercinler etrafını sararak, yemektirler. Bibi Fatima onların bu hoş faaliyetlerine müdahale etmezdi. Bir

defasında yine aynı işlerle meşgul olduğunda, babası Muhammed (S.A.V) hızlı olmasını isteyerek, ekmeklerin yetişmesi gerektiğini söylemiş. Bibi Fatima kuş, güvercinleri sofradan ne kadar kovarsa kovsun, hiç hareket etmezlermiş. O zaman Bibi Fatima elindeki hamur şekillendiriciyle bir kuşun göğsüne yavaşça vurur.

Bu, Bibi Fatima'nın çok sevdiği kuşu, zararsız kumru imiş, bundan sonra bu kuşun göğüs kısmında ekmek şekillendiricinin, bir top gibi kalmış... Bu nedenle olsa gerek, bazı yerlerde kumruya Bibi Fatima denmektedir.

Bibi Müşköl Küşat, Bibi Salı gelenekleri kadınların dini bir töreni olarak hayır, sadaka, Hüdayı geleneklerine yakın olup, İslam'ın dini adetleri şeklinde yaşatılmaya devam edilmektedir. Bunlara benzer bir diğer gelenek ise, Mevlittir. Mevlit doğum anlamına gelen, Peygamberimiz Muhammed'in (S.A.V.) doğum günü olarak da kutlanmaktadır. Mevlit törenleri çok sayıda kişinin katıldığı, kalabalık, Hüdayı şeklinde olur. Merasimde Peygamberin hayatını anlatan Mevlit kitabı okunmaktadır. Daha sonraki yıllarda bu gelenek kadınların Bibi Müşköl Küşat, Bibi Salı adetleri gibi kadınların ev ritüeli haline gelmiş, Kur'an okumasını bilen, dindar kadınların dini şenlik, iyilikler yapmaya davet edici konuşmalar, Kur'an'dan ayetler okunması gibi merasimine dönüşmektedir. Mevlit hâlâ kadınların dini toplantıları şeklinde gerçekleştirilmektedir. Mevlit, konumu ve popülerliği bakımından Bibi Müşköl Küşat ve Bibi Salı törenlerinden daha büyük ve önemlidir.

HAYIR, SADAKA

Sadaka nedir? Hayır, sadaka denildiğinde bir Müslümanın, Allah yolunda bir şeyi vermesi, bağışlaması, ihsan, hediye, sadaka etmesi anlaşılmaktadır. Sadaka insanların özel kişilere: kalender, meddah, dilenci, Kur'an okumasını bilen kadın, molla, sakat kalmış biri, engelli, kazancı olmayan dul, yetim çocuklara içinden gelerek verdiği maddi yardımıdır (para, eşya, ekmek, kuru üzüm, ceviz, üst baş kıyafet vd.).

Sadaka vermek, hayır, ihsan yapmak bizim Özbek halkımızın geleneklerinde çok uzun zamandan beri var olan, bu sevgi, şefkat, yardımseverlik, minnetsiz şekilde yapılan yardım milletimiz ruhuna ömür boyu eşlik ettiğini göstermektedir. "Sadaka, bela, kazayı uzaklaştırır" şeklindeki inancı takip eden atalarımız, her yıl mahsul ekiminde ve hasattan önce, büyük hayır, sadakalar verir, kurbanlar keserlerdi. Bu merasimler, özellikle

dervişlerin geldiği süreçlerde, Bayramlarda, Ramazan aylarında fitre şeklinde, mezarlıklara, ziyaret yerlerine, aziz evliyaların türbe ziyaretlerinde gönülden imanla, yerine getirilmektedir.

Allah-u Teâlâ, doğayı iyi, mahsulü bol olan nimetler hediye etmesi için deve, öküz, koyun, kuzular kesilir, dervişlere verilmektedir. Büyük kazanlarda çorba, pilavlar hazırlanmaktadır. Tandırlar dolusu ekmekler pişirilmektedir. Elbette bu yiyecekler öncelikle muhtaç, yoksun, fakir, dul ve yetimlere dağıtılmaktadır.

Hayır işleri misafirhaneler, hastaneler, yetimhaneler, cami ve okullara gönülden, minnetsiz ve karşılıksız olarak verilmektedir. Hayır, sadakanın bir diğer çeşidi, kadın mı erkek mi eğer kötü bir rüya görürse, ruh halleri bozursa kesinlikle dört meleğe bir hayvan adayıp, ziyaret yerlerine, mezarlıklara götürüp, bu hayvanı (koyun, keçi, horoz, tavuk), kesip, sokak pilavı (nene aş) yapmaktadırlar. Kesinlikle sulu yemek. Bu yemeği sokakta yoldan geçenler, çoğunlukla ihtiyarlar sevap için hazırlayan insana Allah'tan şifa dileyerek, yemektedirler. Çocuklar da bu yemeklerden üzerine düşen paylarını alıyorlardı. Hayır yapanın ruhu iyileşir, çoğu iyileşmektedir.

Müşkül Küşat, Bibi Salı, Mevrit, üfürük aş gibi merasimleri de Kur'an okumasını bilen kadınlar, tabipler önderliğinde yapılmaktadır, bu hayır işlerinin bir diğer görünümüdür. Böyle durumlarda Müşkül Küşatçı yani zorlukları çözülmesi, kolay olmasını Allah'tan dileyen insan (erkek) kadın, bunun için özel ayırdığı dört sıcak ekmek, buna uygun da kuru üzüm, tatlı, para getirip, dört melekler için ışık yakar, dua etmesini rica etmektedir. Kur'an okumasını bilen kadın onların katılımıyla ya da yalnız kendi bu merasimi vicdanlı bir şekilde gerçekleştirmektedir.

“Sadaka” sözcüğü “sadka” şeklinde de kullanılmaktadır. “Sadka-yı sar” – “Baş gözden sadaka” ifadesi bunun örneği olabilir. Hayır zorla alınırsa (örneğin çalmak, soygun yapmak, şiddet kullanarak, beklenmedik bir şekilde kaybetmek gibi), insanlar “Sadakayı sar” derler ve o parayı veya malı başları üzerinden üç kere çevirerek, ritüeli gerçekleştirerek zorbalık uygulayan şahsa vermektedirler. “Koşaninki değil nasip olanın ki” diye kendilerini avutarak, “Gelen bela, kaza buna vursun”, “Çoluk çocuğumdan sadaka” denmektedir.

“Sadaka”, “Sadka”, “aylanmak”, “orgulmak”, “nazr”, “niyaz” sözcükleri anlam bakımından birbirinin içeriğini tamamlar ve zenginleştirir. “Sadaka” sözcüğü halk

arasında aynı zamanda “sadağa” şeklinde de kullanılmaktadır. “Canım sadaka”, “Canım feda (tasadduk)”, “Sadakası olayım”, “Feda ettiğin (tasadduging) olayım”, “Kurban olurum (aylanay, orgilay)”, “Derdini alayım”, “Canım kurban” ifade deyimler buradan gelmektedir. Bu merasim kadim gelenek hakkında dedelerimizden bir Babür Mirza tarafından yaşanmış bir olayı örnek vereceğim:

Hindistan’ı fethettikten sonra, orada güzel yaşamaya başlayan padişahın başına zor bir olay geldi. Sandal şehrine vali olarak atadığı büyük oğlu Hümayun Mirza ağır hastalandı. Hint, Arap, İran, Romalı tabipler veliaht prensin derdine derman bulamıyorlar. İlk göbek kanı dökülen Afganistan’daki Gazne vilayetinden ve hatta Mavaraünnehir’in Babürlerin anavatanı Andican vilayetinden tabipler davet edildi. Ne yazık ki son umut da suya düşecek. O zaman Babür Mirza sadık vezirinden:

- Böyle durumlarda ne gibi işler yapılması gerekmektedir, cenap-ı bey? – diye sordu.

- Böyle durumlarda sevdiğiniz herhangi bir eşyanız sadaka edilmesi gerekmektedir, - diye cevap verdi bey, hocası saltanatın en büyük zenginliği olan (cevizden büyük elmas) Kohinur hakkında.

- Sevdiğin bir şey? – diye düşüncelere daldı Babür Mirza. – Benim en sevdiğim şey, kendi canım! – dedi padişah ağır bir nefes alarak. – Bizden olan evlada, kendi canımızı sadaka ederiz...

- Neler diyorsunuz? Sözüünüzü geri alın, günah, - dedi şaşkınlık içinde vezir, yalvararak.

Ama padişahın emri artık verilmiştir, Babür Mirza Hümayun’un olduğu odaya girdi, hasta etrafında Allah’ın adını anarak üç kere dönerken:

- Evladıma canım sadaka. Allah’ım çocuğum derdini, hastalığını ben kabul ettim.

Benim canım ona sadaka olsun! – diye iman getirmektedir.

Bu konuda dedenizin kendisi şöyle dedi: “Şaşırtıcı bir şekilde, gökten lütuf yağdı, o esnada Hümayun’un yüzü kırmızıya döndü ve gözleri açıldı. Benim vücudumdaki güç gidip, halsiz bir şekilde düştüm...” diye yazmaktadırlar “Babürname” kitaplarında.

Hayır, sadaka, nazr-niyaz halk arasında Kurban Bayramı, Ramazan ayı, namaz günleri özellikle toplu bir şekilde yapılmaktadır. Âlimler, bilge ihtiyarlar, yumuşak kalpli, kimsesiz kadınlar, Kur'an okumasını bilen kadın ve erkeklere fitre, oruç, zekat, sadaka, nazr verilmektedir. Sadaka alıcılar yani eskiden halk arasında özel meddahlar neslinden olup, onlar şehir, köy, pazar, mezarlıklar, sokak ve caddelerde yüce Allah, peygamberleri methederek gezerlerdi. Bürokratlar, çiftçiler, meslek sahipleri, zanaatkarları vicdan, adalet, sevgi ve şefkate davet ederlerdi. Bu yolda Yusuf Balasagunlu, Ahmed Yesssevi, Ahmed Yugneki, Sufi Olloyar, Pehlivan Mahmud, Şah Meşrep, Mahtumkulu nasihat, hikmet içerikli gazellerden yararlanmışlardır. Böylece şiir okuma, mollalık yaratıcılığıyla kendi rızklarını helal bir şekilde yerlerdi.

Geçen yüzyılda, Bolşevik devriminde sadakanın içeriği aynı olsa da şekli değişmiş, sizin yaşlılarınız olarak öncüler aç insanlara, yetimhanelere, yaralıları yardım etmek için sadaka toplamışlardır.

- Hastalara, yetimlere, yoksunlara hayır, sadaka edin, maddi destek verin, - diye madeni para, gıda, yemek, kıyafet ya da kumaş toplarlardı. Memleket kaderindeki kötü günler yaşandığında Proletaryanın lideri 1921 yılı Aral Gölü balıkçıları ve işçilerine özel bir mektup göndererek, Sovyet Rusya'sında açlıktan ölmek üzere 70.000 yetim çocuğun hayatını kurtarmak için maddi destek, sadaka istemekten utanmadı. O dönemde Rusya'nın çocuklarına ağızlarındaki son lokmaya kadar "dâhinin çağrısı" diye gönderen ana Aral Gölü ve onun fedakar halkı, günümüze dünya kamuoyundan kendi canını teslim etmeden önceki, son umut, medet, sadakayı beklemektedirler.

Hayırseverlik insanlığın ve şefkatin meyvesidir. Sadaka vererek zor durumda olan kişiye yardım eli uzatılır. Sadaka alan bununla kendi durumunu düzelterektir. Sadaka veren ise iman, insancı, sevgi, şefkat duygularını güçlendirerek, Allah, doğa, insana karşı görevini yerine getirmiş olarak kabul edilir. Günümüzde de bazı ilçe ve köylerde bazı asıl meddahlar soyundan gelenek, sadaka isteyiciler az da olsa bulunmaktadır. Diğer mesleklerde olduğu gibi bu alanda da ataların mesleği, sülalesini ne işle uğraştığını bilmemek sonucunda, bizim dönemimizde hayır, sadaka işlerini ne olduğu belli olmayan dilenciler, çingeneler dilenerek, toplamaktalar. Aslında, eski meddahlar nesillerdir asıl sadaka isteyenlerdir, kendine verilecek olan parayı hak ederek kazanmaktadırlar. Dervişlerin üst giysisinin beyazı, elinde değnek, özel deri çantası olan meddahların,

insanı sakinleştirici, ahenkli methi, canınıza dua etmesi insanın ruh halini yükseltmektedir. Onu daha da dindar, insancıl kılmaktadır:

Rüşvet alıp yiyenler,
İnsan malın alanlar,
Guguk kuşu gibi olup
O harama, bulaşmışlar.

Tatlı-tatlı yiyenler,
Türlü-türlü giyenler,
Altın tahtta oturanlar
Toprak içinde yatmışlar...

Bir yandan çağımızda hayır, sadaka işleri yeniden canlanıyor. Bugünlerde memleketimiz Özbekistan’da çeşitli resmi, resmi olmayan yardım, toplumsal kuruluşlar inşa edildi ve oluşturulmaya devam ediyor. Bunlar “Kızılay”, “Kan bağışçıları”, “Doğa koruyucuları”, “Anıtların koruyucuları” ve diğerleri gibi sivil toplum, kar amacı gütmeyen kuruluşlar olup, ebeveynleriniz, hatta siz de onlara her yıl bağışta bulunmaktasınız.

Günümüzde yetimler, kimsesiz yaşlılar, engelliler, Aral Gölü, Çernobil, Ermenistan ve Tacikistan depremzedeleri için ve buna benzer çeşitli diğer dernek fonlar kuruldu ki (listesi her geçen gün artmaktadır) işte bu tarz hayır işleri, sadaka verme, sevgi ve şefkat göstermek, maddi yardım istenmektedir.

Bugün bağımsızlığımızın on altıncı yılında, Bağımsız Devletler Topluluğu’nun tüm ülkeleri gibi Özbekistan Cumhuriyeti de piyasa ekonomisine geçiş konusunda zorlu sınavlardan geçirmekteyiz. Yeni bir toplum inşa etmek her zaman kolay olmadı. Hayır, sadaka vermenin temel kanunu şudur: varlıklı yoksuna, zengin fakire, kendine yeten yetmeyenlere yardım elini uzatsın!

Halkımızda “Güzel rüyaya da sadaka, kötü rüyaya da sadaka” şeklinde alaycı bir atasözü vardır. Hayırseverliğin gerçek özüne ulaşmadan, “versem yeter, daha ne olsun” diyerek sadaka vermek doğru değildir.

Geçmişte, eski SSCB topraklarında 4-5 milyon başıboş, hırsız, bozuk, eşkıyalar oradan buraya, buradan oraya bir şekilde gün geçirmektedirler. Bu, işlevsiz, adaletsiz bir toplumun ürünüdür. Onların durumları asla hayırseverlikle iyileştirilemezdi. Bu nedenle büyük cihangir Emir Timur, zorunlu da olsa toplumun bu tür insanlardan temizlenmesini emretmiştir. Bu konuda “Timur tuzukları” eserinde bilgi edinebilirsiniz. Bu nedenle rastgele insanlara sadaka verirsiniz, o sizden, kendinizden çalabilir.

Dervişler, kalenderler geçmiş zamanlarda belirli bir anlamda halk arasında bilgi yayıcıları olarak bilinmektedirler. Bu yola gerçekten girmiş insanların dediklerini iletir, çoğunlukla hayır, sadaka verildiğinde almazlardı.

Bir gün evimize bir dilenci geldi. Allah adına bir şey söylenerek dilendi. İki tane ekmeği çıkarıp ona uzattım.

- Ekmeğe gerek yok, - dedi dilenci kaşlarını çatarak.
- Ne verebilirim? - Ekmeğe sırtını dönen dilenciye ilk defa görüyorum.
- Para, - dedi o.

Ben onu evden kovdum.

MUABBİRLİK

Olağanüstü olaylar, büyücülük, hayali olaylar – bir taraftan korkutucu, diğer taraftan ise oldukça ilginçtirler. Cadı, albastı, uçan halılar, kaynayan testiler, sihirli değnekler, şapkalar, açıl sofralar, uça tabaklar, uzaylılar insanlar hakkında çeşitli hikayeler kimleri şaşkına çevirmez?

Atalarımız çok eski çağlardan beri muabbirliği yani öngörü yapmak, falcılık, rüya yorumlamakla uğraşmış, buna inanmışlardı. Kendi hayat tarzlarını buna uygun bir şekilde yönlendirirlerdi. Muabbirlik, bilgin insanların severek uğraştığı faaliyetleridir. Onlar padişahlar, hanlar sarayında, halk arasında kendine özgü yer edinmişlerdi. Kim ki bulanık bir rüya görse, bu rüyanın yorumunu, bilge bir yorumcuya anlatmaktadır. Yorumcu rüyada görülen eşya, olay, hayvan, güneş, ay, bulut, yağmur, su hareketlerini yorumlayarak, bu rüyanın hangi ay, hangi yılın hangi gününde görüldüğünü, kişinin cinsiyeti, yaşı, muçal yılı ve doğasına göre, bu rüyanın yorumunu anlatmaktadırlar.

Muabbirlik doğa kanunlarını iyi bilen insan ruhunu derin bir şekilde çözebilmek temelinde, iyiye veya kötüye yorumlanmaktadır. İnsanlar arasında özel yetenek sahipleri, insanların kaderinde ve eylemlerinde meydana gelecek değişiklikleri önceden haber vermişlerdir. Rüya yorumlama sanatını büyük tecrübe yardımıyla mükemmel bir şekilde edinmektedirler. Özbek şairi Abdulla Oripov bu konuda şöyle yazıyor:

Dünyada falcılar çok
Tutarsız meslektir.
Bir tane demir para diye
Avını bekler hep.
Dünyada falcılar çok
Gerçi altın değil sorun.
Ve lakin başkalarının
Kısmetinden bakar fal.
Bir zamanda, şu dönemde
Dünyadan haberi insan
İnsan şeklinde gezen
Cahil, kör, canavar.
Falcılık yapıp insanoğlunu
Uyarırmış, demiş ya,
Dört bin yıl süre geçse de,
Özbek alır dersini...

Özbek halkımızın tarihinde Doğu rüya yorumuna dayalı özel rüya yorum kitapları yazılmıştır. Bunlarda birçok insan için ortak olan rüya tabiri sınıflandırılmakta, bu sanatın metodolojisi anlatılmaktadır. Rüya yorumunda güneş, ay, beyaz at, süt, bahar, uçuş gibi durumlar olumlu değerlendirilir, iyilik, mutluluk, şans sembolü olarak yorumlanmaktadır. Bulut, et, diş, merdiven, karanlık, uçurumlar gibiler yorumlamada olumsuz olarak nitelendirilmekte, uğursuz olarak görülmektedir. Rüya bunlarla ilgili olayları içeriyorsa, talihsizlik, kayıp ve kötü şans getireceğine inanılmaktadır. Kabus gören insan kötü bir halde uyanır, bu rüyanın ağırlığı çökeceğinden, gerçekleşeceğinden dolayı kimseye anlatmamaktadır. Sabah olduktan sonra su kenarına gidilir, ilk olarak suya

anlatılmaktadır. Bununla, rüyada görülen kötü olayların su ile akıp gideceğine inanılmaktadır. Bu yüzden halkımızda “Rüyanı suya anlat” ifadesi kullanılmaktadır.

11. yüzyılda yazılan Türk halklarına ait Irk Bitig’te rüya görme ve onun yorumu anlatımına yer verilmektedir. Eserde Türk halkları yaşamının tüm yönleri, kültürel, günlük yaşam tarzı, insanların karşılıklı ahlaki ilişkileri anlatılmaktadır. Irk Bitig bu rüya yorumudur. Bu devasa kültürel ve bilimsel yazılı anıttan bazı örnekler vereceğim:

“Ben Osman oğlu
Gündüz ve gece
Altın taht oturup,
Mutlu oluyorum”, dediler.
Unutmayın: - Bu iyi.

“Ayı ile domuz
Geçit üzerinde çarpışmış,
Ayının karnı yırtılmış,
Domuzun ağzındaki dişi
Kırılmış”, dediler.
Unutmayın: - Bu kötü.

Ben esneyen parsım,
Başım kamış arasında,
Ben öyle bahadırım,
Güçlüyüm”, dediler.
Unutmayın: - Bu iyi.

“Büyük ev yandı,
Onun dibindeki hiçbir şey kalmadı,
Duvarlarına kadar kalmadı”, dediler.
Unutmayın: - Bu kötü.

Yiğit ava gitti,

Dağda düştü.

“Yönetim Allah’ın”, dediler.

Unutmayın: - Bu dehşet.

“Gün aydınlanmaya başladı,

Sonra onun üzerine yer aydınlandı,

Sonra güneş doğdu,

Her yer aydınlık oldu”, dediler.

Unutmayın: - Bu iyi.

“Atı yanlış bağladılar,

Yürümeye hali yok”, dediler.

Unutmayın: - Bu kötü.

“Fakir insanın oğlu

Para kazanmaya gitti.

Yolu açıldı Mutlu ve neşeli dönmekte”, dediler.

Unutmayın: - Bu iyi.

“Gri bulut kıpırdadı,

Halk üzerine yağmur yağdı,

Siyah bulut kıpırdadı,

Yer üzerine yağmur yağdı,

Darı oluştu.

Yeşil otlar yeşerdi.

Hayvanlara, insanlara

Çok iyi oldu”, dediler.

Unutmayın: - Bu iyi!

Rüyaların yorumu esnasında rüya sahibinin sağlığı, rüyanın görüldüğü vakit, durumlar göz önünde bulundurulmaktadır. Yaş, cinsiyet, mevsim de Muabbirlik’te aktif rol edinmiştir.

Eskiden falcıların nadir yetenekleri de insanların yaşamı boyunca işlerine yaramaktadır. Bu nedenle falcılar ayrıyeten yetenek sahipleri olarak, halk arasında ün kazanmışlardır. Kadınlar ortasında falcılık, erkekler meclisinden daha çok sayıda idi. Onlar “Romçılar” olarak adlandırılmış suya, tuza, küle, göz ve yüze, defe, el çizgilerine göre fal bakabilirlerdi.

İssız kaybolan insan, çoluk çocuk, hayvan ya da malların nerede olduğu, ölü veya yaşıyor, ne durumda olduğunu, hayalet aynasına yansıtarak, tahmini veya kesin bir şekilde söylemektedirler. Falcılar da sülale şeklindedirler, atalarının mesleklerini edinir, nesiller boyunca devam ettirmektedirler. Falcılık tabiplik, üfürükçülük gelenekleriyle birlikte gerçekleştirilmektedir.

Genellikle falcı kadınlar “okuma”, tabiplik yapmak, kırık düzeltme, hastayı Çılla haneye götürme gelenekleri de yerine getirmektedirler. Bu nedenle belirli bir köydeki falcı, “romçı” bu yetenekleri dışında çeşitli ritüelleri uygulama, ısıtma, soğutma, aşık etme, okuma, ezerek içki, muska hazırlama gücüne de sahip idiler. Erkekler arasında bazı dua eden mollalar hafızası ve nefesinin “güçlü” olmasıyla insanı şaşkına dönüştürecek işleri yapmaktadırlar. Nazardan okuma, kör gözleri açma, sağır kulağı iyileştirme, yağmur ve kar yağdırarak, yangın söndürmektedirler. Böyle insanlar hakkında hikayeleri siz de okumuş, duymuşsunuzdur.

Çağımızda falcılık eski moda, sapkınlık, ikiyüzlülük gibi damgalardan kurtularak, çağın hizmetine girmiştir. Şimdi yabancı ülkelerde olduğu gibi olağanüstü yeteneklere sahip bu tür insanlar, işleri çalışanlarına yakından yardım etmektedir. Çoğu cinayet ve kötü amaçlı grupların aydınlanmasında falcıların büyük yardımı dokunmaktadır.

Öngörücüler toplum, doğa, bireyler hayatındaki olayları önceden gören, ilahi güçle insanları uyaran kişilerdir. Öngörücü Vanga’nın ünü tüm dünyayı sardı. Bu yaşlı, doğuştan kör kadın yalnızca yaşayan insanların gelecek kaderlerini görmekle kalmıyor, belki çoktan vefat etmiş insanlar, onların soyundan gelenlerle de konuşabilir, dertleşebilmektedir. Ölen kişiler, hayallerini, dileklerini, anlaşmazlıklarını, kime haklarını helal ettiler, kime etmediklerini onların vekili olarak yaşayanların dünyasına iletmektedir. Vanga insanların ruhlarıyla değil, aynı zamanda ineklerin, buzağların, koyunların, kuzuların, köpek, kedilerin yaşayanı ve ölmüş olanı ile hem konuşur, hem de

sohbet etmektedir. Böyle nadir yetenekli kadınlardan biri ve ilahi yeteneklere sahip olan Juna da tüm dünyada üne kavuştu.

Günümüzde yorumcu, öngörücüler eskiden var olan geleneklere göre insanın doğum yılı, muçalı, ayı ve senesine göre, onun huyuna, kaderinde her bir yıl, ay, günde meydana gelen, gelebilecek olayları öngörerek söylemektedirler. Modern öngörücüler hangi muçaldagi insan hangi ay ve günlerde nasıl durumlarda başından olayın geçebileceğini söyleyip, öngörmek gücüne sahiptirler. Bununla insanlık türü felaket, çeşitli olayları önceden uyarmaktadır. Buna karşılık olarak tedbir almak gerekmektedir. Günümüzde öngörücüler muçal yılınız, doğum ayınıza göre sizin yoldaşınız, sizi beladan koruyan belirli taş, onun rengi ve özelliklerinden bahsetmektedir. Sizin ruh eşiniz olacak bu taş size bir ömür sadık yoldaşlık vazifesini üstlenmektedir. Bunun gibi yol, yönlendirmeler günümüzde her bir yıl ve ayın başında başında da belirtilerek ilerlenmektedir. İnsanlara faydalı tavsiyeler olarak halka ulaştırılmaktadır.

Geçmiş Sovyet yönetiminin 70 yılı aşkın sürecinde, yorumculuk, falcılık, öngörü sapkınlık, hurafe, dini, bilim dışı, otorite karşıtı propaganda sayılarak güçlü baskı altına alınmaktadır, böyle yeteneğe sahip olan insanlar halktan uzak tutulur, gizlenir ve bir sır olarak saklanmış olsa da, sizin döneminizde bağımsızlık, demokrasi politikasının gelmesiyle bu eşsiz yetenek sahipleri ödüllendirilmektedir. Yukarıda da söylediğimiz gibi onlar için gerekli koşullar oluşturulmuş olup, hükümet çevrelerinde, bilim alanında uygulamalarda kullanılmaktadır. Medyumlar da tıp, psikoloji, toplum ve doğa olayları alanlarında milletimize ve devletimize yardım etmektedir.

Sizin aranızda da böyle yeteneklerin olduğuna hiç şüphe yok. Atalarımız “İnsanın yeteneksizi olamayacak” derler. Dünyaya gelen her insanın mutlaka belirli bir alanda çok keskin bir yeteneği kesinlikle var olurmuş. Çoğu zaman biz kendi hafızamız, ruhsal gücümüz, irade gücümüz derecesini bilmiyoruz. Bazı insanlar tüm yaşamları boyunca Allah’ın verdiği yeteneklerine uygun olmayan mesleklerde, kendi kendini tanımaz hale gelerek, yeteneklerini dışa vuramadan, dünyadan göç ederler.

İBADET

İnsan dünyaya gelip, aklını tanıyıp, yaşamına devam edermiş, elbette ki bir gayeye inanarak, taparak yaşamaktadır. Güven, inanç, iman ve yüce duygularsız insanoğlunun

yaşam geçirmesi anlamsız, zordur. Her bir halk, millet ve sülalenin büyük ya da küçük olması fark etmeksizin, kendi dini, tapındığı, ibadet ettiği, saygı duyduğu aziz ve evliyalari, kutsal türbeleri vardır. Bizim ve sizin atalarınız eski zamanlarda yaşam kaynağı Güneş, Gökyüzü, Yer, Suya tapınmaktadırlar, Ateş etrafında dönmektedirler. Bir zamanlar insanlar putlara da taparak, ona dua ederlerdi. Hatırlarsanız, ateş kalpli şair Abdulla Oripov'un bu konuyla ilgili hüznü duyularla dolu bir şiiri vardır:

Dünyadan razıyım deme hiçbir zaman,
Desen de söyleyesin çöle, dağlara.
Çünkü seni dinler, birileri o an,
Neden razısın diye çeker sorguya.

Dünyadan nârıza olsan da eğer,
Söz etme, sabır et acı, zorluğa.
Çünkü seni dinleyip birleri beter,
Neden, diye elbette çeker sorguya.

Dünya işlerine bakma hiç şaşkın,
Sessizce izle, bırak, bu eski haline.
Uzun gecelerde yalnız kaldığın an,
Gönlünü aç sadece Allah-u Teâlâ'ya.

İslam'ın gelişinden sonra ilk olarak Yüce Allah'a tapındılar ve ibadet ettiler. Muhammed Peygamber, dört büyük melek, İmam Hasan ve İmam Hüseyinler için dua okudular.

Müslümanlar için camiler, toplum ibadet yeri, Allah'a sığınılan yer olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim maneviyatın en büyük dehâ eseri olarak gözlere sürtülmektedir. Büyük insanlar ziyaret yerleri de inanç ve bağlılık yerleri olarak kabul edilir.

Sovyet iktidarı yıllarında Lenin, Stalin ve Komünist Parti'nin genelleştirilmiş imgeleri ve figürleri bir tapma kaynağı haline geldi. Atalar bu insanların gayeleri yolunda, uğruna tatlı canlarına kadar kurban etmekten de çekinmemişlerdir.

Hristiyan, Yahudi, Katolik dinlerinde kiliseler, katedraller özel dini ibadet yerleri sayılıyorken, Müslüman halklarında bu görevi, çoğunlukla camiler yerine getirmektedir. Ayrıca geçmişte her dindar ailenin evinde kubbe içi gibi oyuk oda yapılarak, en üst köşeye Kur'an-ı Kerim asılmaktadır. Ev sahipleri, misafirler genellikle bu odada namaz kılıyorlardı.

Müslümanlıkta oruç tutmak, hayır yapmak, sadaka vermek dışında ibadetin temel şekli namaz kılmak olarak gerçekleştirilmektedir. İslam dininde beş vakit namaz zorunluğu vardır, bu sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazından oluşmaktadır. Namazlar her gün belirlenen saatlerde kılınır, yerine getirilmektedir.

Yirmiden fazla namaz çeşidi vardır, mesela bayram namazının içeriği, dikkati, yeri ve şekli ile cenaze namazı farklılık göstermektedir. Namazda, Kur'an-ı Kerim'in özel ayetleri belirtilen vakitte belirli duaların okunması, bu süreçte namaz âdetinin talep ettiği hareketleri: dik durmak, rükû, secde etme, diz çökme, alnın yere değmesi, sağ ve sol omuzlara selam vermek, oturma gibi hareketlerle gerçekleştirilmektedir.

Namaz genellikle dağınık olmayan, gereksiz süs ve eşyalardan uzak, temiz, kubbenin içi gibi oyularak işlenmiş özel odada kılınmaktadır. Ama insan hayatında çeşitli mevsim ve dönemlerde her yerde çeşitli durumlar olabilir. Diyelim ki seyahatte, hizmette, yolda, başka birinin evinde, tarlada, çölde olmanız gerekiyor. Böyle durumlarda da kesinlikle namaz, abdest alındıktan sonra kılınmaktadır. Olur da abdest için su yoksa "su yerine teyemmüm" geleneğine uyarak, kum veya temiz toprakla abdest alınmaktadır. Sermeye seccadeniz yoksa kars, kuşak, kaftan, yelek gibi üst giysiler üzerinde namaz kılınmaktadır.

Namaz kesinlikle kibleye dönük, yani gün batımına doğru kılınmalıdır. İslam'da cuma ve bayram günlerinde camide cemaatle namaz kılmak farz sayılmaktadır. Ağır hastalar, ihtiyarları engelliler bu durumun dışındalar. Kadınlar namazlarını evde kılmaktadırlar. Onlar camiye gitmemektedirler.

Namaz kılmak yılın on iki ayı boyunca tüm ciddi törenlerde aynı anda yerine getirilmektedir. Beş vakit namaz farzdır, onu yerine getirilmesi her yaşayan ruhun kutsal bir görevi olarak kabul edilmektedir. Namaz, ibadet geleneğinin manevi, ruhsal, inançsal önemi herkes tarafından bilinmektedir. Bu ihlas, Allah yolundaki minnetsiz hizmet olup

her bir insanın düzenlilik, insani ahlak, iman ve inanç, vicdan, adalete davet etmektedir. İnsanları bir bütün olarak, başlarını da biriktirmektedir. Gaye olarak halk birleşmektedir.

Namaz kılmanın fiziksel bakımdan sağlığa faydası büyüktür. Günün belirli saatlerinde, belirli fiziksel aktivitelerde bulunulması sürecinde kişinin bedeni ve ruhu eğitilir, alışır, kemale ermektedir.

İbadet sadece, seccade üzerinde uzanmak, oturmak değildir. Bu durumda insan zihinsel ve ruhsal olarak yükselir, kendi ilahına daha da yaklaşmaktadır. Amaç zaten bu. Nesimi'nin, Meşrep'in "Anal Hak" yani "Ben Allah" demeleri boşuna değildir. Onlar buna durmadan ibadet ederek ermişlerdir. İlahtaki mevcut sıfatları kendilerinde görmeye başlamışlardır.

Eşya yok ki, yabancı insan olsun,
Her ne istersen, senin içinde vardır, -
der Celalettin Rumi.

Ancak doğanın güllü tacı olan, insan kendinde barındırdığı dünya zerrelerini tesadüfen bir şekilde keşfetmesi mümkün değildir. O namaz sırasında kendi kalbinin en derin katmanlarına bakma fırsatı elde edecektir.

İbadet insan vücudunu o yaradılışıyla birlikte mekan edinen kötü duygular: bencillik, ahlaksızlık ve kibir gibilerde arındırarak ilerlemektedir. Yavaş yavaş o bütün yolları yürüdükten sonra, hakikate erecektir.

Mansur Hallac, Bayazid Bistomi, Celalettin Rumi, Farididdin Attar, Abdurrahman Cami, Alishir Nevai, Meşrep ve diğer yüzlerce büyük insanlar aslında ibadet sonucunda tertemiz, hakikate ermiş kutsal insanlardır.

KAZA-YI MUALLAK

Geçti ömür, pişmanlıkla, demiş doksan yaşını geçerek, yüze yaklaşan bir ihtiyar adam derin nefes alarak. Hayat tatlı, onu hiçbir yaşta bırakmak istemezsiniz. Ama Allah bir, ölüm hak. Ölüm oldukça büyük, ciddi ve halka açık bir törendir. Ölüye saygı duymak Özbek halkının kadim geleneğidir. Bunu siz, atalarımıza ebedi heykel gibi korunan mavi kubbelerde görebilirsiniz.

Türkistan’da kul Hoca Ahmed Yessevi, Buhara’da İsmail Somani, Çor-Bekir ve Hazret Bahaiddin Nakşibendi, Semerkant’ta İmam Buhari, Şah-ı Zinda ve Gor-i Emir, Hive’de Pehlivan Mahmud, Şehrisebz’de Uluğbey Mirza nesli için inşa edilmiş türbeler bu merasimin yüzyıllık şahitleridirler. Hayat tatlı, hayatta olmak büyük bir nimettir. İnsan kaç yaşında olursa olsun, yeni hayallerle yaşamaktadır. Oğlumu ve kızımı evlendireceğim der. Torunumun düğününü görmeyim diye niyet eder. Torun çocuğu doğduğunda şunun da düğününü görerek ölürsem içimde ukde kalmaz, diye düşünüyor. Eninde sonunda bir gün, eskilerin dediği gibi Azrail seni yakalayacaktır. Kaza-yı muallak hak olduğuna inanacaksın. İnsan bu dünyaya üstün olmayacaktır.

İnsanın belli bir yaştan sonra, dünyaya veda etmesi doğal bir olaydır. Atalarımızın “Anne babanın ölümü, miras” görüşü doğru bir ifadedir, bu kadim törenle ilgili pek çok gelenek vardır ki, bunların en önemlilerini siz sonraki nesillerin de çok iyi bilmesi gerekir.

Diyelim ki yaşlı bir nene veya dede zamanı geldi, doldu ve vefat etti. Böyle bir durumda tüm din milletlerinde olduğu gibi biz, Müslüman dünyası insanları, İslam ümmetleri için önceden yüzyıllar önce uyulan temeller yerine getirilecektir. Merhumun gözleri kapatılır, ayakları bir araya getirilerek, başparmaklar bağlanır. Özel yıkayıcı, gassal (kadınlara kadın, erkeklere erkek) son yolculuk öncesi merhumu yıkar, ebedi giysisi olan kefene sarmaktadır.

Geleneğe göre kefen (merhumun kıyafeti) beyaz dokuma kumaştandır, ceset tepeden tırnağa bu kumaşa sarılır. Dikkat ederseniz, Mekke’ye hacca giden her Müslüman evladı, ister padişah olsun ister fakir aynı kıyafetleri giymektedirler. Yani sol omuzdan sağ bele kadar çekilen bir “gömlek” ve ayakları arasından geçen “pantolon”, bunlar iki kat “nevresimden” yapılmış kumaşlardır. Allah’ın kudretiyle Hac esnasında ruh bedenden ayrılırsa, cennete gider, kefeni de kendiyle birlikte gitmektedir...

Avluda kadınlar yüksek sesle taziyeyi açmaktadırlar. Zamanında bilgi alan mezar kazıcı, ölen kişiye mezar hazırlığı yapar. Tüm Müslüman milletlerde olduğu gibi Özbeklerin de mezarları iki “kat”tan ibarettir, yani bir mezar ve içeri doğru oymalı bir lahitten oluşmaktadır. Ölüm merasiminde yaşayanlar için de özel kıyafet gereksinimleri vardır. Oğullar, erkek kardeşler, yakın akrabalar kaftan giyip, beline kuşak bağlarlar. Kesinlikle, başına doppı giymektedirler. Yaş (söğüt, kavak) dalından bir baston elde tutulur. Halk arasında “bastoncular” tabiri buradan gelmektedir. Merhum mezarına

konulup, gömüldükten sonra bu baston onun etrafına dikilmektedir. Aslında bu hayatta beyazı siyahtan ayırarak yaşayan insanlar ahireti asla unutmayacaklardır. Filozof Montaigne: “Ben tarlada çalışırken ölmek isterdim” diyor. Güzel ve sevimli şairimiz Mirtemir, mezarının etrafına kara söğüt dikilmesini vasiyet etti. Dünyadaki tek gerçek doğum ve ölümdür. Diğer büyük ve küçük gerçeklerin tümü bunun etrafından geçmektedir. Büyük Kazak şairi “Nasihatler”inin birinde ölümden bahseder, sözlerini oldukça tesirli bir şekilde bitirmektedir. Buyurun, bundan bir kısmını size okuyayım:

“Bütün insanoğlu birbirlerinin dostudur. Çünkü yaşamına devam ediyorsan kavim, akrabalığın, yetişip, büyümen, tok ve refahın, açlığın ve çıplaklığın, kederin ve hasretin, istikamet etmen, gelişin ve gidişin, dünyaya gelmen, bedeninin ve şeklin, ölümün, kara toprağa girmen, çürümen, kıyamet gününde sorguya çekilmen – tüm bunların hepsi bir gibi; iki dünyada da aynı şekilde sevinirsin, aynı şekilde üzülürsün, rahat, acı, dert, tehlikeleri aynı anda yaşarsın. Madem durum böyle, beş günlük ömrün ya var ya da yok, bir birine ganimetsin, konaksın ve dünyaya emanet misafirsın! Neden hal böyleyken, önemsiz şeyler yüzünden birbirinizle tartışıyorsunuz? Başka birinin bahçesine, malına mı hasetle bakıyorsun? Nasibini Allah’tan istemektense, kulunun payından al ve bana daha fazla ver diyorsun, kendin emek vermeden, başkasının nasibinden umut etmeyi kendine layık mı görüyorsun? Allah bir insan için bir diğerine acı çektirir mi? Çifte sözcüğü yan yana getirip konuşamayan aptal, akılsız, bilimsiz olarak üstelik: “Allah çarpsın eğer, benimki doğru!” diye tartışmanın ne faydası var? Bu insanilik mi oldu şimdi?”

Bu parçadan ölüm göreceli bir olay olduğunu, onun ardında yaşamın gizlendiğini anlamak zor değil.

Kadınlar yaşlarına göre, ölüm merasiminin dönemine göre siyah, mavi ve beyaz renkte giyinirler. Kadınlar mezarlığa gitmezler. Merhumu o ister erkek olsun, ister kadın son yoluna sadece erkekler götürür, gömerek dönmektedirler. Tabut taşıma geleneğine göre tüm insanlar, hatta yabancı yolcular da merhumun tabutuna omuz değdirerek, iki taraftan en az yedi adım taşımaları gerekmektedir. Halkımızın büyük bir kısmı bu geleneği sevaplı olduğunu düşünüyor.

Merhum toprağa verilmeden önce ya mahalle, ya mezar camisinde özel imam ona cenaze okur. Cenazede “Kur’an”dan ölümle ilgili ayetler okunur, ardından insanlara güzel ahlak, iyi insan olmanın özellikler, din ve dürüstlük anlatılmaktadır. Cenazenin de

yeri var elbette. Eski zamanlarda düşmanla birlikte savaşta, Vatan hürriyeti, bağımsızlığı yolunda erken vefat eden, yani şehit olanlar cihat geleneğine göre cenaze okunmadan, son yolculuğuna uğurlanmaktadır. Onlar zaten cennetlik, fedakâr olarak Allah'ın huzuruna nurlu yüzleriyle gitmektedirler. Bir diğer kategori ölümlerde de cenaze namazı kılınmamaktadır ki bu merhumlar ayrıcalıklı değil, belki günahkâr sayıldığından dolayıdır. İntihar eden: kendini asan, ateşe veren, çatıdan atan, boğulan ve diğer yollarda kendini öldüren insanlar böyle, cenazesiz gömülmektedirler.

Merhum toprağa verilip, mezarla ilgili tüm törenler yapıldıktan sonra, saygın bir kişi, mahalle muhtarı, din görevlisi ve diğerleri merhumun ismini söyleyerek “Falanca nasıl bir insandı?” diye topluma soru soruyor. Elbette halk şöyle cevap vermektedir: “İyi, cennetlik insandı”. Bununla, ölen kişinin ebedi dünyaya gittiği, yokluğu anlamına gelmektedir. Bu kendine özgü bir gelenek. Halkımızda bu nedenle “Ölünün arkasından kötü konuşulmaz” ifadesi kullanılmaktadır.

Mezarlıkta daha şöyle bir âdet vardır ki bir insan, merhum mezarından toprak alarak, eteğine koymakta ve herkese birer avuç dağıtmaktadır, sonra lahit örtülürken, üzerine toprak doldurulurken alınan bu topraklar mezara atılmaktadır. Bu işi aynen toprak dağıtan insanın kendi tekrardan toplayarak, getirip bırakması mümkündür. Bu herkes birlikte sevap olan, merhumu defnetmeye yaşına, sağlığına, durumuna ve diğer etkenlere göre bu işi yapamayan insanlar için de yapılmaktadır.

Ölüm her zaman zor ayrılık, akraba, dostlar için bitmek bilmeyen kaygıdır.

Halkımızda “Evinden pabuç kadar bile ölü çıkmasın” diye bir atasözü vardır. Bir insan bu atasözünün anlamını açıklarken, böyle demişti: “Üç günlük çocuğum öldü, diyorsunuz. Hastaneden ağlayarak, kucağımda taşıyıp, getirdim. Mezarlığa gittim kendim kazdım mezarı. İster inanın ister inanmayın, cesedi lahde koyarken o sığmadı. Tekrar daha geniş kazmak zorunda kaldım”.

“Herkesin başında ölüm var” şeklindeki bir diğer söz de vardır. Bu nedenle sadece, onu unutmadan yaşayan insanlar iyilikler yapabilmektedirler.

Yırtmak, dağıtmak geleneği de mezarlıkta yapılmaktadır. Ölen kişi, mübarek bir yaşa ulaşmış, yaşını yaşamış, ihtiyar ise, kişinin niyetiyle sakladığı kumaş sevap için yırtmağa dağıtılmaktadır. Kumaş dokuma, ipek, saten olabilir. Günümüzde bunun yerine mendil dağıtmak geleneksel hal almaktadır. Kadim zamanlarda varlık ihtiyar kadın ve

erkeler, sevap olsun diyerekten Allah huzuruna, gerçek dünyaya kabul ettiğinde, torunları tabutu sırayla taşıyıp, kumaş yırtma geleneğine sıra geldiğinde altın ve gümüş madeni paralar da biriktirmektedirler. Nitekim bu kişinin ölümünden sonra vasiyetine göre, öldüğünde kullanılmak üzere biriktirilen eşyalar arasında özel olarak korunan o paralar, yırtmak üzere verilecek kumaşın yanında herkese dağıtılmaktadır. Günümüz bazı yörelerinde bu gelenek suiistimal edilmiş, yırtmak için mendil, içine para konularak dağıtmak adeti yaygınlaşmıştır. Güya bazı zengin çocuklar bununla birlikte ebeveynlerine olan saygılarını göstermeye çalışmaktadırlar. Bu taklit mezarlıklarda para dağıtılıp, bu inanç, dürüstlüğe, yüksek insani ahlaka dayalı ölüm merasimleri sahte itibar, görgüsüzlük merasimlerine dönüşmektedir. Bu tabii ki en kutsal duygularımıza hakareten başka bir şey değildir, günah sayılmaktadır.

Merhum ile ilgili alıp verilmesi gerekenler, borçluluk durumları varsa, bunların ödemesi büyük evlat (oğul) üzerindeki vazifedir. Ya akraba, soydan biri bu işi yapmaktadır. Oğullar yukarıda belirtilen kıyafetlerde dua etmeye, merhumun saygısından dolayı gelenleri karşılayıp, yolcu etmektedirler. Bu gönler sanki düğünde olduğu gibi merhumun giysileri verandaya asılarak, “çeyizi” sergilenmektedir. Bu gelenek de kesinlikle merhumu hatırlatmak, ruhunu şad etmek için yapılan ritüellerden biridir. Bu günler devamında ölü çıkan evde yemek yapılmamaktadır, koku yayılmaması gerekmektedir. Komşular, yakın akrabalar bu görevi üstlenmektedirler. Merasim sahipleri, ölü sahiplerini sıcak yemekle temin etmektedirler.

Biz Özbeklerde merhumu anmanın birkaç toplumsal merasimleri mevcuttur. Onlar merhum vefatının üç, yedi, yirmi, kırk ve bir yıllık süreçleriyle bağlantılıdır. Genellikle yirmi ve bir yıllıkta halka pilav dağıtılmakta, böylece merhum anılmaktadır. Bazı vilayetlerde kırkıncı gün pilavı geleneği vardır. Müslüman geleneğine göre Perşembe ve Pazar günleri zaten evde koku yayarak, Kur'an hatmi, pilav, su dağıttıkları nedeniyle ölü çıkmış bu evde, ruhun anısı için perşembelik ve pazarlık gerçekleştirilmektedir. Sofraya çorba, ana yemekler, talkan ve helvalar ikram edilmektedir. Akraba, dost, yakınlar, oğul ve kızlar bir araya gelmektedirler.

Bu tarz merasimler ta bir yıla kadar çiçeği, asması, bayramı ve diğerleri şeklinde merhumun anısına her bir yeni meyve, sebze adıyla sanki hayatta olduğu süreçteki rızkıymış gibi gerçekleştirilmektedir. Yıllık merasim yapıldıktan sonra, o da farklı

dönemlerde, çocuk sayısına göre 7, 9, 11 ayda yapılmakta, sadece merhumun doğum ve ölüm günlerinde, en yakın aile üyeleri: eşi, çocukları tarafından yapılır, anılmaktadır. Şimdi adet haline gelen, geleneğe göre oğul, kızlar, akrabalar, dede veya nene, anne veya baba vefat ettiği günü her yıl bir araya gelerek anmaktadırlar. Bu günde mezarlığa gidilmektedir. Mezarın çevresi temizlenir, ağaçlar ve çiçekler budanır, sulanır. Bu gelenek özellikle, günümüzdeki “Anma ve kıymet günü”nde çok iyi bir şekilde yerine getirilmektedir.

Pop’un Munçaktepe’sinde bulunan kadim atalarımızın, bundan 1500 yıl önceki mezarları açıldı. Merhumlar özel dokuma sepet, kutu, tabutlara konularak defnedilmiştir. Bu kutular aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hâlâ sağlamlığını korumaktadır. Yani bu, Özbek halkının eski çağlardan beri ölümlerin anısına saygı gösterdiğinin eşyalı bir kanıtıdır.

Halkımızda “Sonu hayır olsun” şeklinde çok makul bir söz vardır. Ölüm töreni sırasında merhumun yaşamı boyunca yaptığı iyilikler anılır, kötü davranışlar genellikle dile getirilmese de herhalde içten düşünülmemektedir.

Türk halklarındaki merhumu oldukça büyük bir onurla defnetmek geleneklerinin ihtişamı hakkında dönemimizin büyük yazarı Cengiz Aytmatov’un “Gün Olur, Asra Bedel” romanında öğretici bölümler yazmıştır.

Hayat insana iyilik yapması için verilen bir fırsattır. Ölüm bedeni alır ama ruh yaşamaya devam eder. İyi işler insanın ardında kalır. Hayatı boyunca hiçbir şey yapmayan, kendi kendiyi uğraşıp duranlar hakkında büyük Kazak şairi Abay’ın, bir şiiri vardır:

Gençlik geçti anladın mı?

Yiğitliğe geldin mi?

Yiğitlik geçti gördün mü?

İhtiyarlığı kabul ettin mi?

Kim bilir, yaramaz

Ne günahlar işledin!

Ne işlere bulaştın,

Hangi sokaklara girdin,

Ne yollardan yürüdün.
 Kim bilir, yaramaz,
 Sonsuz mutsuz olursun.
 Ahırda kalmış deve gibi,
 Sen de haram ölürsün.

Geçici ömür, ahiret, Kaza-yı Muallak, mezar ve ölüm merasimi hakkında ünlü Türkmen şairi Mahtumkulu'nun Dyrdi şair ile "Soru-Cevap"ında böyle yazılmaktadır:

Mahtumkulu:

- O nedir ki, yakası var, yanı yok?
 O nedir ki, kanadı var, kanı yok?
 O nedir ki, insan yutar, canı yok?
 Şair isen bundan bize haber ver!

Durdi şair:

- O kefendir, yakası var, yanı yok.
 Kelebektir kanadı var, kanı yok.
 Kara topraktır, insan yutar, canı yok.
 Bizden selam olsun, cevabımız bu.

Mahtumkulu:

- O nedir ki, kapısız kaledir?
 O nedir ki, penceresiz binadır?
 O nedir ki, birbirinden âlâdır?
 Şair isen bundan bize haber ver!

Durdi şair:

- O gönüldür, kapısız kaledir.
 O mezardır penceresiz binadır.
 O ayın günleridir, birbirinden âlâdır.
 Bizden selam olsun, cevabımız bu.

Mahtumkulu:

- O nedir ki, yemediler doydular?
O nedir ki, büyük güne bıraktılar?
O kim idi ayağından yüzdüler?
Şair isen bundan bize haber ver!

Durdi şair:

- O kavuşmadır, yemediler doydular.
O namazdır, kıyamete bıraktılar.
Nesimi'nin ayağından yüzdüler.
Bizden selam olsun, cevabımız bu.

SONUÇ

Bu çalışmada Mahmut Settar'ın *O'zbek Udumları* adlı eseri Türkiye Türkçesine aktarılmış ve eserde yer alan geleneksel uygulamalar, Erzurum yöresindeki benzerlikleri sistemli ve tematik bir biçimde karşılaştırılmıştır. İncelemenin temel amacı, iki farklı coğrafyada yaşayan Türk topluluklarının kültürel sürekliliklerini ve benzerliklerini ortaya koymak olmuştur. Bu bağlamda ulaşılan veriler, Türk dünyasının ortak kültürel mirasının bugüne nasıl taşındığını gözler önüne sermektedir.

Özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri, hem Özbekistan hem de Erzurum yöresinde yalnızca biyolojik veya bireysel bir olgu değil, toplumsal hafızaya kayıt düşen önemli olaylar olarak değerlendirilmektedir. Doğum sonrası yapılan törenler, çocuğa isim verme usulleri, lohusa kadına gösterilen özen gibi unsurlar, her iki kültürde de sosyal dayanışmanın ve kadın merkezli koruyucu geleneklerin izlerini taşımaktadır. Bu durum, Türk toplumlarında aile birliğinin ve çocuk merkezli sosyal yapının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Evlilik törenlerinde görülen kına gecesi, çeyiz sergisi, düğün alayı ve takı merasimi gibi unsurların hem Özbek hem Erzurum geleneklerinde neredeyse aynı şekilde icra edilmesi, kültürel ortaklığı açıkça göstermektedir. Bu törenlerin ritüelleşmiş yapısı, toplumun kendini tekrar eden bir düzen içerisinde tanımlamasına yardımcı olmakta; bireyin sosyal kabulünü ve yeni bir role geçişini kültürel çerçevede onaylamaktadır.

Ölüm törenlerinde ise dua etme, yemek dağıtma, taziye ziyaretleri ve ölen kişinin arkasından hayır yapma gibi gelenekler, İslam inancının ortak etkisiyle şekillenen ve kültürel olarak pekiştirilen uygulamalardır. Bu gelenekler, ölümü bir son değil, bir geçiş olarak algılayan anlayışın hem Özbek hem de Erzurum halkının kolektif bilincinde nasıl yer ettiğini göstermektedir.

Her iki yörede de gelenekler, toplumsal yapının temel taşı olan aileyi merkeze almaktadır. Misafir ağırlama, bayramlarda birliktelik, komşuluk ilişkilerinin önemi gibi değerler, toplumu bir arada tutan görünmez bağlardır. Özbeklerde “mehmondo'stlik”, Erzurum'da ise “misafirperverlik” kavramı, bu bağlamda sadece sosyal bir gereklilik değil, kültürel bir onur meselesidir. Bu tür uygulamalar, bireyin toplum içindeki rolünü ve saygınlığını belirleyen etik kurallarla doğrudan ilişkilidir.

Dini ve mevsimsel bayramların kutlanma biçimleri de geleneksel yapının canlılığını koruduğunu göstermektedir. Nevruz'un iki kültürde de baharı karşılayan, bolluk ve bereketi simgeleyen ritüellerle kutlanması; toplumun doğa ile kurduğu ilişkiyi, zaman algısını ve yenilenmeye yüklediği anlamı ortaya koymaktadır. Ramazan ve Kurban Bayramlarında görülen uygulamalar ise, toplumsal dayanışmanın ve dindarlığın somut göstergeleridir.

Giyim-kuşam ve el sanatlarında da kültürel süreklilik ve bölgesel özgünlük iç içe geçmiştir. Özbek atlas kumaşları ve Erzurum oya/dantel işlemleri, kadın emeğinin kültürel bellekteki yerini gözler önüne serer. Aynı şekilde erkeklerin yöresel kıyafetlerinde yer alan başlık, kuşak ve cepken gibi unsurlar, hem geleneksel kimliği hem de sosyal statüyü temsil eder. Bu kıyafetler, sadece giyilen birer nesne değil; geçmişle kurulan bağın görsel bir temsili haline gelmiştir.

Ayrıca el sanatları, kültürün üretim ve tüketim biçimleriyle de yakından ilgilidir. Kız çeyizlerinde yer alan işlemler, takılar ve dokumalar; hem ekonomik gücün hem de kültürel zevkin yansımasıdır. Bu yönüyle geleneksel el sanatları, bir yandan estetik beğeniye ifade ederken öte yandan kolektif kültürün sürdürülebilirliğine katkı sunar.

Bu çalışmadan elde edilen veriler ışığında, Özbekistan ve Erzurum yöresindeki geleneklerin çok sayıda ortak paydada buluştuğu, ancak coğrafi ve tarihsel etkenlere bağlı olarak şekilsel farklılıklar da gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu ortaklıklar, Türk milletinin kültürel bütünlüğünü ve tarihsel bağlarını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle dildeki benzer kavramlar, ritüel yapılar ve toplumsal değer sistemleri, bu kültürel bütünlüğün günümüze kadar taşındığının güçlü göstergeleridir.

Gelecekte yapılacak çalışmaların, bu karşılaştırmalı yöntemi diğer Türk halklarıyla da genişleterek sürdürmesi, Türk kültür tarihine dair daha bütüncül bir bakış açısı kazandıracaktır. Ayrıca modernleşme, göç ve medya gibi etkenlerin bu gelenekler üzerindeki dönüştürücü etkisinin derinlemesine incelenmesi, kültürel evrimin yönünü anlamak açısından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- “21 Mart: Nevruz Bayramı”. Uzbekistan.travel. <https://uzbekistan.travel/tr/o/21-mart-nevruz-bayrami/> (E.T.: 18.06.2025).
- “Erzurum Yöresi Söz Nişan Düğün Adetleri”. Düğündernek.org. <https://www.dugundernek.org/erzurum-yoresi-soz-nisan-dugun-adetleri/> (E.T.: 27.05.2025).
- “Erzurum’un Yöresel Giysilerinden Ehram”. Erzurumportali. <https://erzurumportali.com/shf/2971/Erham-Bir-Kumas-Turu-Degil-Bir-Ortunme-Biciminin-Adidir> (E.T.: 19.11.2025).
- “Fatiha-toy (Fatiha Düğünü)- Eski Bir Nişan Geleneği”. Uzbekistan.travel. <https://uzbekistan.travel/tr/o/fatiha-toyi-fatihe-dugunu-eski-bir-nisan-gelenegi/> (E.T.: 29.05.2025).
- “Kupkari (Kökpar)-Eski Turnuvarın Cesaret ve Ciddiyeti”. Uzbekistan.travel. <https://uzbekistan.travel/tr/o/kupkari-kokpar-eski-turnuvarin-cesareti-ve-ciddiyeti/> (E.T.: 20.06.2025).
- “Özbekistan’ın Yöresel Kıyafetleri”. Özbekistanhaber. <https://www.instagram.com/p/DD9bCDqohyr/> (E.T.: 19.11.2025).
- Ashirov, A. Hatunoğlu, N. (2015). “Özbekistan’da Mevsimsel Bayramlar ve Özel Günler”. *Milli Folklor*, 27(105), 120-130.
- Aydın, S. (06.12.2018). “Sadaka Taşı Geleneği Erzurum’da Yaşatılıyor”, Erzurum Günebakış. <https://erzurumgunebakis.com/haber/sadaka-tasi-gelenegi-erzurumda-yasatiliyor-13841.html> (E.T.: 18.11.2025).
- Baydemir, H. (1994). *Göztepe Köyü Folkloru ve Etnografyasından Seçmeler*. (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Baydemir, H. (2009). “Özbekistan’da Ölüm Adetleri”. *Journal of Turkish Studies*, 4(8), 662-683. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=124498765_40-baydemirh%C3%BCseyin1672.pdf&key=14228 (E.T.: 16.11.2025).

- Coşkun, E. (24.03.2015). “Erzurum’un Yöresel Kıyafetleri”, *Dadaş Ocakları*.
<https://dadasocaklari.com/2015/03/24/erzurumun-yoresel-kiyafetleri/> (E.T.: 19.11.2025).
- Güngör, N. (1978). *Topalçavuş Köyü (Erzurum) Halk Edebiyatı Örnekleri*. (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Karkınlı, R. (2017). “Özbeklerde Çocuk Oyun-Oyuncak Kültürü ve Çocuk Oyunları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”. *Turkish Studies*, 12(22), 485-498.
- Kaynak Kişi-1: Melike Sifil (15.11.1995). Lisans Mezunu, Erzurum.
- Morad, N. (2021). “Afganistan’ın Tahar İlindeki Özbek Türklerinin Halk Âdet ve İnanışlarında Doğum”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 5(2), 344-356. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2075831> (E.T.: 06.11.2025).
- O’zbek Tilining İzohli Lug’ati. <https://izoh.uz/>
- Sattor, M. (2007). *O’zbek Udumları*. Toshkent: Cho’ipon Nomidagi Nashriyot-Matbaa.
- Sezen, L. (2007). *Erzurum Folkloru*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, Y., Numan, İ., Topçubaşı, M., (2024). “Geleneksel Erzurum Evlerinde Yaşam Alanı: Tandirevi”. *Bâb Mimarlık ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 166-182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3769374> (E.T.: 18.11.2025).
- Teymur, S. (1986). *Köşk Köyü Folkloru ve Etnoğrafyasından Seçmeler*. (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tüfekçi, M. (1978). *(Norşen) Kumluyazı Köyü (Erzurum) Halk Edebiyatı Örnekleri*. (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım Kılavuzu* (27.bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe Sözlük* (12. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dünyası Vakfı. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yiğit, H. (2000). *Oltu Orcuk Köyü Folkloru*. (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yüce, M., Khamrabaeva, L. (2020). “Özbek Türklerinin Milli Geleneklerine Genel Bakış”. *Akademikbakış Dergisi*, Özel Sayı, 319-341.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1181879> (06.11.2025).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	